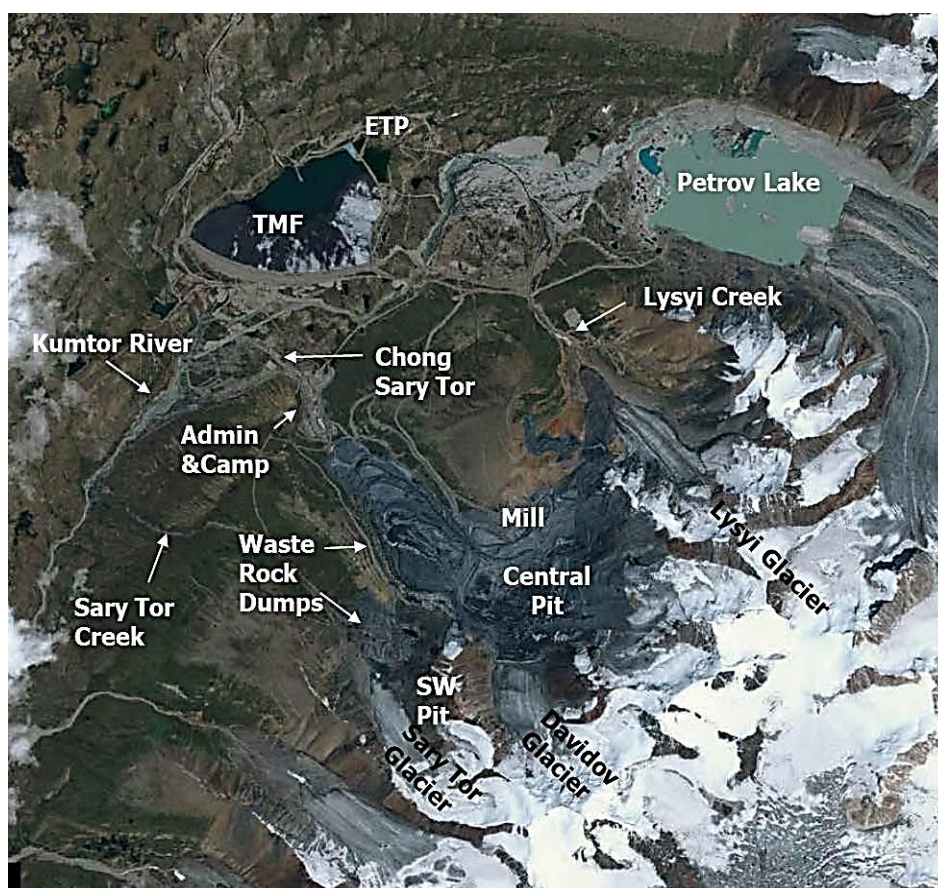

Парламенттик комиссиянын отчетун көз карандысыз баалоо

Корутунду Отчет – 23-сентябрь, 2012-ж.

Кумтөр Голд Компани үчүн даярдалган
«Призма» ЖЧКсы
1972 Woodcrest Circle
Mosinee, WI 54455, USA
www.prizmasolutions.com

Мазмуну

1	Кыскача баяндама	1
1.1	Баштапкы маалымат	1
1.2	Отчеттун ыкмасы жана структурасы.....	1
1.3	Авторлордун кесиптик биографиясы	3
1.4	Олуттуу контекст жана долбоордук өзгөртүүлөр	4
1.5	Корутундулар жана рекомендациялар боюнча тыянактар.....	5
1.5.1	Геотехникалык маселелер: Калдыктар чарбасы (КЧ) жана Петров көлү.....	5
1.5.2	Флора, Фауна жана биологиялык ар түрдүүлүк.....	5
1.5.3	Мөңгүлөр жана сууну керектөө	6
1.5.4	Жер астындагы суулар жана түбөлүк тоң	7
1.5.5	Курчап турган чөйрөнү башкаруу.....	7
1.5.6	Калдыктарды башкаруу.....	8
1.5.7	Маалыматтардын ишенимдүүлүгү жана ачыктыгы.....	9
2	Геотехникалык аспектилер: калдыктар чарбасынын объектилери жана Петров көлү	14
2.1	Баштапкы маалымат	14
2.2	Парламенттик комиссия койгон маселелер	15
2.3	Калдыктарды сактоочу жайдын дамбасынын жылышуусу	17
2.4	Петров көлүнүн табигый ширендилер дамбасы: мөңгү көлүнүн жырып кетүүсүнүн натыйжасындагы каптоо (GLOF)	22
2.5	Корутундулар жана рекомендациялар.....	25
3	Флора, Фауна жана Биологиялык ар түрдүүлүк	27
3.1	Баштапкы маалымат	27
3.2	Киришүү	27
3.3	Парламенттик комиссияда көтөрүлгөн негизги маселелер	28
3.4	Баштапкы маалыматтар жана мониторинг	29
3.5	КОКтун коруктун «буфердик зонасындагы» геологиялык чалгындоо иштери	31
3.5.1	СЭМКнын КОКко карата таржымалы	32
3.5.2	СЭМКнын чектерин жана аянтын аныктоо маселелери.....	33
3.5.3	СЭМКнын «Буфердик зонасы».....	34
3.5.4	КОКтун «буфердик зонадагы» геологиялык издөө иштери	37

3.5.5	СЭМКга карата жана биологиялык ар түрдүүлүк маселелери боюнча чектелген мамлекеттик колдоо.....	38
3.6	Арабел дарыясынын өзөнүндөгү жана Барскоон капчыгайындагы өсүмдүк кыртышына таасир этүү	39
3.7	Корутундулар жана рекомендациялар	41
4	Мөңгүлөр жана сууну керектөө	44
4.1	Баштапкы маалымат	44
4.2	Кыргызстанда мөңгүлөрдүн эриши жана кыскаруусу	44
4.3	Райондун гидрологиясы	45
4.4	Парламенттик комиссия көтөргөн негизги проблемалар.....	46
4.5	Кумтөрдүн мөңгүлөргө таасиринин масштабы.....	48
4.6	Кумтөрдүн мөңгүлөрдүн эришине таасири.....	48
4.7	Кумтөрдүн мөңгүлөрдүн кыймылына таасири	49
4.8	Карьердеги Давыдов мөңгүсүнө байланышкан тобокелчиликтер	51
4.9	Өзгөчө кырдаалдарда аракеттер планы (ӨКАП).....	51
4.10	Кумтөрдөн чандын таасири	52
4.11	Кумтөрдүн регионалдык гидрологияга таасири	52
4.12	Өндүрүштүн объектилери үчүн кайталанган суу	54
4.13	Корутундулар жана рекомендациялар	56
5	Жер астындагы суулар жана түбөлүк тоң зонасы.....	57
5.1	Баштапкы маалымат	57
5.2	Кыргызстандагы суунун сапатынын мониторинги боюнча кырдаал	57
5.3	Нарын дарыясындагы суунун сапаты менен байланышкан проблемалар.....	61
5.4	Парламенттик комиссия көтөргөн негизги маселелер	61
5.5	Көтөрүлгөн маселелердин анализи	63
5.6	Корутундулар жана рекомендациялар	63
6	Курчап турган чөйрөнү коргоону башкаруу	65
6.1	Баштапкы маалымат	65
6.2	ПКОдо курчап турган чөйрөнү башкаруу боюнча коюлган негизги маселелер	65
6.3	Парламенттик комиссиянын баалоолорунун анализи.....	66
6.4	КОКтун жаратылышты коргоо чараларынын планы (ЖКЧП)	66
6.5	Документтерге эркин жеткиликтүүлүк.....	67
6.6	ПКОдо суунун сапаты боюнча олуттуу маселелер.....	68

6.6.1	КОКтун суунун сапаты боюнча маалыматтарынын ишенимдүүлүгү	68
6.6.2	Суунун сапаты жана СК/КС боюнча башка маселелер.....	68
6.6.3	Сууга колдонулуучу нормативдер	69
6.6.4	Кумтөрдөгү мониторинг точкалары.....	69
6.6.5	Кумтөрдүн жергиликтүү балыкчылыкка таасири.....	70
6.6.6	Парламенттик комиссия тарабынан Кумтөр кен ишканасынын территориясынан жер бетиндеги суулардын үлгүсүн алуу.....	71
6.7	Топурактын маселелери	73
6.8	Абанын сапатынын мониторинги	74
6.9	Корутундулар жана рекомендациялар	75
6.9.1	Суунун сапаты.....	75
6.9.2	Топурак боюнча маселелер	76
6.9.3	Абанын сапаты/Чаң проблемалары.....	77
7	Кумтөр кен ишканасында калдыктарды башкаруу	78
7.1	Баштапкы маалымат	78
7.2	Кыргызстандагы калдыктарды утилдештирүү боюнча кырдаал.....	78
7.3	Парламенттик комиссияда баса көрсөтүлгөн олуттуу моменттер	81
7.4	Тастыктоолордун анализи.....	81
7.5	«Призманын» корутундулары жана рекомендациялары.....	83
8	Маалыматтардын аныктыгы жана ачыктыгы.....	84
8.1	Баштапкы маалымат	84
8.2	ПКО тарабынан көтөрүлгөн маалыматтын аныктыгы боюнча негизги маселелер	84
8.3	Маалыматтардын болжолдонулган «жасалмаланышы»	85
8.4	Маалыматтардын болжолдонулган анык эместиги.....	86
8.5	Эл аралык аудитордук текшерүүлөрдүн отчетторуна шилтемелер	88
8.6	Ачыктык.....	91
8.7	Корутундулар жана рекомендациялар	93
9	Шилтемелер.....	96
10	Колдор коюлган барак.....	100

Таблицаалардын тизмеси

Таблица 1: Калдыктарды сактоочу жайдын курулушунун жана пайдаланылуусунун «BGC» тарабынан 2005-ж. аудиттен кийинки олуттуу окуяларын иштеп чыгуу, көз карандысыз тышкы текшерүү жана санкция берүү	18
Таблица 2: Кумтөрдө 2010 – 2011-жж. Петров көлүнөн негизги суу пайдалануу (булак: Кумтөрдүн КТЧКББ)	54
Таблица 3: КОКтун курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча жылдык отчетторду таратуу тизмеси (булак: КОК)	93

Сүрөттөрдүн тизмеси

Сүр. 1: Кумтөр долбоорунун жайгашуу картасы (булак: Strathcona/Кумтөр)	11
Сүр. 2: Кумтөр кен ишканасынын инфраструктурасы жана суунун сапатынын мониторинги станциялары (Булак: Кумтөр)	12
Сүр. 3: Дамбанын кырынын акыркы чекиттериндеги туурасынан кесилиши (булак: Кумтөр боюнча 2011-ж. КТЧК боюнча жылдык отчет/BGC)	19
Сүр. 4: Петров көлүнүн жана Кумтөрдүн калдыктарды сактоочу жайынын табигый ширендилеринин жайгашуусу (ддам = деңиз деңгээлинен ашкан метрлер, булак: «BGC», 2012-ж. отчетунан)	24
Сүр. 5: Мөңгү көлүнүн Кумтөр дарыясынын ойдуңу аркылуу мөңгү көлүнүн суусу өтүп кеткен учурдагы каптоо модели. Ташкын эң көп болгондогу 20 миң куб.м./сек. чыгымдалуу (булак: «BGC», 2012-ж.).....	24
Сүр. 6: Кумтөрдүн концессиялык жана геологиялык чалгындоо аянттарынын, СЭГЗ, буфердик зоналардын жана башка бөлүнгөн жерлердин жайгашуусу (көк стрелка СЭГЗнын болжол менен 0,36%ын түзүүчү ондолгон аянтты көрсөтөт (булак: Кумтөр).....	36
Сүр. 7: Фарида Балбакованын маалыматтарынын негизинде СЭГЗны жана “буфердик зонаны” көрсөтүү менен карта (булак: Башкиров, 2011-ж.).....	37
Сүр. 8: Климаттын өзгөрүүсүнөн улам 1960-жж. иштелип чыккан каталог менен салыштырмалуу Кыргыз Республикасында 2025-ж. карата муз каптоонун прогноздоолуучу абалы (жоголгон мөңгүлөр кызыл, бар мөңгүлөр кочкул-көк түс менен белгиленген) (булак: Ильясов жана Якимов, 2009-ж.).....	45
Сүр. 9: Давыдов мөңгүсүнүн Кумтөр кен ишканасына жакын жерден 1869-ж. берки чегинүүсү (булак: Кузьмиченок, 2002-ж.)	50
Сүр. 10: Петров мөңгүсүнүн (сол жакта)1957-ж. 2006-ж. чейинки чегинүүсү (булак: Мурсалиев ж.б., 2008-ж.)	50
Сүр. 11: Кыргызстандагы экологиялык мониторингдин негизги тармагы, 2008-ж. (булак: БУУнун БЭКи, Карта 3.1).....	60
Сүр. 12: Нарын областындагы жана башка областтардагы суунун сапаты боюнча реалдуу кырдаал (булак: ЮНИСЕФ).....	62

Тиркемелердин тизмеси

Тиркеме 1: АКШнын Курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча агенттигинин шиналардан алынган отун жөнүндө маалыматтары менен таблица. Бул Портленддин заводдорунда жана башка объектилердеги жалпы кабыл алынган практика	101
Тиркеме 2: Кумтөр сертификат алды, ал өндүрүштүн Цианиддер боюнча эл аралык кодекске ылайыктуулугун көрсөтүп турат (булак: Кумтөр).....	102
Тиркеме 3: 2009-ж. КОКтун курчап турган чөйрөнү, саламаттыкты коргоо жана эмгектин коопсуздугу боюнча аудити боюнча Senes тарабынан 2012-ж. 28-августунда өткөрүлгөн калибрлөөнүн маалыматтарын талкуулоо.....	103

Тиркеме 4: WESАнын 2012-ж. жаңыртылган отчету: Өнөр жайлык гигиенаны баалоо жана мониторинг программасын сунуштоо.....	113
--	-----

Кыскартуулар

ABA	Кислоталык-щелочтук анализ	Кумтөр	КГК же КОК
BGC	BGC Инджиниринг Инк.	LEAD	Курчап турган чөйрөнү коргоо жана өнүктүрүү боюнча нускама
ГОООС	КТЧК боюнча жылдык отчет		
ARD	Кычкыл суулардын дренажы	LLC/ЖЧК	Жоопкерчилиги чектелген коом
БӨБ	Балыкчы өткөөл базасы		
CAO	Ылайыктуулук маселелери боюнча кеңешчи/омбудсмен	LLP/ЖЧӨ	Жоопкерчилиги чектелген өнөктөштүк
ССР	Жабуунун концептуалдуу планы	LOM	Кен ишканасын эксплуатациялоонун планы
Центерра	«Центерра Голд Инк.» ЖАКы	ЖБЧК	Жол берилген чектеги концентрациялар
CR	Корпоративдүү жоопкерчилик	ЖБЧЧ	Жол берилген чектеги чыгаруу
ЕРӨБ	Европа Реконструкция жана Өнүктүрүү Банкы	ЖБЧТС	Жол берилген чектеги таштап салуу
EDC	Экспортту өнүктүрүү корпорациясы (Канада)	дджм үбтм	деңиз деңгээлинен жогору метрлер үстүнкү беттен төмөн метрлер
ENS/СЭКТЧК	Саламаттыкты, эмгекти жана курчап турган чөйрөнү коргоо	мг/л Mica	литрге миллиграммдар «Mica Environmental Ltd» ЖЧКсы
ЕТР/ОСПС	Өнөр жай агындыларын тазалоочу жабдуулар	ӨЭУ OPIC	өкмөттүк эмес уюм Чет элдик жеке инвестициялар корпорациясы
EIA/КТЧТЭБ	Курчап турган чөйрөгө таасир этүүнү баалоо		
ESIA	Курчап турган чөйрөгө таасир этүүнү баалоо жана социалдык аспектилер	PMF	Жол берилген чектеги максималдуу төгүлүү
EITI/ККТАД	Кен казып алуу тармагынын ачыктыгы демилгеси	PR Призма	Жумушчу мүнөздөмөлөргө талаптар «Призма» ЖЧКсы
ЕМАР/ЖКЧП	Жаратылышты коргоо чараларынын планы	QA/QC	Сапатты камсыз кылуу/контроль
EMS/ЖПБС	Жаратылышты пайдаланууну башкаруу системасы	RLC	Региональный комитет по связям
ERP/ӨКАП	Өзгөчө кырдаалдарда аракеттенүү планы	SCER/СЭМК	Сарычат-Эрташ мамлекеттик коругу
GLOF	Мөңгү көлүн жырып кеткен учурдагы суу каптоо	SENEC SHE/СЭКТЧК	SENEC Consultants Limited Саламаттыкты, эмгекти жана курчап турган чөйрөнү коргоо
Golder	«Golder Associates»		
GIIP	Алдынкы эл аралык өнөр жай практикасы	TDS	Эриген катуу заттардын жалпы саны
га	Гектар	TMF/КЧО	Калдыктар чарбасынын объектилери
ICMI/ЦБЭИ	Цианиддерди башкаруу эл аралык институту	TOR/TT	Техникалык тапшырма
ICMC/ЦБЭК	Цианиддерди башкаруунун эл аралык кодекси	TSS	Жалпы ээриген бөлүкчөлөр
ICR	Консультанттын ички отчету	UN/БУУ	Бириккен Улуттар Уюму
ICSID/ИТЖЭБ	Инвестициялык талаштарды жөнгө салуу боюнча эл аралык борбор	UNECE	Европанын экономикалык комиссия БУУ
IFC/ЭФК	Эл аралык финансы корпорациясы	UNESCO	Бириккен Улуттар Уюмунун Билим, илим жана маданият маселелери боюнча уюму
ИН	Өнөр жай гигиенасы	UNFCCC/	БУУнун климаттын өзгөрүүсү боюнча Рамкалык конвенциясы
ILO	Эмгектин эл аралык бюросу	БУУКӨРК	
ПКО	С.Жапаровдун жетекчилиги астындагы	WESA	WESA Environmental Inc.
		WRD/БТТ	Бош тектерди төгүү участоктору

	парламенттик комиссиянын отчету
КГК	«Кумтөр Голд Компани» ЖАКы
КОК	«Кумтөр Оперейтинг Компани» ЖАКы
КР	Кыргыз Республикасы
КРИМ/ТТФМИ	Тоо тектеринин физикасы жана механикасы институту

1 Кыскача баяндама

1.1 Баштапкы маалымат

«Центерра Голд Инк.»тин (Центерра) «Кумтөр» долбоору Борбордук Азиядагы алтын өндүрүү боюнча батыш компаниясы тарабынан негизделген эң ири долбоор болуп саналат. Кумтөр ачык ыкма менен иштетилип жаткан бийик тоолуу кен ишканасы, анда 1997-жылдан бери 8,4 млн. унция алтын өндүрүлгөн, кен ишканасын эксплуатациялоо мөөнөтү 2021-жылга чейин улантылмакчы.

АКШда негизделген «Призма» ЖЧКсы (Призма) көз карандысыз консультацияларды көрсөтөт. «Призма» өткөргөн экспертизага корпоративдүү социалдык жоопкерчиликти (КСЖ) баалоо, курчап турган чөйрөнү коргоону жана социалдык таасир этүүнү баалоо (КТЧКСТБ) жана аудит, кызыкдар тараптардын өз ара аракеттенүүсү жана өнүгүүнүн туруктуулугу, ошондой эле ЭФКнын өндүрүштүк стандарттарын жана ага окшош эл аралык критерийлерди колдонуу кирет. Призма ошондой эле эл аралык арбитраждык отурумдарда күбө-эксперттин кызматын да көрсөтөт.

Кумтөрдү текшерген Мамлекеттик комиссиянын ишинин жүрүшүндө Кыргыз Республикасынын Өкмөтү биринчи жолу Кумтөр менен кызмат көрсөтүүгө келишим түзгөн «Призма» жөнүндө маалыматтарды сурады жана алды. «Призма» менчик компания болуп саналат, ал «Кумтөр Голд Компанинин» (КГК) атынан жана түзүлгөн макулдашуунун негизинде аракеттенген «Кумтөр Оперейтинг Компани» ЖАКы менен 2012-жылдын февралында биринчи жолу келишим түздү. «Призма» «Кумтөр» же «Центерра» үчүн мурда эч кандай долбоорлорду аткарган эмес.

«Призма» «Центерранын»¹ акция кармоочулары менен Кыргызстандын «Кумтөр» боюнча комиссиялары тарабынан даярдалган бир катар акыркы отчеттордун мазмунунун жана корутундуларынын мыйзамдуулугу жөнүндө келип чыккан талаштарды чечүү боюнча кызмат көрсөтүү үчүн тартылган. «Призма» менен түзүлгөн контракт иштерди аткаруу үчүн өзүнүн мамилесин аныктоо үчүн эркиндик берет. «Призма» жана анын ээси/жетекчиси «Кумтөрдө» же «Центеррада» финансылык кызыкдарлыкка (мисалы, акцияларды кармоочу катарында) ээ эмес. «Призмага» акы төлөө жумшалган убакыттын негизинде жана сыйлоо чыгымдарга ылайык жүргүзүлүүдө. Акы төлөөгө эч кандай сыйлоолор (сыйлык акы сыяктуу), атап айтканда «Призма» тарабынан иштин аткарылуусуна байланышкан сыйлоолор кирбейт.

¹ «Кыргызалтын», «Центерранын» акцияларынын эң ири кармоочусу, Кыргызстан Өкмөтүнө таандык жана контролдонот, «Центерранын» 33%га жакын жөнөкөй акцияларына ээ.

1.2 Отчеттун ыкмасы жана структурасы

«Призма» Ведомстволор аралык комиссиянын² ишин Көз карандысыз баалоону³ 2012-жылдын апрелинде аткарды. Корутунду отчет англис, орус жана кыргыз тилдеринде Кумтөрдүн веб-сайтында жеткиликтүү. Ошондой эле 2012-жылдын февралында КРнын Жогорку Кеңеши С.Жапаровдун жетекчилиги астындагы Парламенттик комиссия деп аталган комиссияны түзгөн. Бул отчет Парламенттик комиссиянын отчету (ПКО)⁴ боюнча «Призманын» көз карандысыз баалоосу болуп саналат.

Парламенттик отчетто камтылган курчап турган чөйрөнү коргоо менен байланышкан олуттуу маселелер жана тастыктоолор «Призманын» баяндамасынын ‘аракеттер планында’ берилген. «Призма» парламенттик комиссиянын отчетунун олуттуу жоболорун аныктады жана бөлдү, алар төмөндө көрсөтүлгөн жети негизги аталыш астында структаштырылган:

1. Геотехникалык маселелер: Калдыктар чарбасынын объектилери жана Петров көлү
2. Флора, Фауна жана Биологиялык ар түрдүүлүк
3. Мөңгүлөр жана сууну керектөө
4. Жер астындагы суулар
5. Курчап турган чөйрөнү коргоону башкаруу
6. Калдыктарды башкаруу
7. Маалыматтардын ишенимдүүлүгү жана ачыктыгы

ПКОдо сүрөттөлгөн олуттуу маселелер тийиштүү контексте анализденилген жана натыйжалары «Призманын» отчетунда ар бир бөлүктүн аягында келтирилген тыянактарда, корутундуларда жана рекомендацияларда берилген.

Биздин баалоо төмөнкү олуттуу булактар жана ишмердүүлүк боюнча берилген:

1. «Призманын» Э.Иманкожоеванын жетекчилиги астындагы ведомстволор аралык комиссиянын корутундулары боюнча биринчи көз карандысыз баалоосу. Ал адабиятты издөөнү жана «Кумтөр» менен «Центерранын» кызматкерлери жана жогорку жетекчилиги менен талкуулоолорду камтыган. Бизде 2012-жылдын июнунда корутундуларды жана отчету талкуулоо үчүн ведомстволор аралык комиссиянын мүчөлөрү менен жолугушуу мүмкүнчүлүгү да болду.
2. «Призманын» адистери КРнын Премьер-министри Ө.Бабанов үчүн уюштурулган 2012-ж. июлундагыны жана бир катар ӨЭУлар үчүн уюштурулган 2012-ж. сентябрындагыны кошо

² Ведомстволор аралык комиссия, 2011-ж. Кумтөр алтын кен ишканасынын курчап турган чөйрөнү коргоо жана өнөр жайлык коопсуздук стандарттарына ылайыктуулугун баалоо, Отчет, 28-декабрь, 2011-ж.

³ Призма ЖЧКсы, 2012. Кумтөр алтын кен ишканасынын курчап турган чөйрөнү коргоо жана өнөр жайлык коопсуздук стандарттарына ылайыктуулугу жөнүндө “Ведомстволор аралык отчетун” жана “Морандын комментарийлерин” көз карандысыз баалоо, Корутунду отчет, 23-апрель, 2012-ж. (<http://www.kumtor.kg/wp-content/uploads/2011/12/Prizma-Assessment-23-April-2012-ENG.pdf>)

⁴ КР ЖКнын 2012-ж. 15-февралындагы №1642-V токтому менен бекитилген Парламенттик комиссия, 2012. КОК тарабынан жаратылыш ресурстарын рационалдуу пайдалануу, курчап турган чөйрөнү коргоо, өндүрүш процесстеринин коопсуздугу жана калкты Кумтөр кен ишканасынын таасиринен социалдык коргоо, ошондой эле өкмөттүк контролдун абалы боюнча нормалардын жана талаптардын сакталуусу боюнча парламенттик комиссиянын отчету.

алганда кен ишканасына бир катар барууларга катышышты. «Призманын» адистери Нарында жана Кара-Балта ш. «Алекс Стюарт» лабораториясында да болушту.

3. «Призма» бир катар эл аралык аудиттердин материалдарын кошо алганда, кошумча документтерди да карады, алар да «Кумтөр» тарабынан КРнын өкмөтүнө/мамлекеттик комиссияга берилди. «Призма» мындай эки аудит боюнча жаңыланган маалыматтарды жана түшүндүрүүлөрдү да кошумча суратып алды (жаңыланган маалыматтар ушул отчетто камтылган).

Жогоруда белгиленгендей, бул көз карандысыз баалоонун структурасы ПКОдо көтөрүлгөн олуттуу маселелерге негизделген. Бул кыскача баяндама (1-бөлүк) биздин мамилени сүрөттөйт, жалпыланган корутундуларыбызды рекомендацияларыбызды камтыйт, ошондой эле өз салымдарын кошушкан авторлордун кыскача биографияларын берет. Биз аларга таянган олуттуу документтер жана шилтемелер 9-бөлүктө берилген, андан кийин колдор коюлган бет бар.

1.3 Авторлордун кесиптик биографиясы

Бул баалоо Мирдад Назари (илимдин кандидаты, табигый илимдердин магистри, бизнестин магистри, корпоративдик жоопкерчилик жана экологиялык жана социалдык таасирди баалоо боюнча ага кеңешчи, «Призма» ЖЧКсынын директору), Дон Пробстель (PhD, «Призма» ЖЧКсынын экологиялык жана социалдык таасирди жана биологиялык ар түрдүүлүктү баалоо боюнча ага консультанты) тарабынан аткарылган. Эки автордун тең биографиясы төмөндө келтирилген. Баалоону аткарууда эки автор тең «КОК» ЖАКы тарабынан кандайдыр-бир талаптагыдай эмес таасирсиз түзүлгөн көз карандысыз кесипкөй пикирлерин билдиришкен.

Доктор Пробстелдин кесипкөй иш тажрыйбасы 25 жылга жакын. Кесипкөй тажрыйба Чет элдик жеке инвестициялар корпорациясынын (мындан ары текст боюнча - «ОРИС»), экологиялык жана социалдык маселелер боюнча ага аналитиги, «Pike Research» компаниясынын рыноктук аналитиги, «Gold Reserve Inc» компаниясында экологиялык жана туруктуу өнүгүү боюнча вице-президенти, «ААТА» эл аралык компаниясынын экологиялык жана биологиялык ар түрдүүлүк боюнча ага консультанты, Орус илимдер академиясы, Москва мамлекеттик университети жана Жапайы лосось борбору менен тыгыз кызматташып жаткан Бүткүл дүйнөлүк лосостор илим-изилдөө институтунун директору кызматын камтыйт. Азыркы убакта, Дон Пробстель Гавайлерде жаратылыш маселелери боюнча илимий кеңешчи, кайра жаңыртылуучу энергетикалык технологияларды иштеп чыгуучу болуп саналат, ошондой эле Бүткүл дүйнөлүк банктын Инвестициялык талаштарды жөнгө салуу боюнча эл аралык борборунун кароосунда турган ишке өз салымын кошууда. Доктор Пробстель балык чарбасы жана жапайы жаратылыштын биологиясы боюнча бакалавр даражасына, ошондой эле Колорадо штатынын университетинде алынган жаратылышты коргоо тармагында доктордук даражага ээ.

Назари мырза 20 жылдык кесиптик иш тажрыйбага ээ, ал Корпоративдик социалдык жоопкерчилик (CSR) жана курчап турган чөйрөгө жана социалдык чөйрөгө (ESIA) таасирди баалоо тармагында алдынкы адис болуп саналат, консультациялык ишке адистешкен «Призма» ЖЧКсынын менчик ээси-башкаруучусу болуп саналат. Ал Вашингтондо Бүткүл Дүйнөлүк Банктын Эл аралык борборунда эксперттик күбө катарында иштейт. Ал Эл аралык финансы корпорациясынын (мындан ары текст боюнча - «ЭФК») Омбудсменге белгиленген саясаттарга жана процедураларга ылайык баалоону талап кылган кен казып алуу долбоорлорунун

ылайыктуулугу маселелеринде консультация берүүчү эксперттик кеңештин мүчөсү да болгон. Мирдад ошондой эле экологиялык жана инженердик маселелер боюнча «Dames & Moore» (азыр «URS») компаниясында долбоордун жетекчиси да болгон. Ал активдерди жана пенсиялык фонддорду башкаруу боюнча кызмат көрсөткөн «CoreRatings»теги (Лондон) «CSR Research» компаниясынын (мурда «Fitch», азыр «DNV» корпорациясына кирген) башчысы да болгон. Ага чейин Мирдад Европа Өнүктүрүү жана Реконструкция банкында (ЕБРР, 2003-ж⁵ чейин) курчап турган чөйрө боюнча башкы адис катарында иштеген. Назари мырза Франкфурттагы (Германия) Гете университетинин минералогия (геохимия) тармагында бакалавр, Бирмингем университетинин (Улуу Британия) гидрогеология тармагында магистр даражасына жана Хенли бизнес мектебинин (Улуу Британия) MBA даражасына ээ. Ал Рокфеллер фондунун – Курчап турган чөйрөнү коргоо жана өнүктүрүү боюнча программасынын мүчөсү, отчеттуулукту камсыз кылуу боюнча лицензиялуу провайдер, ООС ISO 14,001 башкаруу системасы боюнча окутулган жетектөөчү аудитор, GRI отчеттуулукту камсыз кылуу боюнча бекитилген инструктор жана ЭФК стандарттарын жана Экватор принциптерин аткаруу боюнча инструктор да болуп саналат.

1.4 Олуттуу контекст жана долбоордук өзгөртүүлөр

Негизги корутундуларды жалпылоодон мурда, биз өз ишин 1997-ж. баштаган Кумтөр долбоорунун маңызы олуттуу өзгөртүлгөндүгүн белгилейбиз. Төмөндө биз акыркы бир нече жылда болуп өткөн айрым олуттуу саясий жана өндүрүштүк өзгөртүүлөрдү бөлүп көрсөтөбүз. Алар «Кумтөрдүн» Кыргызстандын экономикасына карата катышында каралууга тийиш: «Кумтөр» КРнын ИДПсынын 10%ына жакынын, өнөр жайынын салымынын болжол менен 1/4 бөлүгүн өндүрөт жана жеке сектордогу эң чоң салык төлөөчү болуп саналат. Ошондой эле «Кумтөр» компаниясынын баштапкы компаниясы - КГКнын үчтөн бирине жакыны КРнын мамлекеттик тоо-кен ишканасы «Кыргызалтынга» таандык.

Саясий жана регулятивдик чөйрөдөгү олуттуу өзгөрүүлөр акыркы бир нече жылдагы (i) эки революцияны жана өкмөттүк деңгээлдеги көптөгөн өзгөрүүлөрдү⁶, (ii) калдыктар менен байланышкандарды кошо алганда, жаңы мыйзамдардын бүтүндөй сериясын, а алар толугу менен кодификацияланууга тийиш, (iii) 2009-жылы КРнын Өкмөтү менен Кумтөр долбоору боюнча жаңы шарттар жөнүндө макулдашууну⁷, жана, анын КРнын Парламенти тарабынан бекитилүүсүн, жана, (iv) кыргыз парламентарийлеринин көпчүлүгүнүн Кумтөр долбоору боюнча 2009-ж. Жаңы макулдашууну өзгөртүү боюнча чакырыктарына жооп катарында жакында бир катар өкмөттүк

⁵ ЕРӨБдө иштеген мезгилде Назари мырза 1998-ж. майда Кумтөрдө цианидди транспорттоодо анын төгүлгөнүнө байланыштуу ЕРӨБдүн ишмердүүлүгүн жетектеген. Бул биологиялык ар түрдүүлүк менен байланышкан конфликттерди жана проблемаларды чечүү үчүн жамаатка жардам көрсөтүүгө ЕРӨБ жана ЭФК аркылуу Улуу Британиянын Эл аралык өнүктүрүү департаменти (мындан ары - «DFID») финансылаган техникалык жардамга грант алууга алып келген. (кар.: Назари ж.б., 2001-ж., ошондой эле «Fauna & Flora International», 2003).

⁶ Бул отчет жазылган мезгилде КРнын өкмөтү кайрадан таратылды.

⁷ “Кумтөр” долбоору боюнча жаңы шарттар жөнүндө макулдашуу КРнын атынан КРнын өкмөтү жана “Кыргызалтын” жана “Центерра”, КОК жана КГК жана “Камеко” корпорациясынын ортосунда 2009-ж. 24-апрелинде түзүлгөн. 2009-ж. “Кумтөр” долбоору боюнча бардык мурдагы аракеттеги макулдашуулар кайра каралган жана “Кумтөр” долбоору боюнча жаңы шарттар жөнүндө макулдашуу КРнын атынан КРнын өкмөтү жана “Кыргызалтын” жана “Центерра”, КОК жана КГК жана “Камеко” корпорациясынын ортосунда 2009-ж. 24-апрелинде түзүлгөн жана КРнын Парламенти 2009-ж. 30-апрелинде кабыл алган мыйзам менен ратификацияланган. Азыркы учурда бул макулдашуу аракетте (ПКО 71-бет)

комиссиялардын/инспекциялардын пайда болушун камтыйт. Бирок, "Transparency International" маалыматы боюнча, 180дей өлкөнүн» арасынан коррупция боюнча төмөнкү 10%дык индексте турган, 5,3 млн. калкы бар Кыргызстандын абалы өзгөргөн эмес.

«Кумтөрдөгү» негизги өндүрүштүк өзгөрүүлөр (а) калдыктарды сактоочу жайдын дамбасынын жылышын токтотуу үчүн шынааны жана призманы курууну, (б) кен ишканасын эксплуатациялоо мөөнөтүн олуттуу көбөйтүүнү (мурдагы планда – 2012-ж. чейин, азыркыда – 2021-ж. чейин), (в) 2012-ж. алтын өндүрүүдө олуттуу артта калууга алып келген муздун жана муз материалдарынын ачык карьердин территориясына жылышын жана капташын, жана (г) жер астындагы иштетүү участогундагы иштерди консервациялоону камтыйт.

1.5 Корутундулар жана рекомендациялар боюнча тыянактар

1.5.1 Геотехникалык маселелер: Калдыктар чарбасы (КЧ) жана Петров көлү

Парламенттик комиссия КЧ жана табигый шилендилери бар жана «Кумтөрдөгү» өнөр жайлык жана тиричиликтик керектөө үчүн суунун булагы болгон Петров көлү менен байланышкан геотехникалык тобокелчиликтер маселесин көтөргөн. ПКО боюнча КЧга байланышкан маселелер негизинен калдыктарды сактоочу жайдын дамбасынын ал биринчи жолу 1999-жылы байкалган жылышына байланыштуу. Петров көлүнө карата ПКОдо муз көлүнүн жырып кетүү жана анын КЧга таасир этүү мүмкүнчүлүгү маселеси көтөрүлөт.

ПКОнун тыянактары боюнча биздин баяндама КОКтун акыркы аудиттерин, демилгелерин жана/же курулуш иштерин тиешелүү баалоону камтыбайт. «Кумтөр» жер бетинен 10-12 м. төмөн бекем түбөлүк тондо/жерде орнотулган шынааны жана призманы чоңойтууну кошо алганда, калдыктарды сактоочу жайдын дамбасынын жылышын токтотуу боюнча өкмөт тарабынан текшерилген жана жактырылган түзөтүүчү чараларды иштеп чыкты жана колдонду. Дамбанын жылышынын ылдамдыгы акырындык менен төмөндөйт жана 2025-ж. карата 3 мм/ж. азды түзмөкчү.

Биздин фактыларды байкообуз, эксперттерибиз тарабынан жүргүзүлгөн изилдөөлөр жана моделдештирүү ПКОнун ал Петров көлүнүн жырып кетүүсүнүн натыйжасында суу каптоого алып келе турган сөзсүз болуучу катастрофалык жырып кетүү (климаттык өзгөрүүлөр жана ага байланышкан таасир этүүлөрдөн улам) жөнүндө тастыктоолорун кубаттабайт. Биз мониторингди жана отчеттуулукту улантуу жана ал ПКОдо да сунуш кылынган шынаа менен бекемдөө жана Петров көлүндөгү суунун деңгээлин төмөндөтүү сыяктуу кошумча чаралар боюнча рекомендацияларды колдойбуз. «Кумтөр» өзүнүн тобокелчиликтер боюнча стратегиясында байланыш системасын кайра кароого тийиш.

1.5.2 Флора, Фауна жана биологиялык ар түрдүүлүк

Биздин ПКОну баалообуздун, колдо болгон маалыматты жана КОК менен байланышкан маанилүү утурумдук жана өткөн фактыларды байкообуздун негизинде биз компания жалпысынан биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо үчүн аракеттерди колдоо боюнча жетишкендиктерге кошумча Флорага жана Фаунага мониторинг жана таасирди жумшартуу өнүгүндө аракеттенгенин, Сарычат-Эрташ коругуна өз салымын кошкондугун аныктадык.

Олуттуу маалыматты, документтерди иликтөө жана жетекчилик менен ишкер маектешүүнүн негизинде «Кумтөр» үчүн биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо жогору приоритеттүү болгондугу жана кала бергендиги айкын болду. Биздин тыянактарга кошумча ПКОдо камтылган маалымат райондун биологиялык ар түрдүүлүгүнө эң чоң жана анык зыян браконьерлик жана ашыкча аңчылыктан, малдарды жаюудан, ашыкча түшүм жыйноодон (өсүмдүктөр да, жаныбарлар да түрүндө) жана Кыргызстандын Өкмөтүнүн биологиялык ар түрдүүлүктү колдоо боюнча программаны чектелген колдоодон келтирилип жаткандыгын көрсөтөт. Колдо болгон маалыматты иликтеп чыгуу «Кумтөрдүн» биологиялык ар түрдүүлүктү сактоого оң салымын баса көрсөтүп турат.

Биздин пикирибиз боюнча, ПКО перспективада райондогу биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо боюнча олуттуу фактылардын жана чыныгы таасир этүүнүн жана муктаждыктардын ‘жалпы картинасын’ камтыбайт. Ошондой эле, биз Сарычат-Эрташ коругунун «Буфердик зонасы» деп аталган нерсенин мыйзамдуулугуна жана аныкталуусуна карата чаташууну белгилегибиз келет жана Кыргызстандын өкмөтүнө бул түшүнбөстүктү чечүү үчүн башка кызыкдар тараптар менен («Кумтөрдү» да кошо) макулдашылган мамилени сунуш кылабыз. Биз ошондой эле «Кумтөрдө» өзүнүн милдеттенмелерин улантууга жана көбөйтүүгө жана «Кумтөр» менен «Центерранын» саясаттары жана милдеттенмелери менен макулдашылган өзүнүн ишин келечекте көрсөтүү үчүн биологиялык ар түрдүүлүк программаларын өнүктүрүүгө чоң мүмкүнчүлүгү бар экенин да белгилейбиз.

1.5.3 Мөңгүлөр жана сууну керектөө

Парламенттик комиссия «Кумтөрдүн» мөңгүлөрдүн эришине жана Давыдов мөңгүсүнүн борбордук карьердин участоктору менен өз ара аракеттенүүсүнө байланышкан коркунучтарды, ошондой эле “Кумтөр» тарабынан сууну керектөө маселелерин да белгиледи. Биз ПКО, сууну керектөө менен байланышкан маселелерди кошо алганда, «Кумтөрдүн» мөңгүлөрдүн эришине жана райондун гидрологиясына таасирин ашыра баалоодо деп эсептейбиз. Биздин пикирибиз боюнча, Кыргызстандын өкмөтү тарабынан алынган жана БУУКӨРК (UNFCCC –БУУнун климаттык өзгөрүүлөр боюнча структурасы) берилгендерди да кошо алгандагы маалыматтар климаттын өзгөрүүсүнүн таасири – бул бүтүндөй Кыргызстан боюнча мөңгүлөрдүн көзгө көрүнгөн жана олуттуу деңгээлдеги эришинин таанылган себеби экендигин көрсөтүп турат. Бул таасир Кумтөр долбоору башталганга чейин эле Кумтөрдүн территориясында ондогон жылдар бою байкалган.

Колдо болгон маалымат жана ПКО кен ишканасынын территориясындагы Давыдов мөңгүсүнүн кыймылы менен байланышкан проблема (жана бул проблема менен байланышкан маселелер) «Кумтөрдүн» өндүрүшү үчүн уникалдуу глобалдуу проблема болуп калгандыгын көрсөтөт. Биздин пикирибиз боюнча, колдогу маалымат «Кумтөр» карьердин борбордук участогундагы муз материалынын жылышына байланышкан мүмкүн болуучу тобокелдиктерди билип жана активдүү башкарууга аракеттенип жаткандыгын көрсөтөт. Бул - мониторинг, сырттан эксперттердин катышуусу жана өзгөчө кырдаалда аракеттердин атайын пландарын иштеп чыгуу. Биз бул маселе «Кумтөр» тарабынан кен ишканасын иштетүү процессин пландаштырууда жана тиешелүү өкмөттүк органдар тарабынан туруктуу текшерүүнү алдын алууда каралып жаткандыгын түшүнөбүз.

Биздин пикирибиз боюнча, «Кумтөрдүн» сууну керектөөсү райондун масштабдарында олуттуу эмес жана ПКОдо Кумтөр тарабынан суу пайдаланууда ‘талашты’ же ‘колдон чыгарылган мүмкүнчүлүктү’ билдирген ачык фактылар жок. Ошондой эле ПКО бул маселе менен байланышкан өзүнүн карама-каршылыктуу күтүүлөрүн ылайык келтирбегендиги айкын. Бир жагынан, «Кумтөр» өзүнүн жүгүртүүчү суу керектөөсүн көбөйтө тургандыгы күтүлөт. Бул Петров көлүнөн суу алууну төмөндөтүүнү билдирет. Экинчи жактан, «Кумтөр» ПКОнун муз көлдүн мүмкүн болуучу жырылып кетүүсүнүн натыйжасында суу каптоо мүмкүндүгү жөнүндө жобосуна жооп катарында Петров көлүндөгү суунун көлөмүн азайта тургандыгы күтүлүүдө. Биз өкмөтүк комиссияга «Кумтөр» кен ишканасында суунун жетишсиздигинин жоктугу, алар суу менен жүгүртүлүп жабдуу аракеттери жана Петров көлүндөгү суунун деңгээлин төмөндөтүүнүн ачык зарылдыгы менен байланышы мүмкүн болгон чыгымдар-пайдалар жана суунун сапаты маселелерин караган так жана ырааттуу рекомендацияларды иштеп чыгууну сунуш кылабыз.

1.5.4 Жер астындагы суулар жана түбөлүк тон

Кумтөр 4 000 м. бийиктикте, түбөлүк тоң шарттарында жайгашкан. Бул салыштырмалуу терең эмес (ал жазгы/жайкы сезондо эриген жер бетинен бирден бир нече метрге чейин тереңдикте) ‘активдүү катмарды’ эсептен чыгарып салганда, жер 250 м. чейин тереңдикте тоң шарттарында тургандыгын билдирет. Кумтөр суу сарыгып кирген мурдагы точкаларда мониторинг боюнча программаларды жүзөгө ашырууну улантууда.

Биздин пикирибиз боюнча, ПКОдо жыйналгандарды кошо алганда, колдогу маалыматтар «Кумтөр» менен андан сунун агыны карай 200 км. төмөн жайгашкан Нарын дарыясынын суусунун бекитилген сапатынын себептик байланышын тастыктабайт. Биз парламенттик комиссияга ЮНИСЕФтин 2011-ж. жарыялоосун жана ЕС финансылаган жана атайын Нарын областы үчүн иштелип чыккан, 5.3. бөлүмдө эске салынган, булгоонун иш жүзүндөгү жана алда канча ыктымалдуу булактарын жана проблемаларды аныктаган Жаратылышты коргоо чараларынын планын кошо алганда, болгон маалыматтарды жана жарыялоолорду кароо рекомендациясын беребиз.

Биз «Кумтөр», бош тоо тектер төгүлгөн төгүдүлөрдүн территорияларын кошо алганда, сульфаттардын деңгээлинин жогорулатылган курамы менен байланышкан ишкананы иштетүү жана жабуу долбоорлорун кайра кароону улантуусуна рекомендация беребиз. «Кумтөр», ошондой эле анын суунун сапаты боюнча программасына ишенимди колдоо боюнча чараларын кайра кароосу керек. Мониторинг боюнча жергиликтүү калктын пикирин, алгач 1995-ж. белгиленген үлгүлөрдү алуу боюнча бардык программанын баяндалышын жана башкаруу жана отчеттуулук процесси боюнча кепилденилген маалыматтарды кошууга болот.

1.5.5 Курчап турган чөйрөнү коргоону башкаруу

«Кумтөр» курчап турган чөйрөгө бегилүү бир таасир берет жана ага байланышкан убактылуу жана туруктуу таасирге ээ (1993-ж. Курчап турган чөйрөгө таасирди баалоодо талкуулангандай). ПКОдо биз бардык жеринен курчап турган чөйрөнү коргоону башкаруу боюнча маселелерге байланышкан бөлүктөрдү табабыз, алар бөлүп-жарылган, текши эмес жана курчап турган чөйрөнү коргоону башкарууга карата «Кумтөрдүн» имиджине зыян келтирет.

Комиссия, негизги тарыхый мониторингди жана мурдагы отчеттуулукту тааныбай, тандалган жана, биздин пикирибиз боюнча, негизинен предметсиз мисалдарга же тастыктоолорсуз

мисалдарга таянуу менен, аны менен компанияда курчап турган чөйрөнү коргоого карата жоопкерчиликти жоктугу жөнүндө корутунду жасап жана КРнын башка ишканаларына караганда КОКтон жогору стандарттарды талап кылгандай таасир калтырат.

Биз өнөр жай агындылары/бош тектин төгүндүлөрү (БТТ/WRD) жайгаштырылган территорияларда же жанында түзүлгөн агындылардын таасирине карата КОК келечекте БТТлардагы өнөр жай агындыларынын суунун сапаты жана объектини эксплуатациядан чыгарууда сульфаттардын күтүлгөн концентрациялары менен байланышкан проблемаларды кен ишканасындагы утурумдук өндүрүштүк иштердин жана объектини эксплуатациядан чыгаруу боюнча процесстердин зарыл бөлүгү катарында кантип чечүүнү же жумшартууну кароосуна рекомендация беребиз.

Биздин пикирибиз боюнча, ПКО материал сунуштабайт жана курчап турган чөйрөнү коргоо программасы боюнча КОКтун маалыматтарынын начардыгын ачык негиздебейт. Бирок, «Кумтөрдүн» суунун мониторинги боюнча программасы 1995-ж. башталганын эске алуу менен «Кумтөрдө» баяндамада артыкчылык бар, атүгүл зарыл болсо, суунун сапаты боюнча программанын бүтүндөй тизмегин жеткире иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгү бар, ал да, эксплуатация мөөнөтү, өндүрүштүн жалпы кеңейиши, мониторинг боюнча жергиликтүү калк колдогон кепилденилген маалыматтар жана заманбап концепциялар процессин интеграциялоо үчүн маалыматтык технологиялардын заманбап аспаптарын колдонуу сыяктуу эле өзгөрүшү мүмкүн.

Биздин пикирибиз боюнча, 2011-ж. аягында ар кандай өкмөттүк комиссиялар пайда болгондон бери «Кумтөрдө» колдонулган эң акыркы регулятивдик өзгөртүүлөрдүн, нормативдердин жана уруксат берүү процесстеринин айрым маанилүү аспектилерин алар көпчүлүк даражада тобокелчиликтерди (таасирлерди) баалоого багытталбагандай, фондук/баштапкы шарттарга маани бербегендей таасир калтырат; 15 жылдык өндүрүштүк тарыхты, текшерүүлөрдү жана отчеттуулукту эске албайт; жана Эл аралык финансы корпорациясы тарабынан аныкталган бекитилген стандарттарга төп келбейт. «Кумтөр», өнөр жайындагы алдынкы эл аралык практиканы (GIP) эске алуу менен, өзүнүн уруксат берүүчүлүк статусун тыкан кайра карап жана жаңыртуу жана уруксат берүүчү стандарттарга мыйзамдуу жана акыл-эстүү мамилени иштеп чыгуу үчүн өкмөт менен конструктивдүү баарлашууну улантуусу керек.

1.5.6 Калдыктарды башкаруу

Парламенттик комиссия «Кумтөрдүн» калдыктарды, өзгөчө катуу калдыктарды (коркунучтуу жана коркунучтуу эмес) жана атап айтканда «Кумтөр» кен ишканасындагы медициналык борборунун калдыктарын жайгаштыруу практикаларын башкарууга тиешелүү маселелерди көтөргөн. Биздин пикирибиз боюнча, калдыктарды башкаруунун мурдагы жана азыркы практикалары дайыма эле эл аралык мыкты практикаларга негизинен ылайык келе бербейт, себеби Кыргызстандагы калдыктарды башкаруу боюнча тийиштүү көлөмдөр жана рыноктор менен салыштырмалуу өтө чектелген.

Биздин пикирибиз боюнча, ПКО өркүндөтүү үчүн бир катар маанилүү мүмкүнчүлүктөрдү аныктаган. «Кумтөр» пайда болуп жаткан регулятивдик талаптарга ылайык калдыктардын агымын башкаруу жана пландаштыруу үчүн өкмөт менен байланышты кармоону улантууга тийиш. Келечекте «Кумтөр» документацияны жана аны эсепке алууну, медициналык жана коркунучтуу калдыктарды (эгерде бул мүмкүн болсо, калдыктарды кен ишканасынын территориясынан

тышкары жайгаштыруу/кайра иштетүү варианттары маселесин кароону кошо алганда) жайгаштыруу практикасын жакшыртууга жана калдыктарды кайра иштетүү/кайталап пайдалануу боюнча аракеттерди пропорционалдуу көбөйтүүгө тийиш. Бул өзү менен сөзсүз курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча процедураларды жана өндүрүштүк инструкцияларды жаңыртууга алып келет.

Биз ПКО КРнын бардык секторлорундагы калдыктарды башкаруунун ак ниет практикаларына реалдуу структуралык барьерлерди эске албаганына кабатырбыз. Биз Парламенттик комиссия БУУнун Европа экономикалык комиссиясы (ЕЭКБ/УУ/UNECE) сүрөттөгөн бул фактыларды, ошондой эле акыркы изилдөөлөрдүн фактыларын (караңыз: 7.2. бөлүк, 64-бет) кароосун жана КРнын өкмөтү жана эл аралык донордук коомчулук үчүн ылайыктуу реконструкцияларды иштеп чыгуусун сунуштайбыз. Алар Кыргызстан боюнча шарттарды жана алардын “Кумтөрдөгү” практикалар менен салыштырууну сүрөттөгөн жарыялоолорго баяндамабыздын негизинде биз ПКОнун асылуусу “Кумтөрдүн” калдыктарды башкаруу боюнча үндөш эмес жана начар практикаларын сүрөттөөгө багытталган деп эсептейбиз.

Биздин пикирибиз боюнча, үндөш анализ өркүндөтүү боюнча мүмкүнчүлүктөрдү жана «Кумтөрдүн» объектилери Кыргызстандын калдыктарды башкаруу боюнча учурда болгон объектилерден эң мыктысы экенин аныктайт. Атүгүл, Кыргызстандын мындай чондуктагы башка объектилери менен салыштырмалуу, «Кумтөрдөгү» калдыктарды башкарууну уюштуруу – бул жетишерлик көлөмгө ээ, түбү изоляцияланган долбоорлонгон структура, калк жашаган райондордон же жер астындагы булактардан алыс жайгашкан, адекваттуу бөлүштүрүлгөн финансы булагына ээ, күн сайындык негизде активдүү башкарылууда, туруктуу контроль жана мониторинг жүзөгө ашырылууда, ошондой эле объектини эксплуатациядан чыгаруу боюнча аракеттер көрүлүүдө. Бирок биз Кумтөр өзүнүн уруксат берилүүчү статусун кылдат анализдөөсүн жана жаңыртуусун жана өнөр жайындагы талаптагыдай эл аралык практиканы (Эл аралык финансы корпорациясынын нускамасы сыяктуу) эске алуу менен уруксат берүүчү жана колдонулуучу стандарттарга мыйзамдуу жана акыл-эстүү мамилени иштеп чыгуу үчүн өкмөт менен конструктивдүү баарлашуусун улантуусуна рекомендация беребиз.

1.5.7 Маалыматтардын ишенимдүүлүгү жана ачыктыгы

ПКО «Кумтөрдүн» курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча жалпы маалыматтарынын ишенимдүүлүгүнө тиешелүү маселелерди көтөрөт жана “Кумтөр» маалыматтарды жана информацияны «жасалмалоодо» деп ачык билдирүүдө. ПКО эл аралык консультанттар жүргүзүшкөн көз карандысыз аудиттердин маалыматынан тандап цитата келтирет жана атүгүл, Кумтөрдөгү ачыктык маселесин да көтөрөт.

Биздин пикирибиз боюнча, ПКОнун маалыматтардын «жасалмалуулугу» же ишенимсиздиги жөнүндө тастыктоосу туура эмес берилген цитаталар, адаштырууларга алып келген маалыматтар, далилдерсиз маалыматтар же оңдолгон маалыматтар болуп саналышат. Ачыктыктын жоктугу боюнча негизсиз айыптоолорго келсек, 2009-ж. UNECE изилдөөсү “Кумтөрдү” өзүнүн курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча ачык иштеп жаткан өлкөдөгү жападан-жалгыз компания катарында белгилейт жана “Кумтөрдө” өлкөнүн башка бир да ишканасында колдонулбаган стандарттарды колдонгондугун көрсөтөт. Биздин маалыматтарды талдообуз жана эл аралык аудиторлордон сурап алган түшүндүрүүлөр ПКОнун калибровка жана сапат боюнча

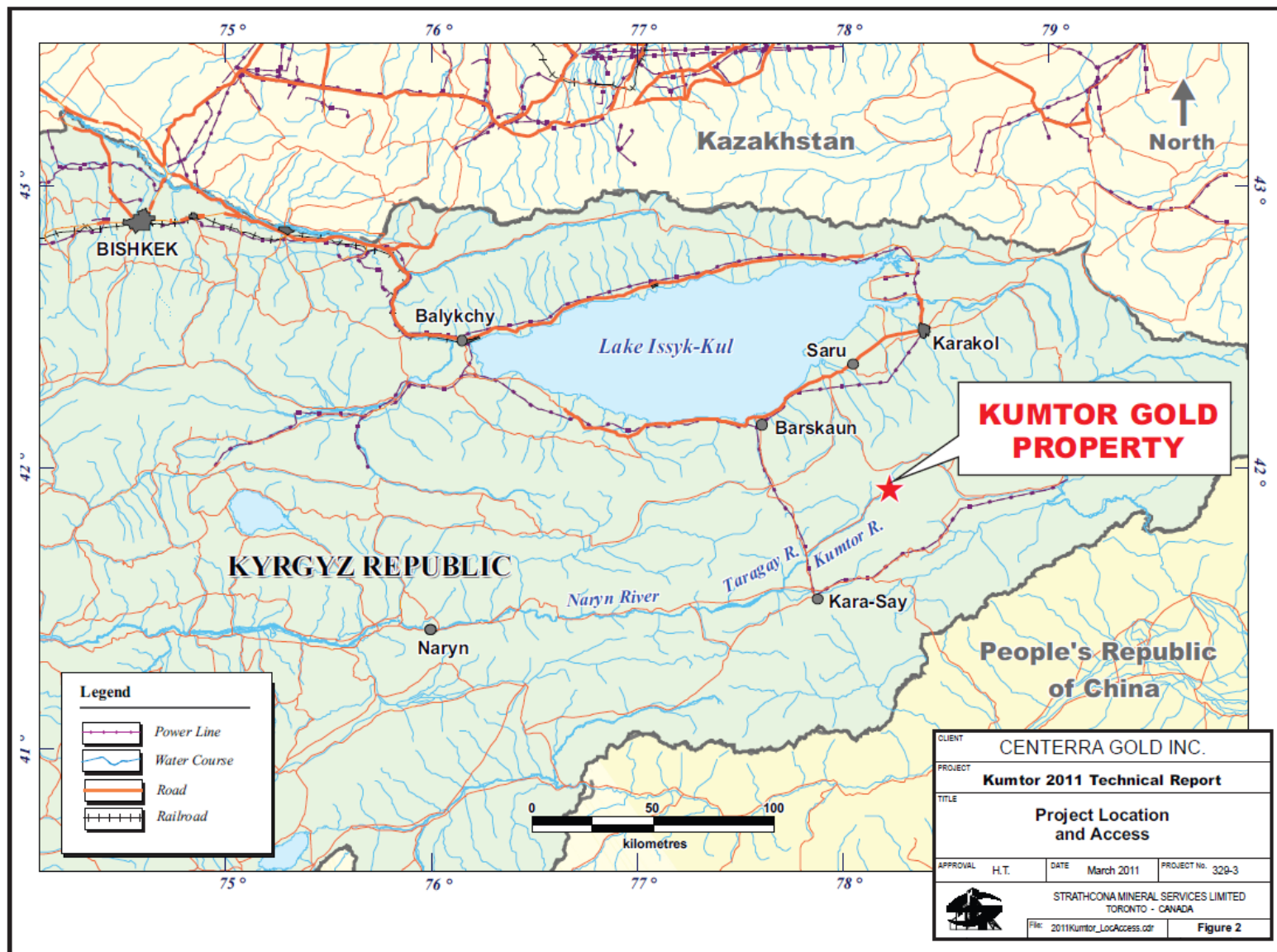
тиешелүү маалыматтар жөнүндө тастыктоолорун колдобойт. Биз ПКО чектелген практикалык кесепеттерге кылдат мамиле жасабайт (мисалдар 8.5. бөлүктө, 88-бет) жана аудиттерди жүргүзүү убагында табылган маанилүү проблемалар андан бери чечилип калган фактысына текебер мамиле жасоодо деп эсептейбиз.

Биз «Кумтөргө» жана «Центеррага» өзүнүн аудитордук программаларын жана өркүндөтүү боюнча үзгүлтүксүз программаларын улантуусуна рекомендация беребиз. «Кумтөр» кааласа анык жана ынанымдуу маалыматтарды келечектеги колдоо үчүн маалыматтарды башкаруу системасына туруктуу өнүктүрүү мамилелерин колдонуу мүмкүнчүлүгүн пайдалана алат.

Алыстык менен байланышкан маселелерди көңүлгө алуу менен биз «Кумтөргө» аларды «Кумтөрдү» мониторингдөө программасына тартуу үчүн жаштар топтору, жергиликтүү калктын өкүлдөрү жана өкмөттүк эмес уюмдар менен баарлашуусун улантуу сунушун беребиз. Муну да биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо боюнча демилгелер менен бириктирүүгө болот.

Биз «Кумтөр» Кыргызстанда курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча мониторингди, отчеттуулукту жана салыштыруу анализин киргизүү жана кеңейтүү үчүн уюмдарды жана жаштар топторун, ӨЭУларды, илимий мекемелерди жана кесипкөй ассоциацияларды финансылык колдоону (гранттар, байгелер, мелдештер) кароосун да сунуштайбыз.

Сүрөт 1: «Кумтөр» долбоорунун жайгашуу картасы (булак: Strathcona/Кумтөр)

Сүрөт 2: “Кумтөр» кен ишканасынын инфраструктурасы жана суунун сапатын мониторингдөө станциялары
(булак: Кумтөр)

2 Геотехникалык аспектилер: калдыктар чарбасынын объектилери жана Петров көлү

2.1 Баштапкы маалымат

«Кумтөр» кен ишканасы 15 жылдан бери иштеп келет жана азыркы убакта анын өндүрүштүк иштерин 2021-ж. чейин улантуу прогноздолууда. Ал алыскы бийик тоолуу (деңиз деңгээлинен 4 миңдей метр), жарым-жартылай муз каптаган райондо жайгашкан. «Кумтөр» кен ишканасы – Борбордук Азия регионунда орун алган катталган эң ири алтын өндүрүүчү ишкана. Башкарууну талап кылган геотехникалык аспектилери менен инфраструктуранын олуттуу элементтери калдыктар чарбасынын объектилерин (мындан ары текст боюнча – КЧО) жана Петров табигый шилендилер көлүн камтыйт, ал Петров мөңгүсүнүн түбүндө жайгашкан жана ээриген мөңгү сууларынан куралат.

Акыркы 50 жылда бул долбоордун участогунда жайгашкан бардык мөңгүлөрдүн, ошондой эле Борбордук Азиянын калган бардык мөңгүлөрүнүн эриши окумуштуулар тарабынан катталган. Климаттын өзгөрүүсүнүн жана мөңгүлөрдүн эришинин себептеринин бири шиленди дамбалар жана көлдөр сыяктуу жаратылыш өзгөчөлүктөрүнө кийлигишкен мөңгүлөр менен байланышкан өзгөрүүлөр болушу мүмкүн. Мөңгүлөр жана шиленди дамбалар – бул ландшафттын динамикалуу элементтери, алар утурумдук өзгөрүүлөрдөн, баарыдан мурда климаттан, температурадан, геофизикалык кубулуштардан жана башка кумулятивдик локалдык жана глобалдык шарттардан⁹ дайыма көз каранды болушат¹⁰. Аталган өзгөрүүлөрдүн натыйжасы катарында, мөңгү көлдөрү андай көлдөрдүн жырып кетүүсүнүн натыйжасында суу каптоо (мындан ары тексте – суу каптоо GLOF) сыяктуу феноменге тушугушу мүмкүн. Мындай кубулуштар Борбор Азияда жана Кыргызстанда сейрек эмес, өткөн 50 жылда мөңгү көлдөрүнүн жырылып кетүүсүнөн улам 70 суу каптоо катталган (МКЖСК/GLOF)⁹.

Кумтөр кен ишканасынын калдыктарды сактоочу жайынын объектилерине тапталып төшөлгөн дамбанын структурасын камтыйт, анын узундугу болжол менен 3 км. Ал дамба КРдагы мындай эң ири объект болуп саналат, анын көлөмдөрү этабы менен чоңойтулууда. Калдыктарды сактоочу жай алтынды казып алуу жана бөлүп алуу процессинин бөлүгү катарында майда күл түрүндөгү калдыктарды¹⁰ топтоо жана сактоо үчүн арналган. Курулуштун баштапкы стадияларында геомембраналык пленка менен дамбанын жогорку бьефи капталган. Бул пленка дамбанын негизин жогорку бьефи боюнча табигый кыртышка болжол менен жүз метр тереңдикке чейин жабат. Коштоочу инфраструктурага төмөнкүлөр кирет: эки пульпаөткөргүч, эки суу качыруучу канал жана өнөр жай агындыларынын тазалоочу жабдуулары. Мезгил-мезгили менен КЧ дамбасы жана коштоочу объектилер тышкы эксперттер тарабынан текшерүүдөн өтүүгө жана мамлекеттик уруксаттарды алууга тийиш.

⁸ Орто Азиядагы табигый кырсыктар тобокелдиги: Синтез, Майкл Турман, ПРООН/BCPR, Европа жана КМШ боюнча табигый кырсыктар тобокелчилигин болтурбоо боюнча Регионалдык консультант, 11.04.2011-ж.

⁹ Цитата келтирилген чыгарма

¹⁰ Калдыктар – бул сүрүлгөн руданын баалуу фракцияларды рентабелдүү эмес фракциядан бөлүү процессинен кийинки калган калдыктары

Петров көлү салыштырмалуу чоң мөңгү көлү, азыркы учурда андагы суу 65 млн. куб.м.¹¹ түзөт. Петров көлүнө тиешелүү эки жаратылыш процесси чоң мааниге ээ. Биринчиси, көлдүн өлчөмүнүн жана көлөмүнүн өткөн бир нече он жылдыкта көбөйүүсү (караңыз: Сүрөт 9 жана Сүрөт 10) жана экинчиси, жаратылыш процессинин бөлүгү катарында шилендилер дамбасындагы (өзгөчө түндүк-чыгыш төмөнкү участогундагы) өзгөрүүлөр.

2.2 Парламенттик комиссия койгон маселелер

ПКОнун олуттуу тастыктоолорун корутундулоодон мурда биз парламенттик комиссиянын отчетунан мурда «Призма» ЖЧКсынын тиешелүү көз карандысыз корутундусу¹² менен ведомстволор аралык өкмөттүк комиссиянын отчету чыкканын белгилеп кетели. Ведомстволор аралык өкмөттүк комиссия КЧнын объектилерине жана Петров көлүнө тиешелүү бир нече маселени көтөргөн, алар эми кайрадан парламенттик комиссиянын отчетунда көтөрүлүүдө.

Парламенттик комиссия жумушчу тобуна Кумтөр кен ишканасынын гидрологиялык жана геотехникалык аспектилерине көңүл бурууну тапшыргандыктан, отчеттун бир нече жеринде жана ар кайсы авторлор тарабынан кен ишканасынын инфраструктурасына же анын жайгашуусуна тийиштүү геотехникалык аспектилер боюнча маселелер айтылган. Биз Кумтөр кен ишканасынын геотехникалык аспектилерине байланышкан маселелерди жалпысынан төмөнкү аталыштардын астына бириктирдик:

- а) Калдыктар чарбасынын объектилери (дамбанын коопсуздугу жана КЧОнун кыртыш сууларына таасири/өз ара аракетин боюнча маселелерди кошо алганда). Кыртыш суулары боюнча маселелер бул отчеттун өзүнчө бөлүгүнө топтолгон (караңыз: КЧ бөлүгү).
- б) Петров көлүнүн жалгыз табигый шиленди дамбасынын мүмкүн болгон жырып кетүүсү жана мөңгү көлүнүн жырып кетүүсүнүн натыйжасында суу каптоо маселелери (GLOF).

ПКОдо калдыктарды сактоочу жай боюнча бир нече маселелер айтылган. Мурда берилген маалыматка ылайык, ал суроолор негизинен калдыктарды сактоочу жайдын дамбасынын жылышына жана дамбаны катастрофалык жырып кеткен учурдагы мүмкүн болуучу таасирине тиешелүү. ПКОдо төмөнкүдөй айтылган:

«Дамбанын пайдубалы горизонталдык деформацияларга тушуккан, алар муз менен катуу аралашкан балырлуу үйөрлөрдүн жылышуучулугунун деформациясынан келип чыккан, бул плотинанын телосу тараптан оордуктун натыйжасында жүргөн.

Азыркы учурда, жаңысын куруу же учурдагы калдыктарды сактоочу жайды андан ары бийиктетүү маселелси боюнча чечим кабыл алынган эмес, ошондой эле деформацияны азайтуу максатында калдыктарды сактоочу жайдын дамбасын бекемдөө боюнча иш улантылууда.

¹¹ Курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча жылдык отчет (AER), 2011, 99-бет.

¹² «Призма» ЖЧКсы, 2012-ж. «Ведомстволор аралык комиссиянын отчетун» көз карандысыз баалоо жана Кумтөр алтын кен ишканасында экологиялык жана өнөр жайлык коопсуздук нормаларын сактоо маселелери боюнча «Морандын комментарийлери», Корутунду отчет, 23.04.2012, Кумтөрдүн веб-сайтында жарыяланган.

Мына ошентип, долбоорлоодо жана курулушта жол берилген кемчиликтерден улам, калдыктарды сактоочу жай бүгүн экологиялык коопсуздуктун олуттуу булактарынын бири болуп саналат. КОК курчап турган чөйрөнү булгоо тобокелчиликтерин минималдаштырбастан, тескерисинче, күчөттү»¹³.

Ошондой эле кыртыш сууларынын калдыктар чарбасынын объектилеринен булгануу ыктымалдуулугуна жана Нарын дарыясына жакын жайгашкан айылдардын (калдыктарды сактоочу жайдан агым боюнча 200 км. төмөн жайгашкан) жашоочуларына жана суунун сапатына мүмкүн болуучу таасир этүүгө тиешелүү кошумча жана дагы көбүрөөк жалпыланган маселелер да козголгон¹⁴.

Мындан тышкары, «мөңгү көлүнүн жырып кетүүсүнүн натыйжасында суу каптоо» деп аталгандан мүмкүн болгон терс таасир да белгиленген (GLOF). Бул Петров көлү менен байланышкан, ал табигый шиленди дамбага ээ. Бул көл ичүүчү суунун да, Кумтөрдүн өнөр жайлык муктаждыктарын тейлөө үчүн суунун да булагы болуп саналат. ПКОдо Петров көлүн жырып кеткен учурда окуялардын өнүгүүсүнүн мүмкүн болуучу үч сценарийи келтирилет (GLOF). Бул отчетто мындай каптоо сөзсүз болот («кийинки бир нече жыл» аралыгында) деп прогноздолот. Ошондой эле КЧОлорго карата каптоонун GLOF кесепеттери келтирилет. Парламенттик отчет төмөнкүдөй корутундуларды жана рекомендацияларды камтыйт:

«КРнын Өкмөтүнө караштуу Геология жана минералдык ресурстар боюнча мамагенттиктин Кыргыз комплекстүү гидрогеологиялык экспедициясынын адистеринин корутундусу боюнча, Петров көлүнүн плотинасы өзүнүн туруктуулугун жоготууда жана жакынкы жылдарда жырылып кетиши мүмкүн. Жырган суу калдыктарды сактоочу жай аркылуу өтөт жана аны бузат»¹⁵ делет жана башка бир жеринде:

«Петров көлүнүн жырып кетүү коркунучун четтетүү боюнча рекомендациялар:

1. Түзүлгөн кырдаалдын тобокелчилигин баалоо үчүн маалымат алуу максатында 2012-ж. июль – августунда көлдүн плотинасын жана ваннасын (бассейнин) кайталап деталдык иликтөө жүргүзүү.
2. Бул жаңы маалыматтын негизинде башка өлкөлөрдөн көз карандысыз адистерди тартуу менен Петров көлүнүн проблемалары боюнча кеңейтилген кеңеш өткөрүү. Кеңештин ишинин натыйжасында Петров көлүнүн жырып кетүү коркунучун баалоо боюнча корутундуну жана бул коркунучту четтетүү боюнча конкреттүү рекомендацияларды иштеп чыгуу
3. Петров көлүнүн жырып кетүүсүнө байланышкан тобокелчиликтерди четтетүү үчүн анын суусунун бир бөлүгүн агызып салуу жана көлдүн суусун коопсуз көлөмгө чейин азайтуу жолу менен сунну деңгээлин төмөндөтүү зарыл»¹⁶.

¹³ ПКО, 259-бет

¹⁴ ПКО, 259-бет

¹⁵ ПКО, 277-бет

¹⁶ ПКО, 221-бет

2.3 Калдыктарды сактоочу жайдын дамбасынын жылышы

Калдыктарды сактоочу жайдын дамбасынын мүмкүн болуучу жылышы жөнүндө белгилүү болоор замат 1999-ж. жана андан кийин дамбанын жылышы документтелип катталган, КОКтун жетекчилиги тарабынан жергиликтүү контролдоочу органдар менен бирдикте көп сандаган кадыр-барктуу жергиликтүү жана эл аралык инженердик фирмалар («BGC», «Голдер Ассошиейтс», «Сенес», «Strathcona» ж.б. кошо алганда) менен консультациялар жүргүзүлгөн. Ошол эле ПКОдо туура белгиленгендей, «BGC» компаниясы да азыркы учурда киргизилип жаткан түздөөчү чараларды иштеп чыгуу процессине тартылган. Өткөн 7 жылда аткарылган иштердин көпчүлүгү – бул «BGC» компаниясы 2005-ж. жүргүзгөн көз карандысыз аудиттин натыйжасы. Кийинки изилдөөлөр негизги рекомендациялардын аткарылуусун кошо алганда, акыркы аудит жүргүзүлгөн учурдан берки дамбанын коопсуздугу маселесин андан ары өнүктүрүүгө байкоо жүргүзүүнү камтыйт. Азыркы учур 3-сүрөттө келтирилген таяныч шынаанын курулушун жана негизинин бермасын (таяныч призмасын) чектөөнү камтыйт.

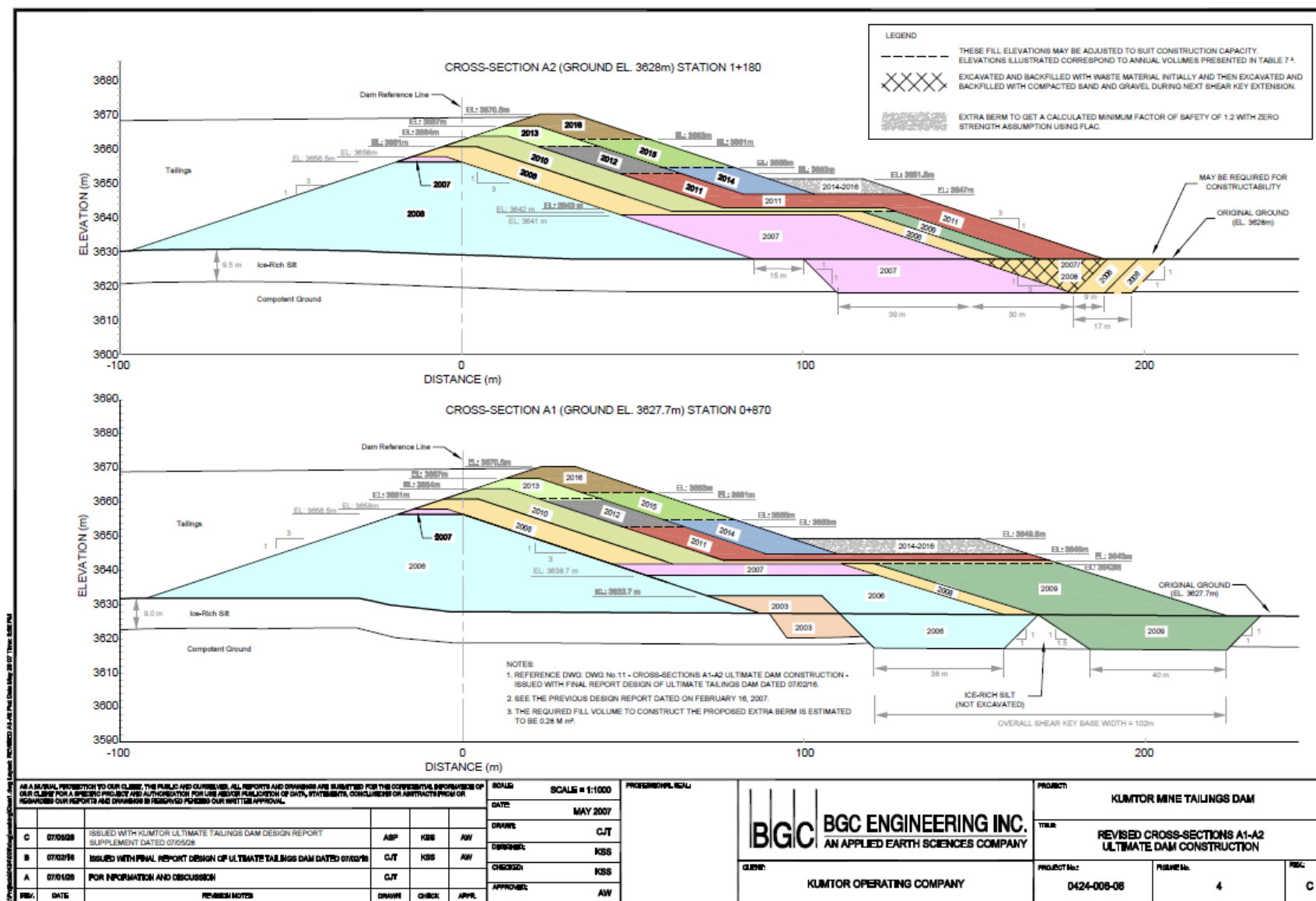
Таблица 1: Калдыктарды сактоочу жайдын курулушунун жана пайдаланылуусунун «BGC» тарабынан 2005-ж. аудиттен кийинки олуттуу окуяларын иштеп чыгуу, көз карандысыз тышкы текшерүү жана санкция берүү

Иштеп чыгуучу/Иш чара	«Экспертизалар» жана уруксаттар/лицензиялар ¹⁷
«Эко-Сервис» ӨЭФ, Кумтөр ишканасындагы калдыктарды сактоочу жайдын дамбасынын участогунун долбоорунун реконструкциясы. Этап 1.	«КыргызПромЭксперттин» 01.06.2006-ж. эксперттик корутундусу «КыргызПромЭксперттин» 26.05.2006-ж. корутундусу КРнын Өкмөтүнө караштуу КТЧКТЧнын 02.06.2006-ж. №01-6/1092 эксперттик корутундусу КРнын АКМАСынын Ысык-Көл региону боюнча башкармалыгынын курулушту аткарууга №24-КК Лицензиясы
«Эко-Сервис» ӨЭФ, Кумтөрдүн фабрикасынын калдыктарды сактоочу жайынын дамбасын бекемдөө долбоору, 2007-2008-жж.	«КыргызПромЭксперттин» 13.04.2007-ж. №КПЭ/2007эксперттик корутундусу «КыргызПромЭксперттин» 28.05.2007-ж. №ГЭ–РК–226 эксперттик корутундусу КРнын Өкмөтүнө караштуу КТЧКТЧнын 20.04.2007-ж. №01-21/843 эксперттик корутундусу КРнын АКМАСынын Ысык-Көл региону боюнча башкармалыгынын курулушту аткарууга №21-КК Лицензиясы
«Геосервис» ИӨБ, КРнын УИАсына караштуу Геомеханика жана жер казынасын өздөштүрүү институту, Кумтөрдүн фабрикасынын калдыктарды сактоочу жайынын дамбасын бекемдөө долбоору, 2009-2010-жж.	КРнын АКМАСынын 14.01.2009-ж. №ГЭ–АУ–548 эксперттик корутундусу Мамтоотехкөзөмөлдүн Түндүк регионалдык департаменти берген Өнөр жайлык коопсуздук жөнүндө эксперттик корутундуну бекитүү жөнүндө чечими. Өнөр жайлык экспертиза боюнча оң эксперттик корутунду №04-ПД-0040-2009, «Легим Экс» ЖЧКсы КРнын Өкмөтүнө караштуу КТЧКТЧнын 19.03.2009-ж. №01-21/580 эксперттик корутундусу КРнын УИАсынын Геомеханика жана жер казынасын өздөштүрүү институтунун Окумуштуулар кеңешинин 13.02.2009-ж. жыйналышынын №1 протоколу
«Геосервис» ИӨБ, КРнын УИАсына караштуу Геомеханика жана жер казынасын өздөштүрүү институту, Кумтөрдүн фабрикасынын	КРнын Өкмөтүнө караштуу КТЧКТЧнын 12.04.2011-ж. №ГЭ–АУ–96/2011 эксперттик корутундусу КРнын Жаратылыш ресурстары министрлигине караштуу Мамтоотехкөзөмөлдүн өнөр жайлык коопсуздук жөнүндө 25.03.2011-ж. №01-ПД-0077-2011 эксперттик корутундусу КРнын Жаратылыш ресурстары министрлигине караштуу Экология боюнча мамагенттиктин 24.05.2011-ж. №06/99 эксперттик корутундусу

¹⁷ Кумтөр кен ишканасынын калдыктар чарбасынын объектилери боюнча паспорт (2012-ж.)

калдыктарды сактоочу жайынын дамбасын бекемдөө долбоору, 2011-2012- жж.	
---	--

Сүр. 3: Дамбанын кырынын акыркы чекиттериндеги туурасынан кесилиши (булак: Кумтөр боюнча 2011-ж. КТЧК боюнча жылдык отчет/BGC)

Жаңы долбоорлор кабыл алынып киргизилгенден кийин компетентүү инженердик консалтинг фирмалар КОКко анын калдыктарды сактоочу жайына бир катар көз карандысыз аудитордук текшерүүлөрдү жана эксперттик баалоолорду жүргүзүүгө көмөктөшүштү. Бул текшерүүлөр «SENES Consultants Limited» компаниясынын 2009-ж. аудитин жана «Golder Associates»тин жылдык отчетун (акыркы инспекция 2011-ж. октябрында жүргүзүлгөн)¹⁶ камтыйт. КЧнын объектилеринин абалы канадалык мамлекеттик 43-101 стандартына ылайык, «Strathcona Mineral Services»тин 2011-ж. деталдык техникалык отчетунда ачылган. КОК ички ар кварталдык отчетторун да түзөт, алар калдыктарды сактоочу жайдын ар кандай аспектилеринин башкаруучулук анализин чагылдырат. «Призма» ЖЧКсы тарабынан изилденилген акыркы мындай отчет¹⁷ төмөнкүлөрдү камтыйт: конструкциялардын абалын (бийиктетүүнү), кыймылдын мониторингинин маалыматтарын, суу балансын жана тазаланган суунун чыгарылуусун, айланма каналдардын абалдарын, калдыктарды сактоочу жайдын сыйымдуулугу маселесин иликтөөнү жана кен ишканасын эксплуатациялоо мөөнөтүнө ылайык, пландаштырылган/бекитилген иштерди.

Төмөндө кеңири сүрөттөлүп жазылгандай, аудитордук текшерүүлөр жана башка иликтөөлөр КОК «BGC»нин 2005-ж. отчетунда аныкталган олуттуу талаптарды аткаргандыгын, дамба функциясын талаптагыдай аткарып жана өзүнүн максаттык милдетине ылайык экендигин тастыктайт. Тактап айтканда, «Senes»тин 2009-ж. КЧОлорду башкаруу системасынын аудитордук текшерүүсүндө төмөнкүлөр көрсөтүлгөн:

«Кумтөр» кен ишканасындагы калдыктарды топтоо системасы жакшы ойлонулган жана киргизилген, жана ар кайсы бөлүмдөр (тоо-кен, кен ишканасын тейлөө бөлүмү, коопсуздук кызматы, экологиялык бөлүм) тарабынан тез-тез текшерүүлөр жүрөт, пульпаөткөргүчтөрдү кармап туруу жана тейлөө боюнча иштер күн сайын жана туруктуу жүргүзүлөт. Кош пульпаөткөргүч объектинин ишенимдүүлүгүн жана сапаттуу тейленүүсүн камсыз кылуу үчүн жетиштүү. Система топтоонун кошумча экинчи жана үчүнчү деңгээлин эске алуу менен да иштелим чыккан».¹⁸

2007- жана 2010-жж. «BGC» компаниясына мониторингдин толук маалыматтарын пайдалануу жана дамбанын прогноздолуучу мүнөздөмөлөрүнүн сандык моделдерин иштеп чыгуу, ошондой эле андан аркы эксплуатациялоо үчүн нускама даярдоо тапшырылган. «BGC» компаниясы тарабынан белгиленгендей, «таяныч шынаа – таяныч призма» системасы өзүн пружинадай алып жүрөт. Бул система оордукка каршы туруу жана деформацияны токтотуу үчүн деформациялардын белгилүү бир санынан өтүүгө тийиш дегенди билдирет. Башкача айтканда, адис инженерлер бузууларды четтетүү системасы КЧОлордо колдонулгандан кийин дароо эле

¹⁶ Golder Associates, 2012. 2011-ж. октябрында жүргүзүлгөн дамбаны жана көмөкчү жабдууларды инспекциялоо боюнча отчет

¹⁷ К. Абдыгазиев жана С. Дюшембиев, 2012, 2012-ж. II кв. үчүн КЧОлордун абалынын анализи, Дж.Бейкер үчүн меморандум, 5-июнь, 2012-ж.

¹⁸ Кар.: «Сенес»тин отчетунун 4-бети (2009-ж.), КЧнын объектилерин башкаруу системасынын аудитордук текшерүү, 27-сентябрь -3-октябрь 2009-ж.

деформацияларды «заматта» токтотууга алып келет деп ойлошпойт, «заматта» токтотуунун жоктугу негизги проблеманын маңызынын көрсөткүчү эмес. Мурдагы мониторингдин натыйжаларынын негизинде түзөтүлгөн «BGC» компаниясынын акыркы сандык модели (2010г.) да таяныч шынаанын жана таяныч призмасынын акыркы варианты иш жүзүндө деформацияны токтото тургандыгын тастыктады¹⁹.

«BGC» компаниясы Кумтөр долбоору боюнча акыркы Техникалык отчетту²⁰ түзүүдө да (март, 2011-ж.) КЧнын объектилеринин геотехникалык бөлүгүн жазууга да жооптуу болчу. «BGC» компаниясынын корутундулары төмөнкүдөй:

«Жооптуу автор таяныч шынаа жана таяныч призма максаттуу эксплуатацияланууда жана дамбанын плотинасын жырып кетүү коркунучу жок.»²¹

КЧнын бардык олуттуу объектилерин (айланма каналдарды кошо алганда) ар жылдык текшерүү «Golder Associates» компаниясы тарабынан жүргүзүлөт. Эң акыркы текшерүү 2011ж. октябрында жүргүзүлгөн. Өз отчетунда «Golder» төмөнкүдөй корутундуга келет:

«КОК калдыктарды топтоонун коопсуз жана ишенимдүү системасын камсыз кылуу максатында КЧ объектилерин иштетүү, инспекциялоо/контролдоо, мониторингдөө жана башкаруу чөйрөсүндө алдынкы технологияны жана башкарууну активдүү сунуштайт» жана андан ары «жалпысынан биз кен ишканасында болгонубузда калдыктарды сактоочу жайдын дамбасын жана көмөкчү объектилерди визуалдуу кароо бул структуралар оң абалда жана талаптагыдай функцияларын аткарып жатышканын көрсөттү» жана «КОК азыркы учурда объектини коопсуз башкарууну камсыз кылуу максатында күн сайынкы текшерүүлөрдү жүргүзүү, мониторингдин жазууларын жүргүзүү, өлчөөчү приборлордун маалыматтарын окуу жана талап кылынуучу процедураларды же өзгөртүүлөрдү киргизүү чөйрөсүндө натыйжалуу иштеп жатат»²² деп белгилейт.

Кен ишканасынын КЧОсун мониторингдөөнүн натыйжалары «Геосервиске», КРнын УИАсынын Геомеханика жана жер казынасын өздөштүрүү институтунун ИӨБсына ай сайын жөнөтүлөт. ИГОН анализинин корутундулары ар кварталдык отчетто келтирилет. 2012-ж. 20-апрелиндеги мындай отчет 2012-ж. I кварталын камтыйт. Анда төмөнкүлөр көрсөтүлгөн:

¹⁹ «BGC Engineering Inc» 2010-ж., Кумтөрдүн калдыктарды сактоочу жайынын жылышуучулугунун деформациясынын жайыртылган анализи, 22-декабрь, 2010-ж.

²⁰ Отчет Канаданын тоо-кен иштери, металлургия жана нефть институтунун стандарттарынын жана 43-101 мамстандарттын нормаларына – Тоо-кен долбоорлору үчүн маалыматты берүү боюнча талаптарга ылайык даярдалган

²¹ «Strathcona Mineral Services Limited» отчетунун (2011-ж.) 123-бетин караңыз

²² Дамбанын жана башка жабдуулардын инспекциясы боюнча отчеттун 6-бети, октябрь 2011-ж., Golder Associates, 2012-ж.

«инклинометрлердин көрсөтүүлөрү боюнча жылышуу ылдамдыгынын ырааттуу төмөндөөсү байкалган» жана «калдыктарды сактоочу жайдын дамбасынын жалпы абалы пайдаланууга жарактуу катары бааланат»²³.

Ошентип КОК калдыктарды сактоочу жайдын дамбасынын жылышуусун токтотуу боюнча түзөтүүчү чараларды иштеп чыккан жана колдонгон, алар тышкы эксперттер тарабынан тешерилген жана мамлекеттик жактыруу процедурасынан өткөн. Максат «чектөөчү» концепция аркылуу жетишилген, ал үстүнкү беттен 10-12 м. төмөн жана түбөлүк тоңдун/кыртыштын бекем катмарына бекитилген таяныч шынаасын жана таяныч призмасын камтыйт. Дамбанын жылышуусу акырындык менен төмөндөйт, дамбаны мониторингдөө жана инспекциялоо иштери улантылат, а дамбанын функциясын аткаруусу/эксплуатациялануусу компетенттүү адис инженерлердин күтүүлөрүнө ылайык келет деп болжолдонулууда.

2.4 Петров көлүнүн табигый шилендилер дамбасы: мөңгү көлүнүн жырып кетүүсүнүн натыйжасындагы каптоо (GLOF)

Парламенттик комиссиянын отчетунда келтирилген маселелер мазмуну жана маңызы боюнча ведомстволор аралык өкмөттүк комиссияда келтирилгендер менен окшош²⁴, бирок парламенттик отчетто алар калдыктар чарбасынын объектилерин суу каптап кетүүсүнөн бөлүп жана коргоп турган эки табигый барьердин жана дарыянын табигый нугунун бар экендиги тагыраак сүрөттөлөт:

«Суунун зор массасы калдыктарды сактоочу жайдын үстүндө асылып тургандай, бирок андан эки барьер менен бөлүнгөн (сүр. 2). Ар бир барьер акыркы шиленди тосмо болуп саналат. Алардын биринчиси, көл жээгиндеги тосмо, акыркы миң жылда, кеч голоценалык деп аталган мезгилде түзүлгөн. Экинчи, төмөнкү тосмо, андан байыркы жаштагы. Ал 15-20 миң жыл мурда, жогорку плейстоцен мезгилинде түзүлгөн. Тосмолор Кумтөр дарыясы тарабынан жырылган, анын нугу жогорку тосмону өрөөндүн оң бортунун жанынан, а төмөнкү тосмо аны сол бортунун жанынан ажыратат (Сүр.2). Ошентсе да, көл жанындагы тосмо Петров көлүнүн 45 млн. кубометр суусун төмөн өзөн менен агып кетүүдөн кармап турат. Ошондой эле Петров көлү жырылып кеткен учурда төмөнкү тосмо агып чыккан сууну тосуп жана аны азыркы убакта цианиддери бар 100 млн. кубометрге жакын калдыктар топтолгон калдыктарды сактоочу жайдан качырат деп болжолдонулат»²⁵ жана «жырып чыккан агымдын олуттуу чыгымдалуусунда **(секундасына бир нече миң куб/м.)** анын кубаттуулугу экинчи барьерди жууп кетүүгө жана андан кийин калдыктарды сактоочу жайды бузууга жетиштүү»²⁶ деп улантылат [автор тарабынан алды сызылган].

Петров көлүнүн жана анын шилендилер дамбасынын мүнөздөмөлөрүн алуу максатында, КОК кылдат мониторинг менен катар эле ар кандай изилдөөлөрдү жүргүзгөн. Алардын

²³ «Геосервис» ИӨБ тарабынан 2012-ж. 20-апрелинде аткарылган мониторингдин натыйжаларынын анализине негизделген Кумтөр кен ишканасынын калдыктарды сактоочу жайынын дамбасын 2012-ж. 1-январынан 31-мартына чейин мониторингдөө боюнча отчеттун 61-бетин караңыз

²⁴ Ведомстволор аралык комиссия, 2011-ж., Кумтөр кен ишканасында экологиялык жана өнөр жайлык коопсуздуктун нормаларынын сакталышын баалоо, отчет, 28-декабрь, 2011-ж.

²⁵ ПКО, 219-бет

²⁶ ПКО, 221-бет

айрымдары эл аралык уюмдар менен бирге жүргүзүлгөн жана мындай иштердин натыйжалары конференциялардын тактачаларында же кыскача билдирүүлөрдө жарыяланган.²⁷ Техникалык абал жөнүндө эң жаңы маалымат «BGC»нин за 2012-ж.²⁸ үчүн ишинде келтирилген. Бул изилдөөнүн максаты – жырып кеткен учурда суу каптоо кен ишканасынын өндүрүшүнө же ал жабылгандан кийин потенциалдуу коркунуч келтире же келтирбей тургандыгын баалоо жана тобокелчиликтерди жоюу боюнча тийиштүү чараларды иштеп чыгууга өбөлгө түзүү.

«BGC» компаниясы авария болгондо (базальт катмарынын жылышуусу, ашып куюлуу, труба өткөргүчтөрдүн тешилүүсү) окуялардын варианттарын, мүмкүн болуучу каптоолордун (жырып чыккан агымдын 3 миңден 20 миңге чейин куб.м/сек.²⁹ болушунда) сценарийлерин моделдештирген, ошондой эле потенциалдуу агымдын жана калдыктарды сактоочу жайга таасирдин моделин да түзгөн (караңыз: Сүр. 5). Биз «BGC» моделинин диапозону, жогоруда көрсөтүлгөндөй, парламенттик комиссияда эске салынган «сек. бир нече миң куб. м. чейинди» эске алгандыгын белгилеп кетели.

«BGC» компаниясы шиленди дамбасы азыркы учурда салыштырмалуу стабилдүү катарында классификациялана алат деген жыйынтыкка келген. Бирок, глобалдык жылуу шилендилер дамбасынын туруксуздашуусуна алып келиши болжолдонулат. «BGC» бардык тобокелчиликтердин деңгээли азырынча жогору катарында карала берилерин, а мындай каптоо келип чыккан учурда кониторинг жана курулуш боюнча иштердин жардамы менен тобокелчилик деңгээли орточого же төмөнкүгө чейин төмөндөтүлүшү мүмкүндүгүн да белгиледи.

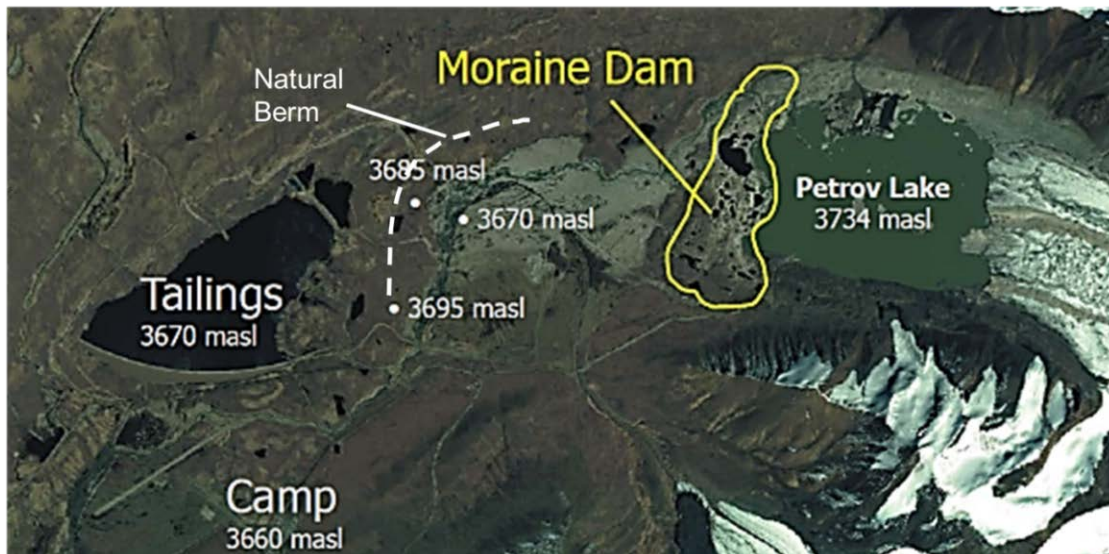
«BGC»нин изилдөөлөрүнө негизденүү менен, «Кумтөр» азыркы учурда Петров көлүнөн төмөн жакта жакын жерде иштешкен кызматкерлер үчүн авариялык сигнал системасын орнотууну пландаштырууда жана калдыктарды сактоочу жайдын жырып чыккан суу агымдарына көз карандуулугун төмөндөтүү үчүн калдыктарды сактоочу жайдын таяныч шынаасын бекемдөө боюнча иштерди жүргүзүүдө. Моделге ылайык, суу агымдары каптоо учурунда топтолуп жана дамбанын негизин көздөй агат. Ал эле эмес, интервью бергенде КОКтун жетекчилиги компания тобокелчиликтерди жоюу жана коопсуздук даражасын жогорулатуу максатында россиялык долбоорлоо институтуна Петров көлүндөгү суунун деңгээлин төмөндөтүү боюнча долбоор иштеп чыгуу сунушу менен кайрылганын тастыктады.

²⁷ Караңыз: Черны ж.б., 2009-ж. жана Дуйшөнакунов, 2010-ж.

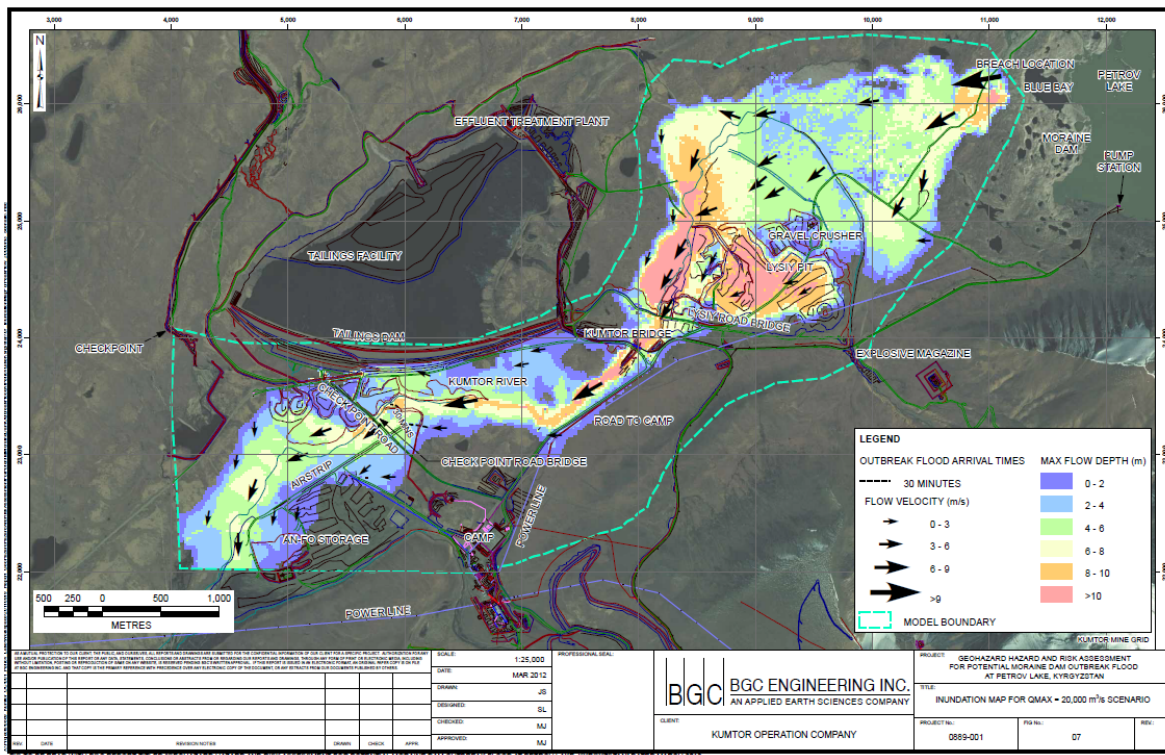
²⁸ BGC Engineering, 2012, Петров көлүнүн шилендилер дамбасын жырып кеткен учурдагы каптоо коркунучун геологиялык баалоо, биротоло отчет, 23-март, 2012-ж.

²⁹ Салыштыруу үчүн: 2011-ж. Кумтөр дарыясындагы ташкын учурундагы суунун катталган эң чоң агымы 24,02 куб. м./сек. болгон)

Сүр. 4: Петров көлүнүн жана Кумтөрдүн калдыктарды сактоочу жайынын табигый шилендилеринин жайгашуусу (ддам=деңиз деңгээлинен ашкан метрлер, булак: «BGC» отчетунан, 2012-ж.)

Сүр. 5: Мөңгү көлүнүн Кумтөр дарыясынын ойдуңу аркылуу көлдүн суусу өтүп кеткен учурдагы каптоо модели. Ташкын эң көп болгондогу 20 миң куб.м/сек. чыгымдалуу (булак: «BGC», 2012-ж.).

2.5 Корутундулар жана рекомендациялар

2005-ж. берки «Призма» жүргүзгөн изилдөөлөрдүн, аудитордук текшерүүлөрдүн жана отчеттордун (алар Өкмөткө жана Комиссияга берилген), КОКтун персоналы жана жетекчиги менен аңгемелешүүлөрдүн жана берилген документтердин негизинде КОК калдыктарды сактоочу жай боюнча коюлган маселеге олуттуу мамиле жасаганы айкын көрүнүп турат. «Призма» изилдеген документтер КОК документацияны башкаруу системасын өркүндөткөнүн, үчүнчү компаниялардын жардамы менен калдыктарды сактоочу жайдын геотехникалык тобокелчиликтерин баалоону өткөргөнүн, кен ишканасын эксплуатациялоо мөөнөтүнүн аягына карата суу менен жабдуу системасын караганын, тобокелчиликтерди башкаруу боюнча мындан аркы аракеттерди (жергиликтүү жана чет элдик үчүнчү компаниялардан эксперттерди тартуунун адаттагы практикасын кошо алганда) расмий тариздегенин, дамбанын жылышын төмөндөтүү максатында түздөөчү иш чаралардын (таяныч шынаасынын жана берманын негизинин бекитилген курулушун кошо алганда) планын киргизгенин, ОКАПты жаңыртканын жана калдыктарды сактоочу жайды текшерүү үчүн үчүнчү жактарды тартууну улантканын чагылдырып турат, алар калдыктарды сактоочу жай өзүнүн кызматын актап жатканын жана эксперттердин прогноздоруна/күтүүлөрүнө ылайык иштеп жатканын тастыктайт.

Калдыктарды сактоочу жайдан сызылып агып чыгуулардын натыйжасында булганууларга келсек, Парламенттик отчет “активдүү зоналардын” (жер бетинен төмөнкү сезондук эрүүлөр участкатору) терендиги аздыгын аныктайт жана ал жер бетинен 250 м. чейин терендикке кеткен түбөлүк тоң катмарынын өткөрбөс касиетин белгилейт. Андай бар болгон күндө да ар кандай сызылып чыгуулар Кумтөр дарыясынан W.1.5.1 точкадан же калдыктарды сактоочу жайдан төмөн көздөй 200 км. жакын аралыктан Нарын дарыясынын ресурстарын пайдалануучулардан алынган үлгүлөрдөн аныкталуучу суунун сапатына олуттуу таасирге ээ эмес (5.3. бөлүктү да караңыздар, анда Нарын дарыясындагы суунун сапатын андан-ары талкуулоо келтирилет).

Биздин анализ, ошондой эле «BGC» компаниясынын баалоосу жана модели да Петров көлү жырылган учурда, Парламенттик отчетто көрсөтүлгөндөй, мүмкүн болуучу каптоо жана каптоонун кесепеттери сценарийин колдобойт. Калдыктарды сактоочу жайдын жана көмөкчү жабдуулардын маселелери боюнча “Призма” төмөндөгүдөй корутундулайт:

- а) “Кумтөргө” калдыктарды сактоочу жайды жырып кетүү коркунучу жөнүндө маалымдоо жана тобокелчиликтер жөнүндө дагы жалпылап кулактандыруу стратегиясын кайра кароо сунуш кылынат. Буга жергиликтүү калкты тартуу менен мониторинг аркылуу жетишүүгө мүмкүн. Учурдагы мамиле³⁰ калдыктарды сактоочу жайдын техникалык мүнөздөмөлөрүнүн учурдагы абалын маалымдоо үчүн натыйжалуу эмес болуп чыкты.

³⁰ КОКтун веб-сайтында 2012-ж. I кв. үчүн отчетто же 2011-ж. натыйжалары жөнүндө жылдык отчетто калдыктарды сактоочу жайдын маселесин карагандык жөнүндө маалымат жок. КОКтун веб-сайтында 2011/2012-жж. мезгилине калдыктарды сактоочу жайдын «максаттык багыттагы жарамдуулугу» абалын тастыктоочу адистештирилген пресс-релиз же кварталдык же ар жылдык текшерүүлөрдүн натыйжалары жөнүндө башка маалымат да жок. Бирок маалымдоонун мындай методу толук эмес жеткиликтүүдөй, натыйжалуудай жана ишенимдүүдөй сезилет.

- б) Документациянын каттоо системасы байкоолордун/инспекциялардын, иш чаралардын, жоопкерчиликтин, графиктердин/мөөнөттөрдүн маалыматтарын каттоо үчүн киргизилген. “Кумтөргө” документ жүргүзүүнү, системага жана кесепеттерге көз салууну жана башкарууну өркүндөтүү максаттарында сандык процесске өтүү маселесин кароо сунушталат.
- в) “Кумтөргө” КЧОну тейлөө боюнча жергиликтүү персоналдан инженерлерди тиешелүү кесипкөй бирикмелерге жана (эл аралык) конференцияларга катышуусун колдоо сунуш кылынат, бул үзгүлтүксүз окууга жана ийгиликтүү эл аралык тажрыйбанын мисалдары боюнча маалымдуулукка өбөлгө түзмөкчү.
- г) “Кумтөргө” «Golder Associates» жана Геомеханика жана жер казынасын өздөштүрүү институту үчүн Техникалык тапшырманы кеңейтүү маселесин кароо жана алардан “Кумтөр” кен ишканасынын калдыктар чарбасынын объектилерине колдонулуучу жергиликтүү жана эл аралык мыйзамдарга киргизилип жаткан өзгөртүүлөрдү бөлүп көрсөтүүнү талап кылуу сунушталат. Бул өзгөрүүлөр КОКто катталууга тийиш.
- д) “Кумтөргө” жергиликтүү жана регионалдык конференцияларга демөөрчүлөрдүн бири катарында катышуу жана КРда жана региондо калдыктар чарбасын жүргүзүү тажрыйбасын маалымдоого жана талкуулоого өбөлгө түзүү сунушталат. Салыштыруу иретинде уран калдыктары жана аларды жоюу боюнча тийиштүү демөөрчүлүк чараларын келтирүүгө болот.
- е) “Кумтөргө” учурдагы өкмөттүк комиссиялардын жана башка аудитордук текшерүүлөр аяктагандан кийин калдыктарды сактоочу жайдын дамбасын жырып кеткен учурда аракеттенүү боюнча сынамык окуу өткөрүү сунуш кылынат. Мүмкүн “Кумтөр” Канада Тоо-кен Ассоциациясы тарабынан даярдалган Калдыктарды башкаруу боюнча нускаманын (жаңыртылган) талаптарына ылайык кен ишканасын кайталап текшертүү маселесин кароону каалайттыр.
- ж) Каптоо маселеси боюнча (GLOF), «Кумтөргө» болочок изилдөөлөрдү жана аракеттерди чечимдерди иштеп чыгууга жана аларды колдонууга багыттоо сунуш кылынат. Бул чечимдер таяныч шынаасынын структурасын андан-ары бекемдөөдөн (суу каптоо GLOF менен байланышкан эрозиялык күчтөрдөн коргоого) Петров көлүндөгү суунун деңгээлин төмөндөтүүгө чейин өзгөрүүсү мүмкүн, баса бул “Кумтөр” тарабынан колдонулууда. Бул чаралар коопсуздук коэффициентин жогорулатууга жана кен ишканасын эксплуатациядан чыгаруу боюнча пландаштырылган иштерди жүргүзүүгө өбөлгө түзөт деп болжолдонулууда.

3 Флора, Фауна жана Биологиялык ар түрдүүлүк

3.1 Баштапкы маалымат

«Кумтөр» кен ишканасы 15 жылдай мезгилден бери иштеп келет. Азыркы учурда ишкананын иши 2021-жылга чейин созулат деп болжолдонулууда. Кен ишканасы жетүүгө кыйын, бийик тоолуу (деңиз деңгээлинен 4 миңдей метр бийиктикте) жана жарым-жартылай мөңгү каптаган региондо жайгашкан. Бул регион сейрек жана жок болуу коркунучу астында

турган түрлөрдүн баш баанек жери болуп саналат, салыштырмалуу жогору эндемизм көрсөткүчтөрүнө, ошондой эле тамыры пияз жана жоогазын түрүндөгүлөрдү кошо алганда, өсүмдүктөрдүн уникалдуу түрлөрүнө ээ.

Өндүрүшкө зарыл материалдар Балыкчы өткөөл базасы (БӨБ) аркылуу берилет. Жүк ташуучу автомобилдер жүктөрдү Ысык-Көлдүн түштүк жээгиндеги асфальт жол менен ташышат. Барскоон айылына жакын жерден автомобилдер асфальт жолдон чыгышып, Барскоон өрөөнү аркылуу кеткен кыртыш жол менен кыймылын улантышат жана Барскоон ашуусунан ашып бийик тоолуу платого чыгышат, ал кен ишканасына алып барат. Кен ишканасынын территориясы 1995-ж. Кумтөр долбоору жактырылып жана финансыланып баштаганга жарыш негизделген Сарычат-Эрташ мамлекеттик коругуна (СЭМК) бир аз чектешет. СЭМК ЮНЕСКОнун коргоосунда турган Ысык-Көл биосфералык аймагынын «өзөгү» болуп кызмат кылат. Регион Жаратылышты Коргоо Эл аралык Фонду (Conservation International)³¹ тарабынан да биологиялык ар түрдүүлүктүн «ысык» точкасы катары да таанылган, ошондой эле ага Жаратылышты жана жаратылыш ресурстарын коргоо эл аралык союзунун (IUCN), Жапайы жаратылыштын бүткүл дүйнөлүк фондунун (WWF), Ак илбирсти сактоо боюнча бүткүл дүйнөлүк тармактын (SLN), Канаттууларды коргоо боюнча эл аралык уюмдун (Birdlife International) жана башка бир катар эл аралык алдынкы ӨЭУлардын көңүлү да бурулган.

Жалпы жаңылышууларга карабастан, «Кумтөр» ишканасы жайгашкан суу бассейни Ысык-Көл менен байланышкан эмес. «Кумтөрдүн» суу бассейни Петров мөңгү көлүнөн Кумтөр кенине жакын дарыянын агымынан жогору) башталат да, Тарагай дарыясына куят, ал өз кезегинде Нарын дарыясына (анын көптөгөн башка куймалары да бар) кошулат.

3.2 Киришүү

Парламенттик комиссиянын отчетун баалоодо, КОКко тиешелүү жеткиликтүү маалыматтарды жана маанилүү азыркы жана тарыхый фактыларды изилдөө Компания жалпысынан флора менен фаунаны мониторингдөөгө да, өзүнүн таасир этүүсүн минималдаштырууга да талаптагыдай көңүл бургандыгы жөнүндө көрсөтүп турат. Кийинчерээк кененирээк сүрөттөлгөндөй, Компания үчүн биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо маселелери приоритеттүү болгонун жана болуп кала бергенин айкын. Андан тышкары, парламенттик отчетто келтирилген фактылар жана маалыматтар региондогу биологиялык ар түрдүүлүккө эң олуттуу жана жана реалдуу таасир браконьерлик жана ашыкча аңчылык жана мал жаюу, түшүмдү ашыкча жыйноо (жаныбарлар да, өсүмдүктөр да түрүндө), ошондой эле КРнын Өкмөтү тарабынан биологиялык ар түрдүүлүктү өнүктүрүү боюнча программаларды чектелген колдоо аркылуу тийип жаткандыгын күбөлөп турат. Башкача айтканда, «Кумтөр» ишканасындагы кен казып алуу ишмердиги олуттуу терс таасир тийгизип жаткандыгынын кандайдыр-бир айкын далилдери жок. Атүгүл, бардык жеткиликтүү маалыматты салмактуу баалоо «Кумтөрдүн» биологиялык ар түрдүүлүктү сактоого оң салымын белгилеп турат.

Парламенттик отчетто келтирилген флорага, фаунага жана биологиялык ар түрдүүлүккө тиешелүү маалыматтар жана корутундулар бир главада же жөнөкөй окурман үчүн жеңил окула

³¹ http://www.conservation.org/where/priority_areas/hotspots/europe_central_asia/Mountains-of-Central-Asia/Pages/default.aspx

тургандай башка формада келтирилген эмес. Алар ар кайсы бөлүктөргө чачылган жана кээде бүтүндөй документ (отчет) боюнча кайталанат. Андан тышкары, парламенттик отчет ар кайсы ӨЭУлардан СЭМКны колдогон каттарды камтыйт, алар КОК же КГК тарабынан биологиялык ар түрдүүлүккө кандайдыр-бир терс таасирдин документалдык тастыкталуусун келтиришпейт, болгону Өкмөттү СЭМКнын территориясына колдоо көрсөтүүгө жана кеңейтүүгө чакырышкан. Биз негизги маалыматтарга, чочулоолорго жана рекомендацияларга резюме жасадык. Мунун баары 3 негизги аталышка системалаштырылган, атап айтканда: (а) баштапкы маалыматтар жана мониторинг маселелери, (б) СЭМКга байланышкан маселелер, (в) жана Арабел дарыясынын өзөнүндөгү жана Барскоон капчыгайындагы флора менен фаунанын абалы боюнча чочулоолор. «Призманын» анализи, корутундусу жана рекомендациялары ошол эле системаны карманышат.

3.3 Парламенттик отчетто көтөрүлгөн негизги маселелер

ПКОдо камтылган флоранын, фаунанын жана биологиялык ар түрдүүлүктүн абалы боюнча чочулоолорду төмөнкү 3 элементке бөлүүгө болот:

- а) Баштапкы маалыматтар жана мониторинг маселелери: Кумтөр ишканасынын экологиялык таасирин баалоодо (болжол менен 20 жыл мурда) баштапкы маалыматтардын жоктугун же жетишсиздигин кошо алганда, отчеттордогу айрым жол берилген делген каталар жана сүт эмүүчүлөрдүн миграциясынын маршруттары жана региондун өсүмдүктөрү жөнүндө кошумча баштапкы маалыматтар сыяктуу кошумча маалыматтардын зарылдыгы;
- б) Сарычат-Эрташ мамлекеттик коругу (СЭМК) менен байланышкан маселелер жана КОКтун Буфердик зона деп аталган жердеги геологиялык-чалгындоо иштери;
- в) Арабел дарыясынын өзөнүндөгү өсүмдүктөр катмарына белгилүү бир таасир этүү жана КРнын Кызыл китебине киргизилген «Төрт жалбырактуу жоогазын»³² түрүнө транспорт тарабынан көтөрүлгөн чандын таасири, ошондой эле Барскоон капчыгайынын башка өсүмдүк түрлөрүнө таасир.

Нарын дарыясындагы балыктарга болчу таасир этүү парламенттик отчеттун 164-бетинде белгиленет, анда суунун сапаты маселеси да козголот. КОК тарабынан кабыл алынган чараларды баяндоо жана кыскача сүрөттөө жана ПКОдо эске алынган регионалдык биологиялык ар түрдүүлүккө таасир этүү, конкреттүү суроолорго жооптор, ошондой эле биологиялык ар түрдүүлүккө антропологиялык таасир этүү төмөндө келтирилген.

3.4 Баштапкы маалыматтар жана мониторинг

ПКОдо Килборн компаниясы тарабынан даярдалган КЧКОдо³³ камтылган Кумтөр боюнча баштапкы маалыматтардын бир катар төп келбестиги жөнүндө айтылат. ПКО төмөнкүлөр сыяктуу баштапкы маалыматтардын төп келбестигин көрсөтөт: (а) канаттуулардын белгилүү бир

³² Биздин изилдөөбүздүн жүрүшүндө КРнын Биология институтунун кызматкери, биология илимдеринин кандидаты А.Усупбаев эске салган жоогазындын бул түрүнүн туура илимий аталышы ПКОдо *Tulipe tetraphylla* (232-бет) болуп саналат жана ал ПКОдо белгиленгендей, сейрек эмес, назик өсүмдүк катарында таанылган. Бул өсүмдүктүн санынын азаюусунун негизги себептери болуп мал жаюу жана малдын алар гүлдөп турган мезгилде ашыкча оттоп салуусу, ошондой эле жергиликтүү калк тарабынан гүлдөрүнүн жана түптөрүнүн ашыкча терилүүсү саналат.

³³ «Килборн Вестерн Инк.», ноябрь, 1993-ж. Кумтөр долбоору боюнча ТЭЕ жана КЧТБ. 1-6-томдор.

түрлөрүнүн санын көптүгү, (б) гербарийдин жоктугу, (в) Кумтөр жана Тарбагатай дарыяларынын жетишсиз анализи³⁴.

Биз Кумтөр долбоорунун 90-жж. ортосунда КРнын Өкмөтү, көп тараптуу финансы институттары жана экспорттук кредиттик агенттиктер тарабынан жатырылышы жана финансылануусу КЧТБнын (курчап турган чөйрөгө таасир этүүнү баалоонун) баштапкы маалыматтары жана башка элементтери (техникалык-экономикалык негиздеменин жана башка долбоордук документациянын бөлүгү болуп саналышкан) өз убагында канааттандыраарлык деп таанылышкандыгынын ачык көрсөткүчү болуп санала турганын белгилейбиз. Бул Кумтөр долбоору боюнча, КЧТБны кошо алганда, Өкмөткө, Мамэкспертизага жана долбоордун кредиторлоруна берилген маалымат ошол мезгилде жактыруу, лицензиялоо жана долбоорду финансыллоо үчүн ылайыктуу деп таанылганын билдирет.

Маалыматтардын жетишсиз көлөмү топтолгонуна келсек, ПКОнун комментарийлери эмнеге негизделгени түшүнүксүз, мисалы: «өсүмдүктөрдүн гербарийи чогултулган жана түзүлгөн эмес»³⁵ делинет. Биз КЧТБны изилдегенибизде КЧТБ өткөрүлгөн жерде түтүкчөлүү өсүмдүктөрдүн 22 тобуна таандык 159 түрү чогултулган, алардын 8и Тянь-Шань тоолору үчүн мүнөздүү деп таанылган.³⁶ Андан тышкары, ареалдын 13 ар кандай типтерин аныктоочу биофизикалык карта иштелип чыккан, ошондой эле Тарагай дарыясынын башатын жана Кумтөр дарыясынын өзөнүн кошо алганда, курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча баштапкы маалыматтар үчүн жер бетиндеги өсүмдүк каптоосун да, жана жапайы жаныбарларды да баалоо жүргүзүлгөн. Бул баштапкы изилдөөлөр техникалык жана ички аянтчалык кызматтык жолдорду да камтыды.

Биздин талдоо ПКОнун «канаттуулардын түрлөрүнүн саны олуттуу ашырылган (194 түр), ал бийик тоолуу жер үчүн реалдуу эмес»³⁷ деген комментарийи да туура эмес болуп гана саналбастан, КЧТБнын маалыматтарын да бурмалай тургандыгын ачыктады. Иш жүзүндө, КЧТБ бул маселеге консервативдүү мамилени карманат жана канаттуулардын жалпы *потенциалдуу* санын аныктайт жана төмөнкүдөй жазылат:

«Изилденүүчү жерде канаттуулардын жүз токсон төрт түрү **жашоосу мүмкүн**. Алардын ичинен изилденүүчү жерде 26 түрдүн болуусу тастыкталган. 194төн 5 түрү сейрек түр катары таанылган.»³⁸ [автор бөлүп көрсөткөн].

Биз КЧТБ убагынан бери КОКтун туруктуу мониторинг программасынын алкактарында канаттууларды кошумча изилдөөлөр жүргүзүлгөндүгүн белгилейбиз. Мисалы, КОКтун 2011-ж. курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча ар жылдык отчетунда Кумтөр кенинин районунда жана ага жанаша территорияларда канаттуулардын 54 түрү жашай тургандыгы белгиленген. Бул отчет, эгерде андайлар болсо, анда антропогендик таасирлерди жана аномалияларды аныктоо максатында канаттуулардын бир катар түрлөрүнөн алынган анализдин натыйжаларын да камтыйт. Анализдин натыйжалары кандайдыр-бир аномалияларды аныктаган жок.

³⁴ ПКО, 172-бет

³⁵ ПКО, 172-бет

³⁶ «Килборн Вестерн Инк.», Кумтөр долбоорунун ТЭНи, 1993. Бөлүк 3, 3.8 - 3.9-беттер

³⁷ ПКО, 172-бет

³⁸ «Килборн Вестерн Инк.», Кумтөр долбоорунун ТЭНи, 1993. Бөлүк 3, 3-12-беттер

Биздин КЧТБны иликтөөбүз Кумтөр жана Тарагай дарыяларынан суунун сапатына үлгүлөрдү алуу, балыктардын саны жана башка аналитикалык көрсөткүчтөр (суу түбүндөгү макроомурткасыздар, акватикалык макрофиттер, жашоо чөйрөсү, планктон, тунган катмарлар ж.б.) чынында эле КЧТБга камтылганын көрсөтөт.³⁹

ПКОнуну ар кайсы бөлүктөрү чынында эле кошумча баштапкы маалыматтардын жана мониторинг боюнча маалыматтардын, өзгөчө маанилүү түрлөрдүн миграция жолдоруна жана «Кумтөр» ишканасынын СЭМКнын экосистемасына олуттуу таасирине карата маалыматтардын зарылдыгын көрсөтөт. Бирок, ошол эле бөлүктөр КОКтун башкаруучулук стратегиясынын түрлөрдүн ар түрдүүлүгүнө оң таасирин көргөзөт. СЭМКнын илимий директору А.П.Верещагиндин билдирүүлөрүнүн мисалдары төмөндө келтирилет:

«Аркар боюнча маршруттук изилдөөлөрдөн тышкары, «Кумтөрдүн» коруктун экосистемасына таасири изилденген эмес. Жаныбарлардан мында өздөрүн салыштырмалуу бейкапар сезишкен түлкүлөр менен суурларды бегилөөгө болот. Жергиликтүү үйүрдү түзүшкөн аркарлар «Кумтөрдүн» территориясынан кетишкен жок, жашоонун техногендик шарттарына: транспорттун үнүнө жана кыймылына, түнкү жарыктарга, жардырууларга жана адамдар менен дайыма бет келүүгө жакшы ыңгайлашышты. Кен ишканасынын территориясында аңчылык кылууга жана курал менен кирүүгө тыюу салынган.»⁴⁰

ПКОдо берилген ушул жана башка маалымат Кыргызстанда жана СЭМКда биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо көз карашынан алганда олуттуу мааниге ээ айрым түрлөр Долбоор жүзөгө ашырылып жаткан райондо көп гана болбостон (төмөндө караңыз), түнкү жарыктандыруу, ызычуу, кен ишканасында иштеген адамдардын болуусу сыяктуу тоо-кен ишмердүүлүгүнүн терс таасирине тушукпагандыгын билдирет.

Биздин талдоодо иш жүзүндө КОК тарабынан чектеш территорияларда фаунаны кошумча изилдөөлөр жүргүзүлгөндүгүн, жана КОК тарабынан кен иштетилип жаткан райондо аркарлардын жана башка жаныбарлардын санынын көбөйгөндүгүнүн документалдык тастыктоолору да алынгандыгын да белгиленет⁴¹. Бул маалымат ПКОдо берилген маалыматтар менен да тастыкталат жана бекемделет:

«Сарычат-Ээрташ мамкоругу акыркы жылдарда (1999-жылдан баштап) жаныбарлардын санынын сакталышында гана ийгиликтерге жетишпестен, алардын санын (ак илбирстерди жана аюуларды) калыбына келтирди жана көбөйттү: Аркар –1100-1250 баш болгон, 2600 баш болуп калды; Ак илбирс –0 баш болгон, 18 баш болуп калды; Аюу –0 баш болгон, 6-7 баш болуп калды; Тоо теке –600 баш болгон, 850-900 болуп калды»⁴².

Бул маалыматтар маанилүү, себеби «Кумтөр» кен ишканасынын кеңейтилген территориясынын жана ага чектеш территориялардагы кен-казып алуу ишмердүүлүгү башталган

³⁹ «Килборн Вестерн Инк.», Кумтөр ишканасынын ТЭНи, 1993. Бөлүк 3, 3.4 – 3.7-беттер

⁴⁰ ПКО, 212-бет

⁴¹ КОКтун КТЧК боюнча ар жылдык отчету, 2010-ж., 7-20-; 7-27-беттер

⁴² Парламенттик комиссиянын Экологиялык отчету, 187-бет

мезгил ичинде маанилүү сейрек жана жок болуп кетүү коркунучу астында турган түрлөрдү калыбына келтирүүнүн документалдык тастыктоосу болуп саналат. Бул, эч болбогондо жарым-жартылай алганда, төмөндө 3.5.1. пунктта келтирилген Ак илбирсти сактоо боюнча эл аралык трест бергенге окшош таасир этүүнү минималдаштыруу боюнча рекомендацияларга жооп катары КОК колдонгон башкаруу стратегияларынын түз натыйжасы болуп саналат.

Акырында, КОКтун лицензиялар берилген жана финансылуу учурундагы баштапкы маалыматтары канааттандыраарлык деп таанылган. КОК СЭМКнын территориясындагы ак илбирстин, аркардын (Памир аркары), тоо текенин популяцияларынын динамикасы, жырткыч-курмандык мамилелери жана бул түрлөрдүн туруктуулугу жөнүндө түшүнүк алуу максатында үчүнчү тараптар жүргүзгөн изилдөөлөргө түз жардамдарды көрсөттү. 2010-ж. курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча ар жылдык отчетто сүрөттөлгөн кендин территориясында жана ага чектеш территориялардагы жакында жүргүзүлгөн изилдөөлөр ПКОдо камтылган маалыматтар жана корутундулар менен тастыкталгандай, аркарлардын, суурлардын, түлкүлөрдүн жана канаттуулардын саны чынында көбөйгөндүгү корутундусуна алып келди. Кумтөрдүн иштөөчүлөрүн сурамжылоо аркарлар, суусарлар, суурлар, карышкырлар, түлкүлөр, ошондой эле бүркүттөр, жорулар жана карчыгалар сыяктуу ири жырткыч канаттуулар, Кумтөр кенинин территориясында дайыма байкалгандыгын көрсөтөт, ал КОКтун аңчылыкка жана ок атуучу куралды колдонууга тыюу салган саясатынан улам биологиялык ар түрдүүлүктүн аймагы болуп калган. Биологиялык ар түрдүүлүктү кийинки изилдөөлөр флоранын маанилүү курамдарын Кумтөр ишканасынын территориясынын ичиндеги жана жанындагы гидробиологиялык курамдарга кошумча киргизүү максатында кеңейтилген⁴³.

3.5 КОКтун коруктун «буфердик зонасындагы» геологиялык чалгындоо иштери

ПКОнун биологиялык ар түрдүүлүккө тиешелүү бөлүктөрүнүн айрым жерлеринде жана тиркелген документтерде бир катар маселелер жана кооптонуулар көтөрүлөт. Аларды төмөнкүдөй негизги темаларга бөлүүгө мүмкүн: а) Кумтөр концессиясынын территориясына чектешкен жердеги СЭМКнын чек араларынын тактыгы, ошондой эле бул чек араларга карата КРнын Өкмөтү тарабынан жакында киргизилген түзөтүүлөр боюнча кабатырлангандык; б) СЭМКнын «буфердик зонасы» деп аталганга тиешелүү жана ал жердеги геологиялык чалгындоого жана ишмердүүлүккө тийиштүү лицензиялардын легимтимдүүлүгү маселелери; жана в) биологиялык ар түрдүүлүккө таасир этүүнүн чыныгы булактарына тиешелүү маселелер жана СЭМКнын ишине тоскоол болуучу факторлор. СЭМК жөнүндө жалпы маалыматтар жана жогоруда аталган маселелерди биздин талдообуз төмөндө келтирилген.

3.5.1 СЭМКнын КОКко карата таржымалы

ПКОдо белгиленгендей, Кумтөр долбоору ишке киргизилүүнүн алдында азыр СЭМК деп аталган атайын корголгон территория болгон эмес. Кыргызстан СССРдин курамына кирип турган кездеги Борбордук жана Ички Тянь-Шандын кесилишинде бийик тоолуу жаратылыш коругун уюштурууну негиздөө жөнүндө изилдөө полигону эле болгон.⁴⁴ «Кумтөрдүн» КЧТБларын

⁴³ КОКтун КТЧК боюнча ар жылдык отчету, 2011-ж., Бөлүк 7.1

⁴⁴ ПКО, 200-бет

көптөгөн кредиторлордун суроо-талабы боюнча Ак илбирстин эл аралык фонду (АИЭФ) тарабынан талдоосу тоо-кен казып алуу ишмердүүлүгү, маңызында жоопкерчиликтүү казып алуу практикасы менен айкалыштырылганда, бул региондогу биологиялык ар түрдүүлүк үчүн материалдык тобокелчилик болбой тургандыгын тастыктаган. Тескерисинче, ӨЭУлардын талдоосу башкалардын арасында бийик тоолу жайыттарда малдын ашыкча жайылуусун, байланышкан жана байланышпаган браконьерчиликти (трофей үчүн жаныбарлардын баалуу түрлөрүнө аңчылыкты, салттуу медициналык рынокторду, жырткычтарды атуу), ошондой эле коруктун ишмердүүлүгүн колдоп туруу үчүн ресурстардын жетишсиздигин региондогу биологиялык ар түрдүүлүк үчүн негизги тобокелчиликтер катары аныктайт.

Тоо-кен казып алуу ишмердүүлүгү мезгил-мезгили менен андай тастыктоону кандайдыр-бир далилдерсиз эле азыркы жана болочоктогу коркунуч катарында эске салынгандыктан, ПКО АИЭФнын талдоосу менен аныкталган 90-жж. ортосундагы тобокелчиликтер бүгүн регионалдык ар түрдүүлүккө таасир этүүнүн эң маанилүү фактору болуп чыкканын тастыктайт. Мисалы, ПКОдо төмөнкү белгиленген:

«... корук 1995-ж. уюштурулгандыктан, 1999-ж. чейинки мезгилде анын территориясында ак илбирс коргоо бөлүмүнүн кызматкерлеринин [СЭМК үчүн мамлекет тарабынан дайындалышкан] өздөрү тарабынан дээрлик док кылынганы... кайгылуу. Браконьерлик азыркы мезгилде Республиканын бардык территориясында жайылган жана гүлдөп-өсүүдө.»⁴⁵

Мына ошентип, регионалдык ар түрдүүлүккө таасир этүүнүн документтештирилген жана өтө олуттуу жана төмөндө кеңири талкуулануучу факторлору Кумтөр долбоору же жалпысынан тоо-кен казып алуу ишмердүүлүгү менен эч кандай байланышпагандыгы айкын.

3.5.2 СЭМКнын чектерин жана аянттарын аныктоо маселелери

Айрым жерлеринде ПКО «Кумтөр» концессиясынын чек арасынын СЭМКнын территориясы менен кесилишинин түзөтүлүүсү боюнча кабатырлангандык билдирет⁴⁶, жана СЭМКнын иш жүзүндөгү территориясынан КОКтун пайдасына жатыркатылган аянт 240 га түзөт деп тактайт:

«Мына ошентип, Жаңы шарттар жөнүндө макулдашууга шашылыш кол коюлгандан кийин, 2009-ж. 5-июнда, Кумтөр долбоору боюнча башка коштоочу макулдашуулар түзүлгөнгө чейин, Кумтөр долбоорунун кызыкчылыктарына, **Сарычат-Эрташ мамлекеттик коругунун аянты өзгөртүлгөн жана жалпысынан 4380 го жатыркатылган**, анын ичинде 240 га жер өзгөчө корголуучу территориялар категориясынан (асты сызылган) Кумтөр кенинин Концессиялык аянтынын участогу катарында. Жалпы аянт азыркы мезгилде **129 760 га түзөт**⁴⁷».

Бирок, биз ПКО талаш аянттын өлчөмүнө карата бир нече жерден өзүнө-өзү каршы чыкканын белгилейбиз – анда мындай деп да айтылат:

⁴⁵ ПКО, 201-бет

⁴⁶ ПКО, 183-бет

⁴⁷ ПКО, 184-бет

«Коруктан 2009-ж. өзөк зонасынан «Кумтөрдүн» пайдасына 4380 га жер алынган.»⁴⁸

Мына ошентип, бул маселе боюнча, өкмөттүк чиновниктер арасынан да, башка кызыкдар адамдардан да кийлигишүүнүн белгилүү бир даражасы сакталгандыгы түшүнүктүү. ПКО тарабынан эске салынган жана КОК тарабынан берилген материалдарды изилдегенибизде⁴⁹ Өкмөттүн 10.03.1995-ж. №76 токтому менен жалпы аянты 72 080 га болгон СЭМК расмий уюшулганы аныкталды. Кумтөр концессиясынан айырмаланып, аны координаттары так аныкталган (градус менен, кенендигинде, узундугунда), СЭМКнын чек араларын аныктоо заманбап технологияларды жана программалык камсыздоону колдонуусуз түзүлгөн карталарга, ошондой эле чек араларды аныктоодо жана демаркациялоодо так эмес жана сүрөттө процессине негизделген, мисалы: «... түндүк-батыш багытында Сарычат жана Арабел дарыяларынын суулары бөлүнгөнү боюнча»⁵⁰.

Мындай күдүктөнүү СЭМКнын азыркы пайдалануудагы көптөгөн карталарында көрсөтүлгөн аянт ага ылайык корук түзүлгөн Өкмөттүн токтому менен аныкталган аянттан айырмасы бар экендиги менен татаалдантылат. Мисал менен көрсөтөлү. Сүрөт №6да СЭМК 74 976 га катары көрсөтүлөт, ал эми ПКОдо аянты 134 410 гектар⁵¹ («буфердик зонаны» кошо алганда) аянт келтирилген. Буга карама-каршы болуп, Өкмөттүн токтому менен аныкталган аянт - 72 080 га. Биз «Кумтөр» концессиясынын так координаттары Кумтөр боюнча жаңы шарттар жөнүндө макулдашууда кеңири келтирилгендигин баса көрсөтөбүз, ал 2009-ж. КРнын Өкмөтү тарабынан жактырылып жана Жогорку Кеңеш тарабынан ратификацияланган.

Фактыларды биздин интерпретациялообуз төмөнкүдөй: 2009-ж. КРнын Өкмөтү тарабынан СЭМКнын «Кумтөр» концессиясы менен чектешкен чек араларына киргизилген түзөтүүлөр иш жүзүндө СЭМКнын аянтынын 260 га (же 0,36%ын) жоготууга алып келди. Бул түзөүүгө шилтөө менен ПКО мындай деп белгилейт:

«...иш жүзүндө бул территория өзгөчө корголуучу территория болуп саналат, себеби мөңгүнүн аянтында (Петров мөңгүсү айтылууда) эч кандай жер бетиндеги геологиялык чалгындоо иштери жүргүзүлбөйт.»⁵²

Биздин пикирибиз боюнча, алар 90-жж. ортосунда СЭМКны түзүүнүн баштапкы максаттарына толук ылайык келген жогоруда сүрөттөлгөн кесилишкен чектерге киргизилген, «Кумтөр» ишканасынын территориясы менен чектеш болгон, бирок кесилишпеген өзгөртүүлөрдүн СЭМКнын ишине жана маанисине материалдык терс таасири жок, ошондой эле региондогу биологиялык ар түрдүүлүккө кандайдыр-бир терс таасирин тийгизбейт.

3.5.3 СЭМКнын «буфердик зонасы»

Биз СЭМКнын өлчөмдөрүндөгү жана буфердик зоналардын мыйзамдуу статусундагы жана бул аянттардын ичиндеги жана айланаларындагы ишмердүүлүктүн уруксат берилген түрлөрүндөгү чаташууларды белгиледик. Биздин изилдөөлөрдүн негизинде, 1997-ж. Жети-Өгүз

⁴⁸ ПКО, 195-бет

⁴⁹ Башкиров, 2011-ж.

⁵⁰ СЭМКнын чек араларынын кеңири сүрөттөлүшүн алуу үчүн ПКОнун 182 -183-беттерин караңыз

⁵¹ ПКО, 196-бет

⁵² ПКО, 183-бет

раймадминистрациясынын (борбордук өкмөттүн токтому менен эмес) токтому менен СЭМКнын «буфердик зонасы» аныкталган. Бул аянт Сүрөт 6да кызгылт сызык менен белгиленген.

Ал «Кумтөр» алган геологиялык иликтөөгө лицензиялар (125 км² болгон Карасуу аянтына лицензия жана 134 км² болгон Коенду аянтына лицензия) менен аныкталуучу аянттар менен да бир аз кесилишет.⁵³ Бизге белгилүү болгондой, ал лицензиялар узартылган эмес жана/же 2012-ж. июлуна чейин гана аракетте болгон. Бизге ошондой эле Кумтөр бул аянттарда геологиялык изилдөөлөрдү токтоткону да белгилүү. Ошондой эле СЭМКга жакын турган жана/же анын территориясы менен кесилишкен, 6-сүрөттө кызгылт-көк, көгүш жана кара сызык менен белгиленген аңчылык жерлери сыяктуу башка пайдаланылуучу аянттар да бар экени да белгилүү.

Бул карта, башка карталар менен катар эле пайдаланууда жүргөндүгүнө карабастан, биздин түшүнүүбүздө «Өзгөчө кайтарылуучу жаратылыш территориялары жөнүндө» КРнын №182 Мыйзамына ылайык, СЭМКнын «буфердик зоналарына» дагы бир жолу аныкталуудан өтүү жана өкмөттүн токтому менен бекитилүү зарыл. Башкача айтканда, Жети-Өгүз районунун бир токтому жалпы кайтарылуучу территорияны кеңейтүүнү жана/же «буфердик зоналарды» аныктоону кошо алганда, СЭМКнын чек араларына өзгөртүүлөрдү киргизүү үчүн жетишсиз. Бул факт да ПКОдо камтылган билдирүүлөрдө тастыкталат:

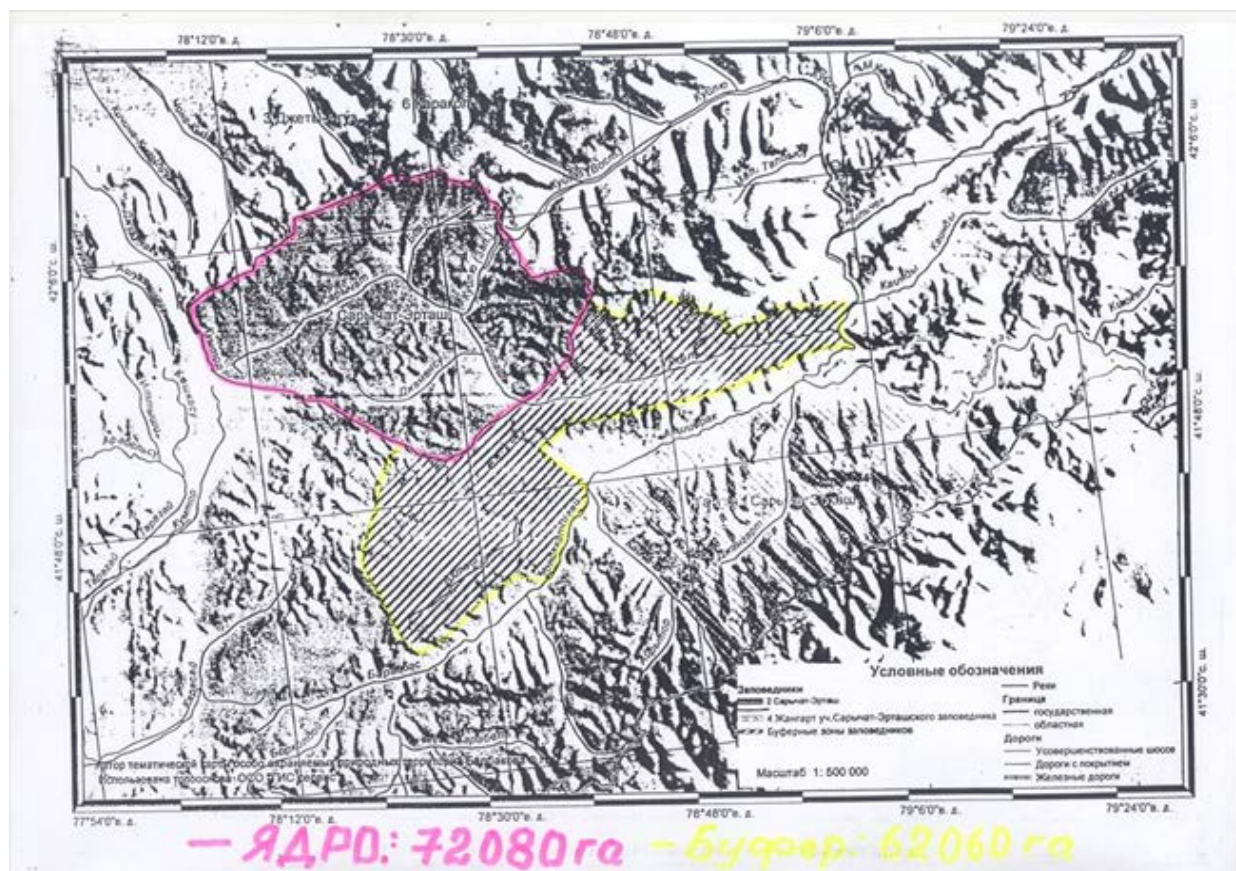
«Сарычат-Эрташ коругунун чек аралары, атап айтканда анын Буфердик Зонасы жөнүндө жобо бекитилген эмес. Бекитүүдөн баш тартуу жаратылыш ресурстары министри З.К.Эсенамановдон алынган»⁵⁴.

⁵³ ПКО 195-196-беттер

⁵⁴ ПКО, 210-бет

Сүр. 6: «Кумтөрдүн» концессиялык жана геологиялык чалгындоо аянттарынын, СЭМКнын, буфердик зоналардын жана башка бөлүнгөн жерлердин жайгашуусу (көк стрелка СЭМКнын болжол менен 0,36%ын түзүүчү оңдолгон аянтын көрсөтөт, булак: Кумтөр)

Сүр. 7: Фарида Балбакованын маалыматтарынын негизинде СЭМК жана «буфердик зона» көрсөтүлүү менен карта (булак: Башкиров, 2011-ж.)

Биздин пикирибиз боюнча, жерлердин ар кандай өлчөмдөрүн, жайгашуусун жана жатыркатылуусун көрсөткөн адабиятта кездешкен, карталарда пайдаланылган ар кандай көптөгөн интерпретациялар СЭМКга тиешелүү КРнын Өкмөтүнүн токтомдоруна жана мыйзамдарга дал келбейт.

3.5.4 КОКтун «буфердик зоналардагы» геологиялык издөө иштери

Айрым бөлүктөрдө,⁵⁵ ПКО КОКтун СЭМКнын буфердик зонасындагы, же «Кайтарылуучу зоналардагы» геологиялык издөө иштеринин, атап айтканда, биологиялык ар түрдүүлүккө терс таасири маселелерин көтөрөт. Жогоруда талкууланган СЭМК жана анын чек аралары менен байланышкан иш жүзүндөгү аспектилерден тышкары, биз «Кумтөрдүн» ишмердүүлүгү менен байланышуусу мүмкүн болгон биологиялык ар түрдүүлүккө сезилген жана реалдуу таасирди да карадык.

Фактыларды талдоо жана КОКтун кызмат адамдарын сурамжылоо да геологиялык издөө иштери КРнын тиешелүү органдары берген лицензиялар болгондо жүргүзүлгөндүгүн тастыктайт, ал кененирээк ПКОнун отчетунда да берилген⁵⁶. Геологиялык издөө иштерине адатта узартылуучу

⁵⁵ ПКО, 210-бет

⁵⁶ ПКО, 195-бет

лицензиялар 2010-ж. июлунан 2012-ж. июлуна чейинки аракет мөөнөтүнө ээ. Биздин түшүнүүбүздө, азыркы учурга карата Кутөр «буфердик зона» деп аталган жерде кандайдыр-бир интрузивдик геологиялык издөө аракеттерин жүргүзбөйт. ПКО «Кумтөрдүн» ишмердүүлүгүнүн натыйжасында биологиялык ар түрдүүлүккө кандайдыр-бир терс таасир барын көрсөтпөйт.

3.5.5 СЭМКга карата жана биологиялык ар түрдүүлүк маселелери боюнча чектелген мамлекеттик колдоо

СЭМКнын изилдөөчүлүк ишинин эң олуттуу жана инновациялык аспектилери эл аралык ӨЭУлардын жана академиялык изилдөөчүлүк программаларынын колдоосу менен аткарылган, алардын бир бөлүгү «Кумтөр» тараптан да колдоо алган. СЭМКнын илимий директорунун айтуусу боюнча, КРнын Өкмөтү тараптан колдоо чектелүү болгон.

СЭМКнын жетекчилиги тарабынан ПКОдо көтөрүлгөн айрым маселелер КРнын өкмөттүк органдарынын биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо боюнча жергиликтүү жана эл аралык ӨЭУлардын колдоосу менен СЭМКнын иштөөчүлөрү тарабынан иштелип чыккан СЭМКнын Менеджмент планын кабыл алууга же жооп берүүгө жөндөмсүздүгүн, ошондой эле Өкмөт тарабынан финансылоонун тиешелүү деңгээлииз кандайдыр-бир олуттуу изилдөөлөрдү өткөрүүнүн татаалдыгын да камтыйт⁵⁷. СЭМКнын илимий директорунун ПКОго камтылган төмөнкү билдирүүлөрү өндүрүштүк кыйынчылыктарды белгилейт, биринчи зарылдыктагы маселелерди жана өкмөттүк колдоонун жоктугун аныктайт:

1. «Азыркы учурда коруктун өзүнүн офиси жок, а офистин азыркы имараты 1999-ж. бери ижарага алынууда.
2. Илимий бөлүмдүн жайынын жана материалдык-техникалык базанын жоктугу илимий-изилдөө иштерин өткөрүүдө өзгөчө кыйынчылыктарды, а көпчүлүк учурда көптөгөн багыттар: климат, гидрология, гляциология, топурак, ботаника, омурткасыздар ж.б. боюнча изилдөөлөрдү жүргүзүүнүн абсолюттук мүмкүн эместигин жаратат.
3. Талаа стационарлары (үйчөлөр, вагондор) авариялык абалда жана алар үчүн тезинен ремонт талап кылынат. Жарыктандыруу жок, ошондой эле талаа шарттарында, өзгөчө кыш мезгилинде жылытуу жана тамак даярдоо үчүн отун жок.
4. Корукта китепкана жок.
5. Бардык негизги куралдар жана жабдуулар талаа жана камералдык иштерге катышышкан адистердин жеке менчиги болуп саналат.
6. Сарычат-Эрташ мамкоругунун Менеджмент планы алардын көчүрмөсү КРнын КЧКТЧ мам агенттигине (биологиялык ар түрдүүлүк бөлүмүнө), КРнын УИАсына жана «Ысык-

⁵⁷ 2007 – 2015-жж. СЭМКнын Менеджмент-планы «Башат» ӨЭУсунун адистеринин катышуусу менен коруктун өзүннү кызматкерлери тарабынан 20 ай аралыгында түзүлгөн. Техникалык колдоо бир катар жергиликтүү адистер, «Флора жана Фауна Интернешнл» уюму жана Ак илбирсти сактоо эл аралык фонду тарабынан көрсөтүлгөн. Менеджмент планды түзүү процесси «Флора и Фауна Интернешнл» уюму тарабынан камсыздалган.

Көл» биосфералык территориясынын Башкы дирекциясына таанышуу жана бекитүү үчүн жөнөтүлсө да, бекитилген эмес. Расмий жооп азырга чейин жок.

7. Коруктун дагы бир проблемасы – Ак-Шыйрактан Ысык-Көлгө алып баруучу жолдордун абалы. Тарагай дарыясындагы көпүрө үч жыл мурда сынган жана жергиликтүү жашоочулар аны 70 км айланып Кумтөр аркылуу өтүүгө аргасыз. Жолдор кыш мезгилинде кардан тазаланбайт.»⁵⁸

3.6 Арабел дарыясынын өзөнүндөгү жана Барскоон капчыгайындагы өсүмдүк кыртышына таасир этүү

“Кумтөр” ишканасынын ишмердүүлүгүнөн Барскоон айылынан ишканага чейинки жолду кошо алганда өсүмдүк кыртышына түз жана кыйыр таасирди баалоо максатында парламенттик комиссия көпчүлүк учурда КЧТБга жана “Кумтөрдүн” мониторингинин маалыматтарына текебер мамиле жасаганы жана анын ордуна КРнын УИАсынын Биология институтунун биология илимдеринин кандидаты болгон кызматкери тарабынан аткарылган жалгыз баалоого таянганы ачык көрүнүп турат⁵⁹. Илимдин бул кандидаты 2012-ж. майында кыска изилдөө жүргүзгөнү, “Кумтөрдүн” ишмердүүлүгүнөн таасир боюнча айрым корутундуларды жасаганы жана 7 конкреттүү рекомендация бергени ачык көрүнүүдө. Бул рекомендациялар парламенттик комиссия тарабынан кабыл алынганы же жөн эле ПКОго кошумча материал катарында киргизилгени боюнча белгилүү бир так эместик бар. ПКОго киргизилген “Баалоонун” негизги корутундулары жана рекомендациялары аларды “Призманын” баалоосу менен төмөндө келтирилген.

ПКО шилтеме жасаган баалоонун олуттуу корутундулары андан ары кыскача баяндалган же түз цитаталанган: а) тоо-кен ишмердүүлүгүнүн Арабел дарыясынын өзөнүнүн өсүмдүк катмарына таасири; б) чаң менен булгануудан улам жолдун Барскоон айылынан Барскоон капчыгайына чейинки участогундагы өсүмдүк кыртышына таасир этүү; в) «сейрек, тар эндемикалык, жогорку декоративдүү, КРнын Кызыл китебине киргизилген түр – Төрт жалбырактуу жоогазын Барскоон капчыгайында антропогендик таасирге көп кабылууда жана анын толук жоголуу коркунучу бар» жана г) «13.05.2012 Сарычат-Эрташ мамлекеттик коругуна бардык. Геологиялык чалгындоо иштери жүргүзүлгөн жерде өсүмдүк-топурак кыртышы жоготулууга тушуккан (бул жолдорго тиешелүү)...»⁶⁰ жана башкалар менен катар эле төмөнкү рекомендациялар берилет: «өсүмдүк кыртышын чандан сактоо үчүн «Кумтөр» кен ишканасынын чектериндеги жана жанындагы бардык автожолдор, өзгөчө токой-шалбаа-бадал алкагы милдеттүү түрдө асфальтталууга же бетондолууга тийиш.»⁶¹

Биздин «Кумтөр» кен ишканасы жайгашкан райондогу өсүмдүк кыртышынын абалын баалоону» изилдөөбүздүн жүрүшүндө иш негизинен Барскоон өрөөнү боюнча кеткен жолдун боюндагы өсүмдүктөр кыртышынын фотографиялары болгондугуна карабастан, ал жарым-жартылай туура эместиги, болгон маалыматтарды (мисалы, “Кумтөр” тарабынан Барскоон – “Кумтөр” кен ишканасы жолунун участогундагы чандын түзүлүшүн мониторингдөө жана

⁵⁸ ПКО, 202, 209-210-беттер

⁵⁹ ПКО, 228-бет

⁶⁰ ПКО, 233-234-беттер

⁶¹ ПКО, 235-бет

минималдаштыруу боюнча көрүлгөн чараларды) эске албагандыгы, бардык корутундуларды негиздөө үчүн жетиштүү маалыматтарды да бербегендиги, айрым рекомендацияларды аткарууга да милдеттендирбегендиги да аныкталды. А.Усупбаев жол боюндагы антропогендик таасир “Кумтөрдүн” ишмердүүлүгүнөн тышкары, жергиликтүү жашоочулар тарабынан малды ашыкча жаюу, гүлдөрдү жана тамырларды жаюу сыяктуу кошумча бир нече булактарга ээ экендигин көрсөтпөйт. Ошондой эле андан аз эмес маанилүү фактылар да бар, алар, төмөндө көрсөтүлгөндөй, туура эмес баяндалган.

Мисалы, «Баалоо» жоогазындардын түрлөрүнө туура эмес аныктама берет (ПКОдо сейрек, КР үчүн тар эндемикалык, түр - *Төрт жалбырактуу жоогазын* берилет). биздин изилдөөбүздүн негизинде ПКОдо эске алынган өсүмдүк латын аталышын *Tulipa tetraphylla* алып жүрөт. Ал КРнын Кызыл китебине *аялуу* катарында (бул *сейрек* дегенди билдирбейт) киргизилген. Бул түр Фергана өрөөнүнөн Ысык-Көл тоо кыркаларына чейин кездешет, жана Кыргызстан үчүн эндемикалык да болуп саналбайт. Бул аталган түр Казакстан менен Кытайды кошо алганда, башка региондордо да өсө тургандыгын билдирет. Жоогазындардын башка түрлөрү менен сыяктуу эле, түрдү сактоо көз карашынан алганда, негизги проблема болуп жергиликтүү жашоочулар тарабынан малды ашыкча жаюу жана гүлдөр менен тамырларды ашыкча жыйноо саналат (ап «Баалоодо» учкай эске алынат да кеңири түшүндүрүү жок). Башкача айтканда, эгерде мындай кубулуш орун алган болсо, «Кумтөрдүн» транспортунун кыймылынан улам түзүлгөн потенциалдуу таасир аны кароо керек болгон жападан-жалгыз же олуттуураак болуп саналбайт.

Анда СЭМКнын территориясындагы топуракка жана өсүмдүктөргө (жолдордон) таасир жөнүндө сөз жүргөн, ПКОго камтылган илимдин кандидатынын “Баалоосунун” корутундусунда да так эместиктер бар жана адашууларга алып келет. Биз корутундулардын бул бөлүгүндө “Кумтөрдүн” «буфердик зона» деп аталган жериндеги (СЭМКнын өзүнүн территориясында эмес) геологиялык чалгындоо иштерине шилтеме жасалууда деп болжолдойбуз. Биз өзүбүздүн тыянактарыбызда жана рекомендацияларыбызда айтылгандай, “буфердик зоналар” деп аталгандардагы лицензияланган геологиялык чалгындоо иштеринен көрсөтүлгөн таасир ал иштер аяктаганга жараша КГК тарабынан четтетилүүгө тийиштигине макулбуз.

Биздин изилдөөбүздүн жүрүшүндө Барскоон өрөөнүндөгү жолдо чандын түзүлүүсүнө контроль жана минималдаштыруу КОКтун өндүрүштүк ишинин бөлүгү катары болгону жана кала бере тургандыгы да белгиленген. Бул чаралар подряддык уюмдан толук иш күнү алектенген бригаданы тартууну жана чанды басуу үчүн зат менен толтурулган суу тартуучу машинаны пайдаланууну камтыйт. Ошондой эле, Компания чандын деңгээлин мониторингдөө үчүн жабдууну койду жана Барскоон жолунун боюндагы чандын деңгээли боюнча отчетторду берүүдө, алар ЧЖТнын нормаларынан олуттуу төмөн⁶². Биз чандын деңгээлине контроль кен ишканасынын территориясында да жүргүзүлгөнүн белгилейбиз, а жолдун бетин каптоо практикалуу же экономикалык акталган чара болуп саналбайт жана адатта кайсы-бир кен ишканасынын бардык территориясында колдонулбайт. Мындан тышкары, «Баалоодо» буга окшогон рекомендацияларды негиздөө үчүн маалыматтардын жетиштүү көлөмү берилбеген.

⁶² КОКтун 2011-ж. КЧК боюнча жылдык отчету, 62-63-беттер

3.7 Корутундулар жана рекомендациялар

«Призманын» ПКОдо көтөрүлгөн флора, фауна жана биологиялык ар түрдүүлүк маселелерине карата корутундулары төмөнкүдөй:

- а) «Призма» ПКО менен региондо биологиялык ар түрдүүлүккө (өзгөчө ак илбирске жана анын тамактануу базасын түзгөн түрлөргө) эң олуттуу таасир этүү «Кумтөрдөгү» өндүрүштүк ишмердүүлүк менен байланышпаганы бөлүгүндө макул. Терс таасир этүүнүн олуттуу факторлору браконьерлик жана аңчылык, мал жаюунун түз жана кыйыр кесепеттери, түшүмдү ашыкча жыйноо (өсүмдүктүн түрлөрүн кошо алганда) жана КРнын Өкмөтү тараптан чектелген колдоо менен байланышкан. Ошол эле мезгилде, ПКОдогу айрым билдирүүлөр «Кумтөр» иш жүзүндө кен ишканасынын территориясынын ичинде да, ошондой эле анын чектеринен тышкары да жапайы жаныбарлардын санын көбөйүүсүндө маанилүү роль ойногонун баса белгилейт. Биз «Кумтөргө» СЭМКнын территориясында жана анын ишмердүүлүгү менен байланышкан аянттарда биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо үчүн мүмкүнчүлүктөрдү камсыздоонун кошумча жолдорун издөөгө рекомендация беребиз.
- б) «Призманын» «Баалоосу» «Кумтөр» (а) өсүмдүктөр катмарынын изилдөө жүргүзүп жаткандыгын жана (б) Барскоон жолунда транспорт каражаттарынын кыймылынан жаралган чандан таасирди мониторингдөөнү жана минималдаштырууну жүзөгө ашырып жаткандыгын көрсөтөт. Аларга ПКО тарабынан текебер мамиле жасалганы билинип турган мониторингдин колдо болгон иш жүзүндөгү маалыматтары чанды басуу боюнча чаралар абдан натыйжалуу жана чандын деңгээли жол берилген нормаларга толук ылайык экендигин көрсөтүп турат. Биздин талдоо да «жоогазындын сейрек түрү» ПКОдо иш жүзүндө туура эмес аныкталгандыгын көрсөтүп турат. Ошентсе да, Кыргызстандагы жана анын чектеринен тышкары жоогазындардын сейрек/жоголуп кетүү коркунучу астында турган башка түрлөрү менен болгондой, ошондой эле, эске келе калган жогоруда сүрөттөлгөн ак илбирстер менен кырдаал сыяктуу эле Барскоон өрөөнүндөгү же бүтүндөй Кыргызстандын территориясындагы жоогазындардын ар кандай түрлөрүнүн сакталуусу маселеси негизинен «Кумтөрдүн» тоо-кен-рудалык же транспорттук ишмердүүлүгү менен байланышпаган. Тескерисинче, ал ПКОнун өзүндө да учкай, бирок анча так эмес эске салынгандай эле, жергиликтүү жашоочулар тарабынан малды ашыкча жаюу жана гүлдөрү менен түптөрүн ашыкча жыйноо менен байланышкан.
- в) Биз ПКО «Кумтөрдөгү» азыркы ишмердүүлүк менен региондун биологиялык ар түрдүүлүгүнө олуттуу терс таасирдин ортосундагы кандайдыр-бир капилет байланыштын документалдуу далилдерин келтирбегендигин белгилейбиз. Биз КОКко КРнын Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо боюнча Улуттук стратегияларынын контекстинде⁶³ биологиялык ар түрдүүлүктү сактоонун алдынкы эл аралык стандарттарына жана концептуалдык моделдерине ылайык⁶⁴ Кумтөр долбоору үчүн Биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо боюнча аракеттер планын иштеп чыгуу аркылуу өзүнүн мүмкүнчүлүктөрүн мындан ары да пайдалануусун уланта берүүгө рекомендация беребиз. Бул инструменттер Кумтөрдүн ишмердүүлүгүнүн туруктуу

⁶³ Дагы караңыз: <http://www.cbd.int/nbsap/>

⁶⁴ М. Назари жана Д. Пробстель, 2008-ж.

мониторингин жана кен ишканасын биротоло жабууга тиешелүү талаптар боюнча да колдой алмак.

- г) Биздин талдоо КОК баштапкы маалыматтардын олуттуу көлөмүн топтогондугун жана флорага, фаунага жана биологиялык ар түрдүүлүккө мониторинг жүргүзүп жаткандыгын көрсөтөт. Бирок, ПКО финансылоонун, тийиштүү техникалык камсыздоонун, квалификациялуу эксперттердин жана СЭМКнын территориясындагы да, анын чектеринен тышкаркы да бийик тоолуу экосистемалардын мониторингинин муктаждыктарын көрсөтөт. Биз ПКОнун жаныбарлардын аркарлар жана тоо текелер сыяктуу маанилүү түрлөрүнүн жер которуу кыймылына жана миграциясына байкоо жүргүзүүгө багытталган кошумча маалыматтарды жыйноонун зарылдыгын көрсөткөн билдирүүлөрү менен макулбуз. Муну «Кумтөрдүн» биологиялык ар түрдүүлүгүн сактоо боюнча аракеттер пландарынын (же окшош процесстердин жана пландардын) бөлүгү катарында иштеп чыгууга жана ар кандай ӨЭУлардын жана СЭМКнын персоналынын көмөгү менен жүзөгө ашырууга болот.
- д) «Кумтөрдүн» «буфердик зона» деп аталгандын ичиндеги геологиялык-издөө ишмердүүлүгү олуттуу кабатырлануу жаратты жана КРнын өкмөттүк кызматтагы адамдарынын жана тышкы кызыкдар адамдардын көңүлүн бурду. Биз «Кумтөргө» болочокто «буфердик зоналар» деп аталгандын чек араларын аныктоодон улам келечектеги геологиялык чалгындоо иштери үчүн убакытты тандап алуу, жапайы жаныбарлардын жолундагы геологиялык чалгындоо ишмердүүлүгүнө байланышкан кандайдыр-бир таасир этүүнүн бар экендигин аныктоо рекомендациясын беребиз. КГК да геологиялык чалгындоо иштеринин аянттарын пландаштыруу жана ал пландарды өз убагында жүзөгө ашыруу маселелерин кароого тийиш.
- е) Бизге белгилүү болгондой, КРнын Өкмөтү СЭМКнын буфердик зоналарынын позицияларын тактоо жана СЭМКнын жана чектешкен жер участкторунун өлчөмдөрүнө, жайгашуусуна жана чек араларына карата дагы тагыраак карталарды берүү үчүн чараларды көрүүдө. Биз анын аныктыгын жакшыртуу үчүн бул процессти максималдуу ачык өткөрүүнү сунуштайбыз.
- ж) Болгон фактыларга негизденүү менен биз ПКОдо келтирилгендей, өсүмдүк кыртышына таасир этүү менен (атап айтканда, Барскоон өрөөнүндөгү техникалык жолдун боюндагы жоогазындын кандайдыр-бир сейрек же жоголуп кетүү коркунучу астында турган түрлөрүнө тиешелүү) «Кумтөрдүн» өндүрүштүк ишмердүүлүгүнүн ортосундагы байланышты тапкан жокпуз. Биз «Кумтөргө» региондун флорасын мониторинг программасына кошууга жана, өзгөчө башка техногендик таасирлерди (мал жаюуну, гүлдөрдү жана тамырларды жыйноону ж.б. кошо алганда) кошууга рекомендация беребиз. Биз жоголуп кетүү коркунучу астында турган, сейрек жана аялуу түрлөрдү сактоо «Кумтөр» үчүн жооптуу мамилени көрсөтүү жана туруктуу өнүктүрүү боюнча атайын программаларды иштеп чыгуу мүмкүнчүлүгүн бере тургандыгын да белгилейбиз.

Жалпысынан, «Кумтөр» кен ишканасынын жайгашуу уникалдуулугунан улам, КОК жана КГК корпоративдик жоопкерчиликти жана өзүнүн жаратылышты сактоого умтулуусун көрсөтүү үчүн олуттуу мүмкүнчүлүккө ээ. ПКОнун айрым бөлүктөрүндө сүрөттөлгөн образдан айырмаланып, биздин изилдөө «Кумтөр» биологиялык ар түрдүүлүккө кандайдыр-бир олуттуу таасир тийгизбей тургандыгын көрсөтүүдө. Тескерисинче, биологиялык ар түрдүүлүктү сактоо КОК үчүн жогоруприоритеттүү маселе болгон жана болуп кала бермекчи. «Кумтөрдүн» жогорку жетекчилиги менен

сүйлөшүүлөр биологиялык ар түрдүүлүктү сактоого багытталган маанилүү демилгелерге тартылгандыктын жана колдоо деңгээлинин пландаштырылган жогорулатылуусун көрсөтөт. Азыркы учурда бул Кыргыз Республикасында ак илбирсти сактоо боюнча улуттук стратегияны түзүүгө жана/же СЭМКнын Менеджмент планы менен байланышкандарды кошо алганда тиешелүү программаларды жүзөгө ашырууга тартылган жергиликтүү жана эл аралык ӨЭУлар менен жогорку деңгээлде сүйлөшүүлөрдү (ошондой эле колдоо көрсөтүү мүмкүнчүлүгүн да) камтыйт.

4 Мөңгүлөр жана сууну керектөө

4.1 Баштапкы маалымат

Кумтөр ишканасы 15 жылдай иштеп жатат жана азыркы учурда анын өндүрүштүк иштерин 2021-ж. чейин улантуу прогноздолууда. Ал жарым-жартылай мөңгү баскан алыскы бийик тоолуу райондо (деңиз деңгээлинен 4 миң метрдей бийик) жайгашкан. Кен ишканасына катарлаш 5 активдүү мөңгү бар, алардын айрым бөлүктөрү КОКтун лицензиялык территориясында жайгашкан. Алардын эң чоңу Петров мөңгүсү, ал жөнүндө 2.4. бөлүктө айтылат. Кийинкилери: Давыдов мөңгүсү (ал борбордук карьер менен жарым-жартылай байланышкан), Лысый мөңгүсү (ал Кумтөр кенинин жогорку бөлүгүн жарым-жартылай жаап турат), Сары-Төр мөңгүсү жана Бордо мөңгүсү. Бул мөңгүлөрдүн эң төмөнкү бөлүктөрү (тамандары) деңиз деңгээлинен болжол менен 3 800 метрден 3 900 метрге чейин жайгашкан.

Азыркы учурда бул 5 мөңгүнүн жалпы аянты болжол менен 100 км² түзөт. Бардык мөңгүлөр менен болгондой эле, Кумтөр долбоорунун территориясында жана айланасында жайгашкандар салыштырмалуу жай кыймылдап жатышат (караңыз: Давыдов мөңгүсүнүн карьерди көздөй кыймылы боюнча 4.8. бөлүктү) жана массасынын терс балансына ээ. Бул жыл сайын мөңгү массасында муздун жалпы жоготулуусу бар экендигин билдирет.

Кумтөр долбоорунун баштапкы стадиясында (1995) 2009-ж. чейин маморгандар жана эл аралык кредиторлор (ЭФК, ЕРӨБ жана EDC) менен макулдашылуу, уруксаты менен карьерден бош тек Лысый, Давыдов жана Сары-Төр мөңгүлөрүнүн төмөнкү участокторуна же жанына жайгаштырылган, бул жөнүндө КОКтун КЧК боюнча ар жылдык отчетторунда да көрсөтүлгөн. Бош тек Давыдов мөңгүсүнө же жанына жайгаштырылган (ПКОдо кеңири каралган), бул практика 2009-ж. жокко чыгарылган. Кумтөр 1995-ж. баштап мөңгүлөрдүн кыймылына, ошондой эле бош тектин төгүндүлөрүнүн аянттарынын кыймылына мониторинг жүргүзгөн жана бош тектин төгүндүлөрүн Давыдов мөңгүсүнөн башка жерге которуу жүргүзүлүүдө.⁶⁵

4.2 Кыргызстанда мөңгүлөрдүн ээриши жана кыскарышы

Аларда окумуштуулар бул мөңгүлөрдүн акыркы 50 жылдагы олуттуу эришин жана кыскарышын белгилеген көптөгөн документалдуу булактар, ошондой эле бүтүндөй Орто Азия боюнча ушундай байкоолор жана документациялар да бар. Биз БУУнун Климаттын өзгөрүүсү жөнүндө рамкалык конвенциясына Кыргызстандын Экинчи улуттук кайрылуусунда жана БУУӨПтүн акыркы изилдөөлөрүндө камтылган климаттын өзгөрүүсүнүн бүтүндөй Кыргызстан боюнча мөңгүлөргө таасирин талкуулоону жана прогноздоону да карадык⁶⁶. 1960-жж. иштелип чыккан КРнын мөңгүлөрүнүн каталогу менен салыштырмалуу 2025-ж. карата муз басуунун прогноздолгон абалы 8-сүрөттө берилген. КРнын БУУга кайрылуусунда мындай деп белгиленген:

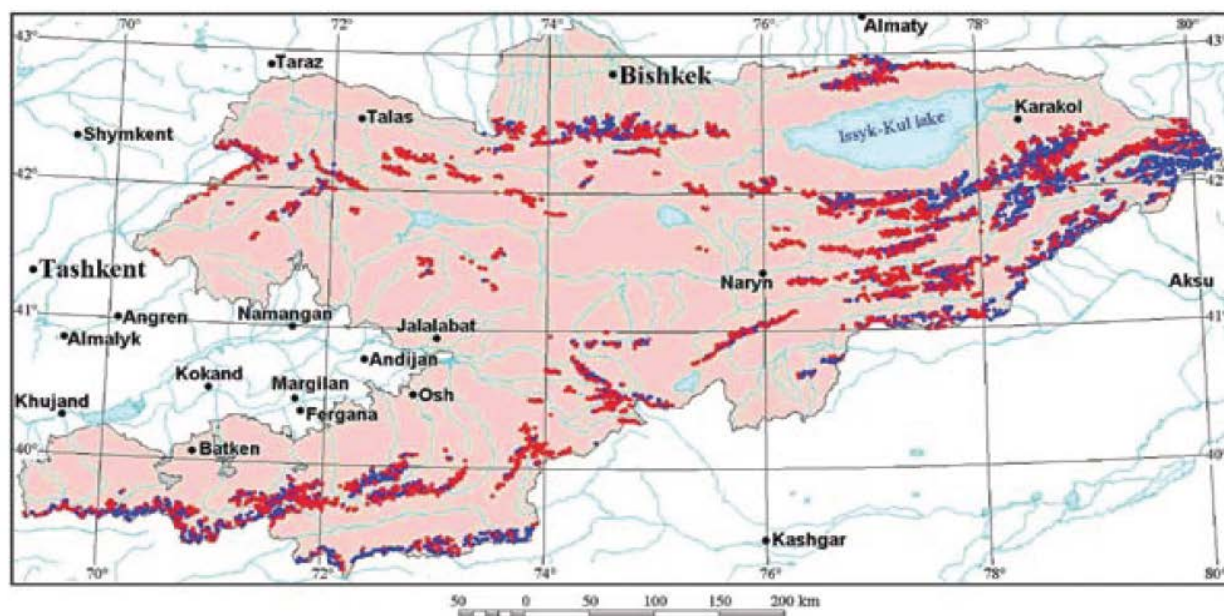
⁶⁵ Кумтөр, 2012. 2011-ж. жылдык отчет, 106-бет

⁶⁶ Борбордук Азиядагы табигый катастрофалык тобокелчиликтер: Жалпылоо, Микаэль Турман, ПРООН/ВСПР, Регионалдык катастрофалык тобокелчиликтерди төмөндөтүү боюнча кеңешчи, Европа жана КМШ, 11-апрель, 2011-жыл.

«Республика үчүн жалпысынан 2000-ж. 2100-ж. чейинки муз баскан аянттын 64-95%га кыскарышы климаттык сценарийдин кабыл алынган вариантына жараша прогноздорго ылайык келет».⁶⁷

Бул бүтүндөй Кыргызстан боюнча мөңгүлөр, Кумтөрдөгүлөрдү да кошо алганда, кийинки он жылдыктар аралыгында жоголуп кетиши ыктымал дегенди (тоо-кен иштетүүгө байланышпаса да) билдирет.

Сүр. 8: Климаттын өзгөрүүсүнөн улам 1960-ж. иштелип чыккан каталог менен салыштырмалуу КРда 2025-ж. карата муз каптоонун прогноздолуучу абалы (сакталган мөңгүлөр кочкул-көк, жоголгон мөңгүлөр Кызыл түс менен белгиленген. булак: Ильясов жана Якимов, 2009-ж.)

4.3 Райондун гидрологиясы

Кумтөр дарыясы Кыргызстандын чыгыш тоолуу бөлүгүндө жайгашкан. Жалпы жана жаңылыш пикир бар болсо да, Кумтөр дарыясынын өзөнү Ысык-Көл менен байланышкан эмес. Иш жүзүндө Кумтөрдүн суусу Петров муз көлүнөн (агымдын жогору жагындагы жана Кумтөр ишканасынын жанындагы) агып чыгып, Тарагай дарыясына кууп, андан кийин Нарын дарыясына куят, ал өз кезегинде Кыргызстандын чек арасынан чыккандан кийин Өзбекстан аркылуу өтүүчү Сыр-Дарыяга куят

ПКОдогу суунун саны жана сапаты боюнча чочулоолор көбүнчөсү Нарын областынын административдик борбору болгон, Кумтөрдөн агым боюнча төмөн 200 км алыс жайгашкан Нарын шаарына байланыштуу эске салынган (караңыз: Сүр. 1). Төмөндө кеңири сүрөттөлгөндөй, биздин изилдөөлөр Кумтөр дарыясынан куйган суу Нарын шаарынын жака-белинде Нарын дарыясынын жалпы агымынын 2%дан азын түзө турганын көрсөтөт. Ал өз кезегинде, Нарын

⁶⁷ Ильясов жана Якимов, 2009, 126-бет

дарыясынын куймаларынын сапаты жана саны көз карашынан алганда Кумтөрдүн таасиринин өтө олуттуу эмес экендигин көрсөтөт.

2011-ж. Кумтөр дарыясынан суунун максималдуу агып чыгуусу 24,02 м³/сек деңгээлинде 27-августта катталган. Кумтөр дарыясынын “Кумтөр” ишканасынан төмөн жактагы орточо агымы сентябрдан июндун аягына чейин болжол менен 1-2 м³/сек. жана болжол менен 10 м³/сек. болгон орточо агымга чейин жай мезгилинде көтөрүлөт. Адабий булактар Нарын дарыясынын бассейнинин жогору жагындагы (б.а. Нарын шаарына жакын жерде) орточо агымы болжол менен 90 м³/сек. теңелерин көрсөтөт. Нарын дарыясынын башатындагы суунун максималдуу 850 м³/сек. барабар⁶⁸

Кумтөр дарыясынын бассейнинин жалпы көлөмү 233 км² жакынды түзөт. Салыштыруу үчүн: Нарын дарыясынын бассейни - 59 000 км² жакын. Мына ошентип, Кумтөр дарыясынын бассейни, “Кумтөр” ишканасынан төмөнкү куймаларды кошо алганда, Нарын дарыясынын бассейнинин 0,0043%га жакынын түзөт.

Алар Арал деңизинин соолушуна алып келген Борбордук Азиянын бул райондорунда сууга эң олуттуу жана жакшы белгилүү регионалдык таасирлер (пахта өстүрүү үчүн сууну буруп кетүүгө/куймаларды пайдаланууга байланышкан) тиричиликтик жана өнөр жайлык булгоолорго кошумча чек ара келишимдеринин советтик доорун, булгоолордун куюлуусун жана суунун айыл чарбасы үчүн пайдаланылуусун (азыркы учурда Сыр-Дарыянын бассейнинде суу булактарынын 96%га жакыны ирригация үчүн пайдаланылат⁶⁹) камтыйт. Андан тышкары, региондогу учурдагы суу проблемалары климаттык өзгөрүүлөр менен күчөтүлгөн, бул жакындагы метеорологиялык маалыматтарды жана дарыялардын чыгымдары жөнүндө маалыматтарды изилдөөлөр менен документалдуу тастыкталган.⁷⁰

4.4 Парламенттик комиссия көтөргөн негизги проблемалар

ПКОдогу мөңгүлөр жана сууну керектөө менен байланышкан олуттуу маселелерди жалпылаганга чейин биз бул отчеттун алдында ведомстволор аралык комиссиянын отчету (ВАКО) жана Призманын тийиштүү көз карандысыз баалоосу болгонун белгилеп кетели⁷¹. Ведомстволор аралык комиссия да тастыкталган регионалдык контекстте мөңгүлөргө таасир этүүгө жана сууну керектөөгө көңүл бурган. ВАКОдо доктор Роберт Моран түзгөн өзүнчө документ да тиркелген⁷².

⁶⁸ В. Нааматбеков, Нарын областынын гидрологиялык ресурстары (орус тилинде)

⁶⁹ Арал деңизинин бассейнинин жана Борбордук Азиядагы башка чек аралык жер бетиндеги суулардын соолушу, <http://www.unece.org/fileadmin/DAM/env/water/blanks/assessment/ara.pdf>

⁷⁰ Д. Савицкая, 2010. Борбордук Азиядагы климаттык өзгөрүүлөрдүн статистикалык картинасы: Температура, жаан-чачындар жана дарыя агымдары. Жаратылыштык моделдештирүү жана программалык камсыздоо боюнча эл аралык коом, 2010-ж. Курчап турган чөйрөнү сактап калу үчүн жаратылышты коргоону моделдештирүү жана программалык камсыздоо боюнча эл аралык конгресс, бешинчи эки жылдык чогулуш, Отава, Канада, Дэвид А. Свейн, Янг Ванонг, А. А. Воинов, А. Ризоли, Т. Филатова.

<http://www.iemss.org/iemss2010/index.php?n=Main>. Известия

⁷¹ Призма, 2012. “Ведомстволор аралык отчеттун” жана “Морандын комментарийлеринин” Кумтөр алтын комбинатындагы курчап турган чөйрөнү коргоо жана өнөр жайлык коопсуздук боюнча стандарттарга ылайыктуулугун көз карандысыз баалоо, Корутунду отчет, 23-апрель 2012-ж., Кумтөрдүн вэб-сайтында бар

⁷² <http://bankwatch.org/sites/default/files/Kumtor-MoranReport-31Jan2012.pdf> (2012-ж. 31-январындагы электрондук файл)

Биз коюу чекиттер менен белгиленип аталган жана ВАКОдо камтылган 2011-ж. Морандын комментарийлериндеги пикирлердин ошол эле сериясы ПКОго да киргизилгенин белгилейбиз.

Жогоруда айтканыбыздай, ПКОдо ар түрдүү авторлордун ар башка булактары чаржайыт түрдө камтылган жана алар ПКОнун маалыматтык же маанилүү бөлүмдөрү же/жана анын корутундуларынын бөлүмдөрү экени такталбаган. Мөңгүлөргө жана сууну керектөөгө карата комментарийлер эң аз дегенде бир нече булакты камтыйт: (1) Килборндун курчап турган чөйрөгө таасир этүүсүн баалоосун⁷³, (2) КРнын УИАсынын 2010 – 2011-жж. илимий отчетунан үзүндүлөрдү⁷⁴, (3) Морандын комментарийлерин (пункттар боюнча талдоо)⁷⁵, (4) парламенттик комиссиянын гидрогеология боюнча жумушчу тобунун комментарийлерин⁷⁶, СЭМКнын Илимий директорунун комментарийлерин⁷⁷, жана жада калса, Жапайы жаныбарларды коргоо боюнча бүткүл дүйнөлүк фонддун (WWF) катынан комментарийлерди да⁷⁸.

ПКОнун жогоруда көрсөтүлгөн бөлүктөрүнө ылайык, мөңгүлөргө карата негизги маселелер төмөнкүлөрдү камтыйт:

- а) «Кумтөрдүн» айланасындагы мөңгүлөргө жалпы таасирин;
- б) Тоо-кен иштеринин натыйжасында мөңгүлөрдүн эришине таасир этүү эффекттин;
- в) Кумтөрдүн карьеринин жанындагы мөңгү музунун көчүү коркунучун;
- г) Геологдор лагери үчүн коркунуч туудурган Давыдов мөңгүсүнүн тездеп жылуусунун мүмкүн болуучу тобокелчилигин;
- д) Мөңгүлөрдөгү бош тектердин суунун сапатына таасир этүүсүн; жана
- е) Чандардын Кумтөрдөгү мөңгүлөргө таасирин.

Кумтөрдүн сууну керектөөсү жөнүндө ПКО көтөргөн негизги маселелер өзүнө төмөнкүлөрдү камтыйт:

- а) Регионалдык масштабда Кумтөрдүн сууну керектөө көлөмүн;
- б) «Кумтөр» суу пайдалангандыгы үчүн айрым төлөмдөрдү төлөбөй жаткандыгы жөнүндө тастыктоолорду; жана
- в) Айлантып суу менен жабдуу процессинин жоктугун.

⁷³ «Kilborn», КЧТБ, 1993-ж.

⁷⁴ КРнын УИАсынын адистеринин илимий отчету: “Ысык-Көл областындагы негативдүү гео-экологиялык процесстерди изилдөө жана экологиялык тобокелчиликтерди төмөндөтүү боюнча рекомендацияларды иштеп чыгуу” (Папка #9, 1-4-беттер)

⁷⁵ <http://bankwatch.org/sites/default/files/Kumtor-MoranReport-31Jan2012.pdf> (2012-ж. 31-январындагы электрондук файл)

⁷⁶ Кумтөр ишканасынын проблемалуу зоналарын алдын-ала изилдөө. Гидрогеологиялык топтун корутундусу, авторлор: С.А.Ерохин, тоо инженери, гидрогеолог, КРнын Геология боюнча мам агенттигинин инженердик-геологиялык тобунун начальниги; В.В.Загинаев, тоо инженери, КРнын Геология боюнча мам агенттигинин гидрогеологу; В.О.Эрменбаев, тоо инженери, КРнын Геология боюнча мам агенттигинин гидрогеологу

⁷⁷ Сарычат-Эрташ мамкоругунун директору А.П.Верещагиндин корутундусу, илимий иш

⁷⁸ Сарычат-Эрташ коругунун бүтүндүгүн сактоону колдогон кат, Жапайы жаратылышты коргоонун бүткүл дүйнөлүк фонду, Россия.

Эрүүнү/азаюуну, мөңгүлөрдүн тоо-кен ишмердүүлүгүнө жакындыгына байланышкан тобокелчиликтерди, чандардын мөңгүлөргө таасирин жана суунун керектөө маселелерин кошо алганда, мөңгүлөргө таасирдин масштабы жөнүндө биздин интерпретация төмөндө берилген. «Кумтөрдүн» төлөмдөр боюнча маселелери 2009-ж. Кумтөр долбоору боюнча Жаңы макулдашууда, ошондой эле башка байланышкан макулдашууларда чагылдырылган жана мындан ары бул отчетто анализденилбейт.

4.5 Кумтөрдүн мөңгүлөргө таасиринин масштабы

Биздин кен ишканасында болуубуздун, адабиятты, «Кумтөр» берген курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча жылдык отчетторду жана аэрофотосүрөттөрдү талдообуздун негизинде тоо-кен өндүрүшү Лысый жана Давыдов мөңгүлөрүнүн этектерине олуттуу эмес таасир көрсөтө тургандыгы аныкталды. Биздин эсептөөлөрүбүз боюнча, таасир тийген аянттардын өлчөмү болжол менен Давыдов мөңгүсүндө 0,7 км² жана Лысый мөңгүсүндө 0,4 км². Сары-Төр мөңгүсү, бул ПКОдо белгиленгендей, негизинен өндүрүштүн таасирине тушукпаган.⁷⁹

Кумтөрдүн территориясындагы 5 мөңгүнүн жалпы аянты 100 км² түзөт. Мына ошентип, өндүрүштүн таасири тийген аянт, бош текти жайгаштыруу үчүн аянттарды жана казып алуу аянттарын кошо алганда, Кумтөр кенинин жака-белинде турган мөңгүлөрдүн аянтынын 1,5%ынан жана регионалдык масштабда андан да азды түзөт. Башкача айтканда, «Кумтөрдүн» мөңгүлөргө техногендик таасири олуттуу эмес. Аларда негизинен Кыргызстандагы мөңгүлөр жок болуп бараткандыгы болжолдонулган UNFCCC тарабынан берилген, Кыргыз өкмөтүнүн расмий изилдөөлөрүндө документтештирилген, олуттуу климаттык өзгөрүүлөрдүн таасири менен бул проблеманы салыштырганда, андан да айкын болуп калат (караңыз: Сүр. 8).

4.6 Кумтөрдүн мөңгүлөрдүн эришине таасири

ПКОдо «Кумтөрдүн» мөңгүлөрдөгү же жанындагы ишмердүүлүгү алардын эришине олуттуу таасир көрсөткөндүгү жөнүндө ар кандай комментарийлер камтылган. Биз «Кумтөр» кен ишканасынын жанындагы жана бүтүндөй Кыргызстан боюнча мөңгүлөрдүн кыскарышына карата изилдөөлөргө талдоо да жүргүздүк.

Кузьмиченоктун Давыдов мөңгүсү боюнча изилдөөсү⁸⁰ (караңыз: Сүр. 9) жана Петров көлү боюнча Дүйшөнакуновдун маалыматтары⁸¹ (караңыз: Сүр. 10) - эки объект тең «Кумтөр» кен ишканасына жакын жайгашкан – байкалган таасир бир нече ондогон жылдарда жана Кумтөрдө өндүрүштүк иштер башталгандан алда канча мурда документтештирилгенин көрсөтүп турат. Алар бүтүндөй Кыргызстан боюнча жүргүзүлгөн изилдөөлөр менен бирдей. Бул изилдөөлөр жана белгилүү кыргыз окумуштууларынын топтолгон жана анализделген маалыматтары климаттык өзгөрүүлөр Кумтөрдүн жанындагы жана бүтүндөй Кыргызстан боюнча мөңгүлөрдүн эришинин жана азыусунун негизги себеби болуп санала тургандыгын көрсөтүп турат.

⁷⁹ ПКО, 172-бет

⁸⁰ Кузьмиченок, 2007-ж.

⁸¹ Дүйшөнакунов, 2010-ж.

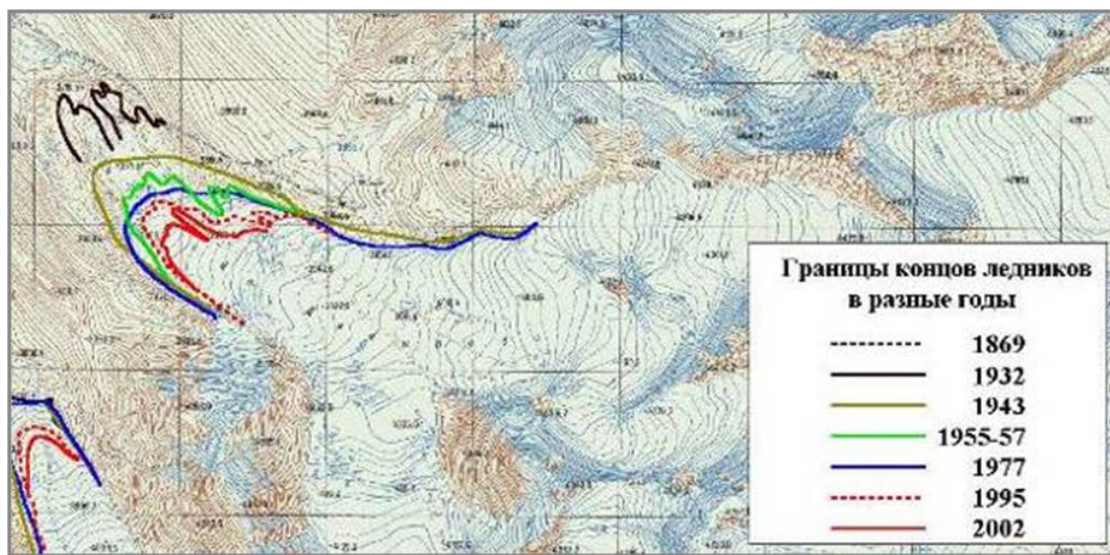
4.7 Кумтөрдүн мөңгүлөрдүн кыймылына таасири

Акыркы он жылдагы «Кумтөрдүн» мониторингинин, инженердик изилдөөлөрүнүн жана отчетторунун негизинде ПКОдо Давыдов мөңгүсүнүн жана азыраак көлөмдө Лысый жана Сары-Төр мөңгүлөрүнүн кыймылдары талкууланат. «Кумтөрдүн» отчетунда билдирилгендей, Давыдов мөңгүсүнүн кыймылы ага бош текти жайгаштыруунун мурдагы практикасынан улам келип чыккан. Биз «Кумтөр» бош текти Давыдов мөңгүсүнө жайгаштыруу практикасын токтотконун белгилейбиз. Ушуга байланыштуу 2011-ж. КЧК отчетунда төмөнкүлөр белгиленет:

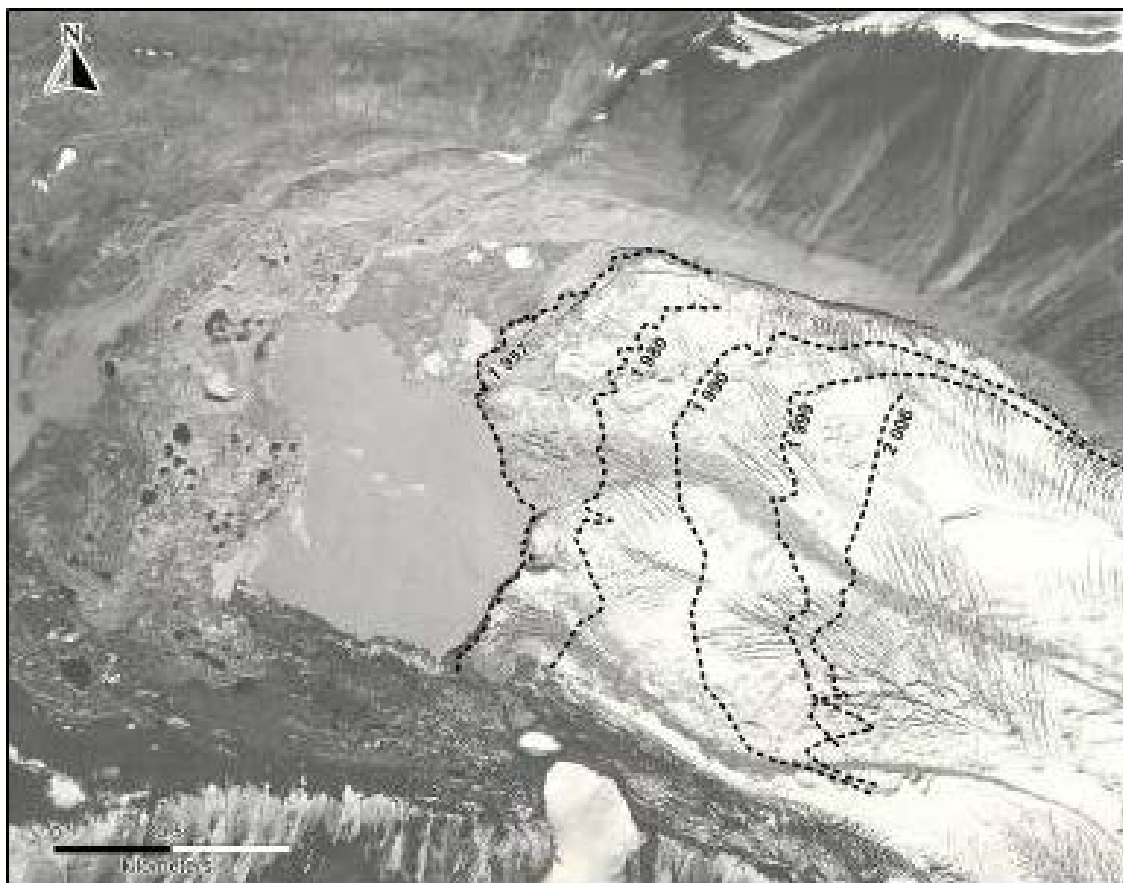
«Ушуга байланыштуу КОК мындан ары Давыдов мөңгүсүндө бош текти жайгаштырууну пландаштырбайт, ал мөңгүнүн жылышуу ылдамдыгын минималдаштырууга жардам бермекчи. 9-1 схемасынан көрүнүп тургандай, Борбордук карьердин бош тегинин көп бөлүгү эми төмөн, Чоң-Сары-Төр өрөөнүндө жайгаштырылууда. Бул төгүндүлөрдүн кайра каралган практикасы бош тектердин төгүндүлөрүнүн туруксуздугун жана алардын кыймылын, өзгөчө объектини эксплуатациядан чыгаруу фазасында чектөөгө жардам бермекчи.»⁸²

⁸²Кумтөр, 2012. 2011-ж. Курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча жылдык отчет (КЧКБЖО), 104-бет

Сүр. 9: Давыдов мөңгүсүнүн Кумтөр кен ишканасына жакын жерден 1869-ж. берки чегинүүсү (булак: Кузьмиченок, 2002-ж.)

Сүр. 10: Петров мөңгүсүнүн (сол жакта) 1957-ж. 2006-ж. чейинки чегинүүсү (булак: Мурсалиев ж.б. 2008-ж.)

4.8 Карьердеги Давыдов мөңгүсүнө байланышкан тобокелчиликтер

Парламенттик комиссиянын гидрогеологиялык маселелерди изилдөө менен алектенген жумушчу тобунун мүчөлөрү Давыдов мөңгүсүнүн бөлүгүнүн мүмкүн болуучу жылышы жана андан улам карьердин жумушчулары үчүн тобокелчиликтер жөнүндө өз пикирлерин айтышты:

«Карьерде иштешкен адамдардын өмүрүнө коркунуч жаратуу менен мөңгү баскычынан карьерге чокмороктор кулоодо. Бирок карьер үчүн башкы коркунучту айрым бир муз чокмороктор жаратпайт. Эң чоң коркунучту мөңгүнүн импульсивдүү жылышуулары жаратат, анткени карьерге бир нече жүз миңдеген куб.м. муз массасы кулап түшүүсү мүмкүн. Бул коркунучтан карьердеги адамдардын коопсуздугун кантип камсыз кылуу азырынча белгисиз.»⁸³

Биздин анализ жана «Кумтөрдүн» жетекчилиги менен талкуулоо алар карьердеги муздун жана муздуу материалдардын жылышы менен байланышкан уникалдуу проблемаларды жана тобокелчиликти тааныгандыгын аныктады. Бул кошумча мониторингдин жана башка өндүрүштүк аракеттердин себеби болуп калды. Мисалы, 2009-ж. КОК карьердин бортторунун жайгашуусуна

⁸³ ПКО, 226-бет

да, ошондой эле Давыдов мөңгүсүнүн кыймылына байланыштуу да карьердин бортторунун туруктуулугун башкаруу боюнча техникалык анализ жана нускама үчүн Канадалык BGC инженердик фирмасын жалдады. Ошондой эле «Кумтөр» өзүнүн визуалдык инспекцияларын колдоого алуу үчүн Лейка мониторинг системасынын⁸⁴ компьютердик контролу менен бириктирилген мониторингдин автоматтык процедурасын пайдаланат. Рекомендациялардын негизинде, «Кумтөр» Давыдов мөңгүсү менен байланышкан тобокелчиликтер боюнча Өзгөчө кырдаалдарда аракеттер планын (ӨКАП) иштеп чыгып койгон (төмөндө караңыз).

4.9 Өзгөчө кырдаалдарда аракеттер планы (ӨКАП)

BGCнин рекомендацияларын кармануу менен жогоруда каралган Давыдов мөңгүсүнүн жылышы жана андан келип чыккан карьердеги туруктуулук маселесинен улам КОК жумушчулардын коопсуздугу маселелери өзгөчө каралган ӨКАП иштеп чыкты.⁸⁵ Биздин суроо-талабыбыз боюнча анын көчүрмөсү «Призмага» берилген бул ӨКАП төмөнкү негизги элементтерди камтыйт: (а) өзгөчө кырдаалдарды аныктоону жана деңгээлдерин, (б) жооптуу адамдарды жана өзгөчө кырдаалдар боюнча аракеттерди (эвакуация боюнча процедураларды ишке киргизүү үчүн сиренаны жана атайын протоколдорду кошо алганда), (в) байкоочулардын аракеттерин, (г) өнөр жай коопсуздугун камсыз кылуучу процедураларды, (д) жылышып түшкөн зонадан музду чыгаруу убагындагы контроль үчүн коопсуздук боюнча протоколдорду, (е) карьердин бортторунан суунун агып келишине байланышкан коопсуздук боюнча чараларды, (ж) мониторинг жана босогодук чоңдуктар боюнча процедураларды, жана (з) персоналды/жабдууну издөө боюнча аракеттерди.

Биздин пикирибиз боюнча, КОК, КРнын маанилүү өкмөттүк агенттиктери жана ар кандай өкмөттүк комиссиялар карьердин туруктуулугуна да, ошондой эле Давыдов мөңгүсүнүн карьердин жанында күтүүсүз жылышып кетүү мүмкүнчүлүгүнө да байланышкан тобокелчиликтерди жана аны менен байланышкан коопсуздуктун жалпы маселелерин да даана түшүнүшөт. Ошентсе да биз муздун жана муз материалынын кыймылынын тездешин белгилейбиз, ал 2012-ж. «Кумтөрдүн» өндүрүшүнө жагымсыз таасир этти.

ПКО Давыдов мөңгүсүнүн тез жылуу жана анын «геологдордун лагерине» (биз түшүнгөндөй, бул жерде ишкананын лагери айтылууда) таасир этүү мүмкүнчүлүгү маселесин да көтөрөт:

«Давыдов мөңгүсүнөн дагы бир коркунуч – анын бош тек менен ашыкча басылган анын учунун геологдордун лагери тарапка жырып кетүү мүмкүнчүлүгү (Сүр. 8). Муздун жылуу ылдамдыгы бир нече км/саатка⁸⁶ жетиши мүмкүн.»

⁸⁴ Кумтөр, 2011-ж. 2010-ж. КЧКБЖО, А-3-бет

⁸⁵ Кумтөр, 2012-ж. 2012-ж. Кумтөрдүн Борбордук карьеринин түштүк ойдуңундагы түштүк-чыгыш бортун иштетүүдө өндүрүштүк коопсуздукту камсыз кылуу боюнча процедуралар (версия 2012-ж. майда кайра каралган)

⁸⁶ ПКО, 227-бет: «Давыдов мөңгүсү тараптан дагы бир коркунуч – бул бош тек менен ашыкча басылган анын учунун геологдордун шаарчасына тез жылуу мүмкүндүгү (Сүр. 8). Мөңгүнүн жылуу ылдамдыгы саатына бир нече километрге жетиши мүмкүн.»

Кыймылдын 30-50 м/жыл ылдамдыгын көрсөтүп турган «Кумтөрдүн» мониторингинин маалыматтарынын негизинде ПКОдо көрсөтүлгөн «бир нече км/саат» ылдамдыгы өтө ашырылган болсо да, «Кумтөр» мониторингди жана ӨКдагы аракеттердин чараларын иштеп чыгууну улантууда.

4.10 Кумтөрдөн чандын таасири

ПКО «Кумтөрдөгү» жардыруу иштеринен: «жардыруу иштеринен отурган чандан Ак-Шыйрак кырка тоосунун мөңгүлөрүнүн интенсивдүү эрүүсү жүрүп жатат»⁸⁷ деп регионалдык мөңгүлөргө таасирге шитеме жасайт.

Бул жогоруда белгиленгендей, климаттын өзгөрүүсүнөн улам бүтүндөй Кыргызстан боюнча таасирдин масштабына салыштырмалуу, «Кумтөр» мөңгүлөрдүн эришинин күчөшүнө техногендик таасир эте алуусу күмөн. Чаңга шилтеме жасоого келсек, биздин анализ да «Кумтөр» кен ишканасындагы өндүрүш иштерине байланыштуу мөңгүлөргө кандайдыр-бир таасир этүү бардыгын билүү үчүн мөңгүлөргө отуруп калган чандардын деңгээлин баалоону жүргүзгөн. «Кумтөрдүн» 2009-ж. үчүн КЧКБЖОсунда талкууланган⁸⁸ бул изилдөө да КРнын УИАсынын Суу проблемалары жана гижроэнергетика институтунун моделдештирүүнүн математикалык картографиялык процесси лабораториясынын начальниги В.А.Кузьмиченко тарабынан жүргүзүлгөн. Бул изилдөөнүн натыйжалары тоо-кен иштери жана аларга байланышкан чандын отуруусу Кумтөр районундагы мөңгүлөрдүн азаюусу үчүн баштоочу механизм болуп саналбай тургандыгын тастыктайт. Мурунку бөлүктө көрсөтүлгөндөй, «Кумтөр» кен ишканасынын айланасындагы жана бүтүндөй Кыргызстандагы мөңгүлөрдүн азаюусунун баштоочу механизмдинде басымдуу болуп саналаары айкын көрүнүп турат.

4.11 Кумтөрдүн регионалдык гидрологияга таасири

ПКОнун баалоосу боюнча, Кумтөр районундагы 5 мөңгү болжол менен 100 км² ээлейт, алардын көпчүлүк бөлүгүн Петров мөңгүсү түзөт (узуну 24 км жакын жана эни 4төн 5 км чейин). 4.5 бөлүктөгү тыянактарга ылайык, «Кумтөрдүн» Давыдов жана Лысый мөңгүлөрүнүн масштабына таасир этүүсү 1,5 км² түзөт же кен ишканасына жакын жайгашкан бул эки мөңгүнүн аянттарынын 1,5%ынан аз.

Регионалдык азыктандыруу процессинин бир бөлүгү болуп саналган мөңгүлөрдөн тышкары, кар жана жаан-чачын түрүндө өз салымын кошуп жаткан башка үстөмдүк кылуучу булактар да бар. Биз мөңгүлөргө караганда атмосфералык жаан-чачындар чоң роль ойношоорун жана регионалдык дарыяларда 82%га жакынды түзөөрүн да белгилейбиз (ПКОдо да цитата келтирилет⁸⁹). Андан тышкары, Нарын дарыясындагы изотоптордун концентрациясынын анализи мөңгүлөр Нарын областындагы Нарын дарыясынын суусунун курамында олуттуу булак болуп саналбай тургандыгын көрсөтөт⁹⁰.

⁸⁷ ПКО, 164-бет

⁸⁸ Кузьмиченко, 2009, КОКтун 2009-ж. үчүн КЧКБЖОсунда да белгиленет. 7.3-бет

⁸⁹ ПКО, 164-бет

⁹⁰ А.А.Амсонова жана И.В.Токарев. Нарын дарыясынын агымынын туруктуу изотоптук курам менен калыптануусун изилдөө, минералогия боюнча журнал www.minersoc.org. «Акыркысы, Нарын дарыясынын суу чыгымы кышкы жана жайкы жаан-чачындардан куралат. Жайкы жаан-чачындарды эсепке албай коюуга

Кумтөр дарыясы – Нарын дарыясынын көптөгөн куймаларынын бири, узундугу – 535 км, суу бассейнинин жалпы аянты - 59 000 км² жакын. Жыл сайын Нарын шаарынан жогору жактан дарыяга куюп турган тоо суусунун порциясы 5 000 км² ашуун аянтка ээ. Мына ошентип, гидрологиялык контексте мүмкүн болгон Нарындагы суу пайдалануучуларга Кумтөр дарыясынын жалпы бассейни Нарындын райондук көрсөткүчүнөн 0,046%ды түзөт жана жогоруда көрсөтүлгөндөй, жалпы бассейнден алда канча аз. Бул «Кумтөрдүн» жана/же анын сууну керектөөсүнүн мөңгүлөргө жана региондогу суунун сапатына таасири олуттуу эмесин билдирет.

Биз ПКО «Кумтөрдүн» суунун керектөөсү жана/же аны менен байланышкан регионго таасирине тиешелүү маселелерди көтөргөнүн белгилейбиз.

“КОК Петров көлүнөн жыл сайын өнөр жайлык жана тиричиликтик муктаждыктар үчүн 6 млн. м³ жакын таза мөңгү суусун пайдаланат. КОКтун сууну пайдалануу чеги 6 200 000 м³ түзөт, ушуга окшош өндүрүштөрдүн практикасы ушундай системага негизделсе да, **технологиялык процессте сууну кайталап жабдуу системасы жок.**”

Андан ары ушул эле бетте:

“Кумтөр» кен ишканасынын экологиялык паспортунда (2004) фабриканын **сууну кайталап жабдуунун** көлөмү 13 587 тыс м³/жылды түзгөн”⁹¹.

Биз бул маселени төмөндө карайбыз.

«Кумтөрдүн» 2010-ж. жана 2011-ж. үчүн сууну Петров көлүнөн алууга байланышкан суу балансы боюнча маалыматтары таблица 2де келтирилген. 2010-ж. Петров көлүнөн лагерь жана фабрика үчүн жалпы суу алуу Петров көлүнүн жалпы агымынан 5,9%га жакынды түзгөн.

Таблица 2: Кумтөрдө 2010 – 2011-жж. Петров көлүнөн негизги суу керектөө (булак: Кумтөрдүн КЧКБЖОсу)

Жылдар	Петров көлүнөн жалпы алуу, м ³	Кумтөр дарыясына чыгарылуучу тазаланган агындылардын жалпы саны м ³	Таза керектөө М ³	Петров көлүнө жалпы куюулардан пайыз
2010	5 952 000	5 200 000	752 000	5,9 %
2011	6 300 000	5 000 000	1 300 000	7,89%

Суунун бул алынуусунун чоң бөлүгү КЧОго тиешелүү, ал аныкталган стандарттарга ылайык тазаланат жана кайра Кумтөр дарыясына куюлат. Сандык мааниде мисал катарында 2010-ж. маалыматтарын пайдалануу менен «Кумтөр» алган суунун өлчөнгөн көлөмү 5 952 000 м³

болот, себеби алардын көлөмү олуттуу эмес, 1600 м. бийиктикте жаан-чачындар толугу менен бууланып жок болот. Мөңгүлөрдүн жоголушу Нарын дарыясынын чыгымына олуттуу таасир этпейт.”

⁹¹ ПКО, 270-бет

болгон. Кайра Кумтөр дарыясына чыгарылган (тазалангандан кийин) сууну саны 2010-ж. 5 200 000 м³ болгон. Тазаланган чыгаруулардын бул көлөмү «Кумтөр» Петров көлүнөн алган суунун 87%ына теңелет. Мына ошентип, 2010-ж. сууну таза керектөө 752 000 м³ жакын болгон. 2011-ж. жалпы керектөө 1 300 000 м³ же Петров көлүнө куюлардан 7,89 % болгон.

Мурда эске салынгандай, «Кумтөрдүн» суунун сапатына жана санына потенциалдуу таасир көрсөтүүсү адатта Нарын областынын административдик борбору болгон жана «Кумтөр» ишканасынан 200 км төмөн жайгашкан Нарын шаары менен бир контекстте көтөрүлөт (караңыз: Сөр. 1). Таблица 2де көрсөтүлгөндөй, ошондой эле 4.3 бөлүктө каралгандай, «Кумтөрдүн» суу керектөөсү Кумтөр дарыясын азыктандырган Петров көлүнөн келип түшкөн суунун жылдык көлөмүнүн аз гана бөлүгү (< 8%) болуп саналат, Дарыя өз кезегинде Нарын дарыясынын жалпы чыгымынын өтө аз бөлүгүн (<2%) түзөт, анткени ага дагы бир катар куймалар куят.

Биздин пикирибиз боюнча, «Кумтөр» тарабынан сууну керектөө кен ишканасынан төмөн жактагы пайдалануучулар үчүн суунун санынын олуттуу төмөндөшүнө алып келет деп болжолдоо так эместик. Ошондой эле «Кумтөр» өндүрүшүн жана анын сууну пайдалануусун ПКОдогу тастыктоолорго ылайык⁹², жада калса Өзбекстанда да сезиле турганчалык регионалдык масштабдагы ‘суу үчүн мелдештин’ негизги баштапкы механизми катарында электетүүгө да мүмкүн эмес. Суунун Борбордук Азиядагы керектелүүсү анын совет мезгилиндеги үнөмдүү эмес практикасын жана сууну бөлүштүрүүнүн эски инфраструктурасын кошо алганда, айыл чарбасында пайдаланылуусу менен таңуулангандыгы жакшы белгилүү.⁹³

4.12 Өндүрүштүн объектилери үчүн кайталанган суу

ПКОдо 2004-ж. эскирген паспортко шилтеме жасалуу менен кайталап суу жабдуу жок деп да тастыкталат.

“Мындай өндүрүштөрдүн практикасы ушундай системага негизделсе да, технологиялык процессте кайталап суу жабдуу системасы жок”⁹⁴, жана башка жеринде “КОКтун технологиялык процессинде кайталап суу жабдуу системасы жок;”⁹⁵ деп белгилейт.

Анда кайталап суу жабдууну пайдалануудан четтөөгө, ошондой эле цианиддер бар өнөр жай агындыларын тазалоо үчүн жабдуулардын жайгашуусу жана тибин менен байланышкан чечимдерди кабыл алуунун хронологиясы берилген, Кумтөр өзүнүн кредиторлоруна 1998-ж. берген корутунду отчетто талкуулангандай⁹⁶, азыр ӨАТЖ ИНКО (INCO) пайдаланган жабдууларга да тийиштүү өзгөртүүлөрдү алып келген техникалык жана экономикалык себептер да болгон. Отчет цианид курамында көп болгон (тазалангандан кийин да) кайталанган сууну пайдаланууга байланышкан олуттуу металлургиялык тобокелчиликтерди көрсөтөт. Отчет ошондой эле цианидди ультрафиолет нурдантуунун (бийик тоолуу шарттарды, реагенттердин/чыгымдардын чыгымдалуусун кыскартууну) жардамы менен цианидди

⁹² ПКО, 180-бет

⁹³ http://www.fao.org/nr/water/aquastat/countries_regions/KGZ/index.stm

⁹⁴ ПКО, 270-бет

⁹⁵ ПКО, 270-бет

⁹⁶ Кумтөр Оперейтинг Компани, 1998. Жүгүртүлүүчү суу жана өнөр жай агындыларын тазалоо, Кредиторлор үчүн отчет, ноябрь 1998-ж.

нейтралдаштыруунун табигый ыкмасына, жакшыртылган курулуш технологиялуулука жана КЧО сыйымдуулукка, калдыктарды (катуу жана суюк фазаларын) жалпысынан кайра иштетүүнүн ордуна суюк өнөр жай агындыларын гана кайра иштетүү жолу менен пайдаланылуучу реагенттерди жана чыгымдарды кыскартууга, курчап турган чөйрө көз карашынан алганда пайданын чектелгендиги, ошондой эле суунун молдугу (Петров көлү) менен байланышкан олуттуу пайданы көрсөтөт. Андан тышкары, азыр колдонулуп жаткан чаралар да олуттуу экономикалык пайданы камсыз кылышат.

ПКОдогу ушул жана башка комментарийлерди анализдөө менен биз сууну кайталап пайдалануу процесси жөнүндө жобо отчеттун Петров көлүнө тиешелүү башка жериндеги тастыктоолорго жана рекомендацияларга толук бойдон карама-каршы келгенин табабыз (караңыз: бөлүк 2.4). Бир жагынан ПКО сууну кайталап пайдалануунун зарылдыгын баса көрсөтөт, ал Петров көлүнөн «Кумтөр» тарабынан жаңы сууну алууну олуттуу төмөндөтмөк. Ошол эле учурда ПКО Петров көлүнүн жырып кетүү коркунучунан улам андагы суунун көлөмүн төмөндөтүүгө рекомендация берет:

“Петров көлүнүн жырып кетүүсүнө байланышкан тобокелчиликти четтетүү үчүн суунун белгилүү бир көлөмүн агызуу менен көлдөгү суунун деңгээлин коопсуз деңгээлге чейин төмөндөтүү зарыл.”⁹⁷

Жалпысынан болгон маалыматтардын анализи өнөр жай агындыларын тазалоонун мурда пландаштырылган процессин өзгөртүү жөнүндө чечим үчүн жакшы техникалык-экономикалык негиздеме болгондугун көрсөтөт. Мындан тышкары, суунун тартыштыгы жок жана андан ары сүрөттөлгөндөй, иш жүзүндө «керектелген» (негизинен КЧОдо) суунун көлөмү олуттуу эмес.

4.13 Корутундулар жана рекомендациялар

- а) Биздин анализдин негизинде «Кумтөрдүн» кенди жарым-жартылай жаап турган мөңгүлөргө таасири, буга чейин КЧТБда белгиленгендей жана белгилүү болгондой, кредиторлор жана КРнын өкмөтү тарабынан долбоор башталганга чейин эле бекитилгени ачык болду. Биздин пикирибиз боюнча, болгон маалыматтар, өзгөчө климаттык өзгөрүүлөрдүн бүтүндөй Кыргызстан боюнча мөңгүлөрдүн азаюусуна таасирин кароодон улам “Кумтөрдүн” мөңгүлөргө кандайдыр-бир материалдык техногендик таасирин болжолдой алышпайт.
- б) Болгон маалымат кен ишканасынын карьеринин территориясындагы муз материалынын жылышына байланышкан проблема (жана аны коштогон маселелер) «Кумтөрдүн» өндүрүшүндөгү глобалдык проблеманы билдире тургандыгын көрсөтөт. Биздин пикирибиз боюнча, болгон маалымат «Кумтөр» мөңгүлөр жана муздун борбордук карьер тарапка жылышы менен байланышкан тобокелчиликтерди тааный турганын жана активдүү башкарууга аракеттенгенин көрсөтөт. Ал үчүнчү тараптан эксперттерди тартуу менен мониторинг да, өзгөчө кырдаалдарда аракеттенүү планын иштеп чыгуу да. Биз бул проблема «Кумтөр» тараптан кен ишканасын иштеп чыгууну пландаштырууда каралып жатканын жана тийиштүү өкмөттүк органдар тарабынан туруктуу контролду да караганын түшүнөбүз.
- в) ПКОнун болжолдоосу боюнча «Геологдордун лагерине» (кен ишканасынын лагерине тиешелүү) таасир этүү мүмкүнчүлүгүн эске алуу менен, Давыдов мөңгүсүнүн кыймылынын

⁹⁷ ПКО, 221-бет

ылдамдыгы КОКтун мониторинг боюнча кеңири маалыматтарына салыштырмалуу олуттуу эместигине карабастан, «Кумтөр» тыкан мониторингди улантууга жана жабуу графигин/убактысын аныктоого тийиш жана өзгөчө кырдаалдарды пландаштыруу жана кен ишканасынын лагерин которуштуруу көрсөтүлүүгө тийиш.

- г) Биздин пикирибиз боюнча, «Кумтөр» тарабынан сууну керектөө регионалдык масштабдан алганда олуттуу эмес. Ошондой эле ПКО бул маселе боюнча өзүнүн «Кумтөрдөн» күтүүлөрүн эсептеген эмес. Бир жагынан, «Кумтөрдөн» сууну кайталап керектөөнү көбөйтүү күтүлүүдө. Бул Петров көлүнөн сууну алууну азайтууну билдирет. Экинчи жагынан, ПКОнун болжолдоосуна ылайык, Петров көлүн жырып кетүүгө байланыштуу «Кумтөрдөн» аталган көлдөгү суунун деңгээлин азайтуу боюнча аракеттер күтүлөт. Биз парламенттик комиссия «Кумтөр» кен ишканасында суунун тартыштыгы проблемасы жоктугун, кайталап сууну пайдалануу аракеттери менен байланышуусу мүмкүн болгон суунун пайдасы жана сапаты түшүнүгүн эске алуу менен так жана ырааттуу рекомендация иштеп чыгуусун сунуш кылабыз.

5 Жер астындагы суулар жана түбөлүк тоң зонасы

5.1 Баштапкы маалымат

“Кумтөр” ишканасы 15 жылдан бери иштөөдө. Учурда кен ишканасынын эксплуатация мөөнөтү 2021-ж. чейин узартылган. «Кумтөр» ишканасы алыскы бийик тоолуу (деңиз деңгээлинен 4 миң метрге жакын бийик), жарым-жартылай түбөлүк тоңдун муз зонасы каптаган райондо жайгашкан. Ал жерде туруктуу калк жашабайт, жер астындагы суулардын белгилүү болгон скважиналары же жер астындагы сууларды пайдалануучулар калдыктарды сактоочу жайдан жана бош тектер үйүлгөн жерден ондогон чакырым алыстыкта.

ПКО⁹⁸ жана Курчап турган чөйрөгө таасир этүүнү баалоо Кумтөр долбоору менен байланышкан жер астындагы суулардын абалынын деталдык сүрөттөлүшүнө ээ. Жер астындагы суулардын абалы түбөлүк тоңдун болушу менен аныкталат, ал 250 м. чейин тереңдикке кеткен. Бул кыртыштын температурасы тоңуу точкасынан алда канча төмөн жана кыртыш (ошондой эле майда тешикчелүү жана жылчыктуу тектерде болгон суу да) 250 м. тереңдикке чейин толук тоңгон дегенди билдирет. Бул жер астындагы суулардагы бардык булгоочу заттардын кыймылын кошо алганда, жер астындагы суулардын түбөлүк тоң аркылуу тикесинен же туурасынан кыймылдоосу үчүн өтө алгыс барьерди түзөт.

Активдүү зона деп аталганда гана мындай болбошу мүмкүн. ПКОдо сүрөттөлүп жазылгандай, бул зона сезондук эрүү менен (адатта май-октябрда) мүнөздөлөт. Активдүү зонанын тереңдиги болжол менен 1,5 м. Суунун бул булагы олуттуу деп эсептелбейт. Ал анча чоң эмес башаттар (суунун чыгымдалышы $< 1\text{ л/с}$) үчүн суунун булагы болуп кала алат, алар жер бетинде топтолушуп, анча чоң эмес булактарды, саздарды жана көлдү түзүшөт. Мына ошон үчүн бул булактар жер бетиндеги сууну эсепке алуунун бөлүгү болуп саналышат.

5.2 Кыргызстандагы суунун сапатынын мониторинги боюнча кырдаал

БУУнун ЕЭКинин Кыргызстандагы экологиялык кырдаал боюнча экинчи отчету (2009-ж.) өлкөдөгү суу булактарынын мониторинги жана тийиштүү милдеттер менен байланышкан ишмердүүлүк боюнча жогорку деңгээлдеги анык талдоону берет. Тиешелүү бөлүктөрдө үзүндүлөрдү берүү менен төмөндө көрсөтүлгөндөй, өлкө боюнча мониторинг тармагы жетишсиз деп эсептелет, ал жада калса суунун сапатына мониторинг жүргүзүү боюнча КРнын мыйзамдарынын талаптарына да жооп бербейт, мамлекеттик лабораториялар сертификаттоого жана аккредиттөөгө ээ эмес жана эл аралык стандарттардын талаптарына ылайык келишпейт, ошондой эле практикада маалыматтарды башкаруунун интеграцияланган системасы жок. Аны менен катар ошол эле отчетто «Кумтөр» курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча ар жылдык отчету жарыялап турган жалгыз компания катарында, ошондой эле лабораториялары өз ара калибровкага катышуу үчүн тандалып алынган анча көп эмес компаниялардын бири катарында келтирилет.

БУУнун ЕЭКи кененирээк төмөнкү комментарийлерди келтирет:

⁹⁸ Караңыз: ПКО, Бөлүк 2.3.1., 166-бет

«Кыргызгидромет 1990-ж. 105 өлчөөчү прибор менен 54 дарыяда жер бетиндеги суулардын сапатынын гидрохимиялык параметрлерине мониторинг жүргүзсө, азыркы учурда 24 өлчөөчү прибордун жардамы менен 11 дарыяда жүргүзүүдө. Ал гидрологиялык прогноздор жана жаратылыш катаклизмдерин алдын алуу үчүн негиз болуп кызмат кылган тоолордогу мөңгүлөрдүн жана кар катмарынын абалына байкоо салуу тармагы 1990-жж. башында олуттуу кыскартылган жана андан бери калыбына келтирилбеген.

Байкоо точкаларынын саны (караңыз: Сүр. 11) суунун сапатына мониторинг боюнча тиешелүү нормалардын талаптарында коюлгандан алда канча аз. [...].

Аларды текшерүү учурунда Курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча мамагенттик үчүн отчеттордо көрсөтүлгөн чыгарып таштоолор Баткен областында (сымап жана сурьма чыгаруучу заводдордон жана айыл чарбасынан булгоолор), Жалал-Абад областында Нарын дарыясы келип куйган жерде (алтын өндүрүүнүн натыйжасындагы булгоолор (бул «Кумтөргө» шилтемени билдирбейт)) жана Ысык-Көлдө (жээкте жайгашкан санаторийлердин жана жеке үйлөрдүн ишмердүүлүгүнөнө булгоолор) суунун сапатына стандарттуу мониторингди (туруктуу болбосо да) талап кылат. **Жер бетиндеги суулардын диффузиялык булгануусунун мониторинги Кыргызстанда жүргүзүлбөйт.**⁹⁹ [автор тарабынан бөлүп көрсөтүлгөн]

Өзүнүн аналитикалык лабораторияларды сүрөттөөсүндө БУУнун ЕЭКинин изилдөөсү төмөнкү моменттерди көрсөтөт:

«Кыргызгидромет» Бишкекте абанын булгануусуна, ички суулардын булгануусуна жана радиоактивдүүлүккө байкоо жүргүзүүгө адистешкен 3 борбордук лабораторияга ээ. Ишкананын Чолпон-Атада жана Ошто жайгашкан 2 лабораториясы абанын булганышына байкоого гана жооп берет. **Кыргызгидрометте өз лабораторияларынын сертификаттоосу жана аккредитациясы жок. Алар биргелешкен жарыялоого рекомендацияланган эл аралык стандарттын «Сыноочу жана текшерүүчү лабораторияларга жалпы талаптар» ISO/IEC 17025:2005 талаптарына жооп бербейт.** [автор тарабынан бөлүп көрсөтүлгөн] Бирок өлчөө каражаттары сертификацияланган» жана андан ары төмөнкүнү көрсөтөт:

Маалыматты жана отчеттуулукту башкарууга келсек, БУУнун ЕЭКинин изилдөөсү төмөнкүнү аныктады:

«Кыргызстанда курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча кандайдыр-бир интеграцияланган жана өз ара байланышкан маалыматтардын электрондук базасы жок», жана мындай деп да баса көрсөтөт: «2007-ж. маалыматтар Мониторинг бөлүмүнө (Курчап турган чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы боюнча мамагенттиктин) берилген. Кыргызстан эч болбогондо негизги ишканалар (азыркы учурда 500гө жакын) үчүн контролдоочу органдарга курчап турган чөйрө боюнча стандарттуу отчеттуулукту берүү үчүн нормативдик талаптарды жана операциялык процедураларды токтоосуз орнотуу кыйынчылыктары менен бет

⁹⁹ БУУнун ЕЭКинин отчету, 2009-ж., 48-50-беттер

келүүдө. Кыргызстанда бир гана компания - «Кумтөр Оперейтинг Компании» Курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча ар жылдык отчету жарыялайт».¹⁰⁰ [автор тарабынан бөлүп көрсөтүлгөн]

¹⁰⁰ БУУнун ЕЭКинин отчету, 2009-ж., 52-бет

Сүр. 11: Кыргызстандагы экологиялык мониторингдин негизги тармагы, 2008-ж. (булак: БУУнун ЕЭКи, Карта 3.1)

5.3 Нарын дарыясындагы суунун сапаты менен байланышкан проблемалар

«Кумтөр» менен байланышкан булгоолор жана 200 км. ашык аралыктагы Нарын дарыясына таасир этүүлөр жөнүндөгү имиштер жана ойдон чыгарылгандарга тескерисинче ЮНИСЕФтин 2011-ж. жарыялоосу (караңыз: титулдук барагын **Сүр. 12**)¹⁰¹ аны учурда Нарын областынын мектептери жана башка мекемелери баштан кечирип жаткан суунун сапаты боюнча проблемаларды аныктайт. ЮНИСЕФтин бул отчету чарбалык-тиричилик калдыктарын жана агынды сууларын нормативдерге туура келбеген жайгаштыруу практикасын, коопсуз ичүүчү суунун жоктугун жана мектеп окуучулары арасында аш казан-ичеги ооруларына алып келген жетишсиз гигиеналык шарттарды аныктайт.

ЕС тарабынан финансыланган жана Европалык Комиссиянын колдоосу менен иштелип чыккан Нарын областынын Жаратылышты коргоо чараларынын планы¹⁰² да калдыктарды башкаруу боюнча талаптарга туура келбеген, таш/күрөң көмүрдү казып алуу менен байланышкан булгоонун эң ыктымалдуу бир катар булактарын дал ушундайча аныктайт. Нарын областындагы тоо-кен секторун анализдөө менен, отчет бардык уюмдар тазалоо нормативдерине ылайык эмес төгүндүлөрдөн баштап калыбына келтирүүчү иш чараларга жана аларды финансылоого чейин курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча талаптарды бузушкандыгын белгилейт.

5.4 Парламенттик комиссия көтөргөн негизги маселелер

ПКО «Кумтөрдүн» ишмердүүлүгү жер астындагы суулардын агымын өзгөртүү жана жер астындагы сууларды ишкананын калдыктары менен булгоо аркылуу ал жердеги гидрогеологиялык кырдаалды өзгөрттү деп билдирет. Депутаттык комиссия андан ары жогоруда көрсөтүлгөн нерсе калдыктарды сактоочу жайдын анын дамбасынын төмөн жагынан жырып кетүүсүнө, «ал өрөөндүн калкы үчүн коркунучтуу болгон Нарын дарыясында зыяндуу заттардын пайда болуусуна»¹⁰³ алып келет деп тастыктайт. Буга окшогон тастыктоолор ПКОнун башка жерлеринде да жасалат, ошондой эле кен ишканасында деталдык гидрогеологиялык изилдөөлөрдү жүргүзүү боюнча рекомендация берилет.

¹⁰¹ Кыргызстандын түндүк областтарындагы (Ысык-Көл, Нарын жана Талас областтары) мектептерде жана ооруканаларда сууга, санитарияга жана гигиенага жеткиликтүүлүктү базалык баалоо, И. Домашов, В. Коротенко, Г. Горборукова, М. Аблезова, А. Кириленко, Бишкек «Алтын Тамга» басмасы, 2011-ж., 104-бет

¹⁰² 2011-ж. Нарын областы үчүн Жаратылышты коргоо иш чараларынын планы. Кыргызстандагы ӨЗУлардын бири «БИОМ» менен кызматташтыкта ЕСтин «КРдагы маалыматка жеткиликтүүлүк, чечимдерди кабыл алуу процессине катышуу жана курчап турган чөйрөгө тиешелүү маселелерде адилеттүүлүккө жетишүү» долбоорунун колдоосу менен иштелип чыккан

¹⁰³ Караңыз: ПКО, 2012-ж., 222-бет

Сүр. 12: Нарын областындагы жана башка областтардагы суунун сапаты боюнча реалдуу кырдаал (булак: ЮНИСЕФ)

Кыргызстандын түндүк областтарындагы (Ысык-Көл, Нарын жана Талас областтары) мектептерде жана ооруканаларда сууга, санитарияга жана гигиенага жеткиликтүүлүктү базалык баалоо ЮНИСЕФ

5.5 Көтөрүлгөн маселелердин анализи

«Кумтөр» ишканасынан ондогон километр аралыкта туруктуу калк жашаган жерлер, белгилүү болгон жер астындагы суу скважиналары же жер астындагы сууну пайдалануучулар жок. Бул алар жер астындагы суулардын булактарын коргоп турган синтетикалык геомембраналык пленканы орнотуу, түбөлүк тоңдун жаратылыш шарттарынан тышкары, бул жерлерде жер астындагы суулар булганган күндө да алардын таасирине кабыла турган адамдар жашашпай тургандыгын билдирет.

Чындап айтканда, Кумтөр дарыясындагы суунун сапатына W1.5.1. алуу точкасында таасир этүүчү негизги факторлор болуп, фондук жаратылыш шарттары (алар металлдардын жогорулатылган деңгээлдерине ээ)¹⁰⁴, өнөр жай агындыларынын тазаланган агызып салуулары, түз агызып салуулар (кургатуу боюнча иштерден улам) жана бош тектер складынан агындылар саналышат. Эгерде ал болсо да, калдыктарды сактоочу жайдан инфильтрация тараптан салым W1.5.1 алуу точкасында да жана калдыктарды сактоочу жайдан 200 км төмөн жайгашкан Нарын шаарынын жака-белинде андан бетер байкалбайт.

5.6 Корутундулар жана рекомендациялар

“Кумтөр” кен ишканасынын курулушу өзүнүн долбоору боюнча айрым башаттардагы анча чоң эмес өзгөрүүлөрдү камтыган жана, КЧТБда аныкталгандай, убактылуу жана туруктуу таасир этүүгө (адатта “таасир этүүнүн долбоордук зонасы” аталуучу) тушугушу мүмкүн. Биздин пикирибиз боюнча, төмөндө көрсөтүлгөн айрым белгилүү учурлардан башка парламенттик комиссия адатта “Кумтөр” сыяктуу тоо-кен ишканаларынын таасир этүүнүн долбоордук зонасы менен байланышкан иш жүзүндөгү өзгөрүүлөрдөн ашып кеткен гидрологиялык өзгөрүүлөргө тиешелүү материалдык таасир этүүсүн көрсөтө алган ынанымдуу жана олуттуу аргументтерди келтирген жок. Четтөөлөр калдыктарды сактоочу жайга (тарыхый инфильтрация жана кыймыл), Давыдов мөңгүсүнө (кыймыл) жана кен ишканасын жабууга (жер бетиндеги сууларды башкаруу зарылчылыгы) тийиштүү “гидрологиялык маселелер” катарында сүрөттөлө алат, отчеттун баш-аягында талкууланат, ошондой эле “Кумтөрдүн” курчап турган чөйрөгө таасирин баалоодо жана Кен ишканасын жабуунун концептуалдык планынын акыркы версиясында да сүрөттөлөт.

Түбөлүк тоң шарттарын (жер астындагы суулардын кыймылынын/булгоолордун жолунда барьерлерди түзүүчү), жер астындагы сууларды пайдалануучулардын/рецепторлордун жоктугун жана алар калдыктарды сактоочу жайды (активдүү зонадан инфильтрация), ошондой эле бош тектердин складдарын эксплуатациялоо маселелери менен байланыштырылып жаткан «жер астындагы суулардын булганышына» байланышкан билдирүүлөрдүн контекстинде иш жүзүндө алар жер бетиндеги суулардын (бул отчеттун башка бөлүктөрүндө талкууланган) булгануу маселелери экенин билдирет. Кандай болгондо да, калдыктарды сактоочу жайдын дамбасынын

¹⁰⁴ Killbom компаниясы 1993-ж. жүргүзгөн Курчап турган чөйрөгө таасирди баалоо «Кумтөр» кен ишканасынын базалык шарттарын сүрөттөйт. Фондук суу шарттары алюминийди, жезди, темирди жана цинкти кошо алганда, металлдардын бир нече параметрлери боюнча жогорку деңгээлдерди камтыйт. Алар Канаданын Суудагы жашоону коргоо үчүн суунун сапаты боюнча жобосунан ашат. Курчап турган чөйрөгө таасирди баалоо да бир нече башка металлдардын фондук катышын (Канаданын Суунун сапаты боюнча жобосу менен аныкталган деңгээлдерден төмөн, юйрок белгиленүүчү) белгилейт. Бул регионалдык суу булактарындагы көптөгөн металлдардын жаратылыштык катышын көрсөтөт.

ичинде жана айланасында көп сандаган пьезометрлер (кичинекей диаметри бар скважиалар) орнотулган, алардын жардамы менен жер астындагы суулардын сапатынын туруктуу контролу жүргүзүлөт. Биздин пикирибиз боюнча, Кумтөрдүн Суунун сапатынын мониторинги боюнча программасы анын ишмердүүлүгүнүн Нарын областындагы суулардын сапатына терс таасир эткендиги боюнча далилсиз айыптоолору менен себептик-тыянактык байланышты колдобойт.

«Призма» төмөнкүлөрдү рекомендациялайт:

- а) Биз парламенттик комиссияга жана башка кызыкдар тараптарга булгоонун Нарын дарыясына (жана башка жакынкы куймаларга) жакын жайгашкан башка булактарынын бар экендигин иликтөөгө рекомендация беребиз. Биз окурмандын көңүлүн ЮНИСЕФтин отчетуна жана 5.3. бөлүмдө эске алынган Нарын областы боюнча жаратылышты коргоо иш чараларынын планына (Naryn Environmental Management Plan) да бургубуз келет, анда Нарын өрөөнүнүн жергиликтүү суусунун сапатына жана жергиликтүү калктын саламаттыгына түз таасир эткен ар кандай булактар аныкталган.
- б) Биз парламенттик комиссияга БУУнун ЕЭКинин 2009-ж. отчетунда аныкталган Кыргызстандагы суунун сапатынын мониторингинин тармагына жана аналитикалык лабораторияларга тиешелүү республиканын ресурстарынын чектелүүлүгү ушул жана башка өкмөттүк комиссиялар даярдашкан маалыматтардын тактыгына жана аныктыгына таасир этүүсүн кароого рекомендация беребиз.
- в) Биз «Кумтөргө» жергиликтүү калктын мониторингге жана/же суунун сапатынын мониторинги боюнча программаны кайра кароого катышуу концепциясын кабыл алуу анын суунун сапаты боюнча маалыматтарына ишенимдин айкын жоктугу маселесин чече ала тургандыгына рекомендация беребиз, бул өз кезегинде “Кумтөрдүн ишмердүүлүгүнүн курчап турган чөйрөгө иш жүзүндө таасиринин зыяндуулугу жөнүндө пикирдин күчөшүнө алып келиши мүмкүн.

6 Курчап турган чөйрөнү коргоону башкаруу

6.1 Баштапкы маалымат

«Кумтөр» 15 жылдан ашуун иштөөдө. Ал бийик тоолуу райондо, жакынкы калк жашаган жерден 50 км, жакынкы өнөр жай борборунан 80 км жана төмөнкү бьефтеги (б.а. суу кабыл алуучу) калктуу пункттан 200 км алыс жайгашкан. Температуранын жылдык деңгээли –минус 49°Сдан плюс 23°Сга чейин, орточо температура -8°С. Жаан-чачындар орточо 323 мм түзөт, анын ичинен 60 мм кар. Жер астындагы суулар 250 м түбөлүк тоң катмарынын болушу менен контролдонуп, анын тереңдиги – жер бетинен 100дөн 250 м чейин.

«Кильборндун» 1993-ж. КЧТБсы «Кумтөр» кен ишканасынын негизги абалын сүрөттөйт. Ишкана Петров муз көлүнөн башталган Кумтөр дарыясынын (болжолдуу аянты 233 км² жакын) башатында жайгашкан, ал Тарагай дарыясына жана андан кийин Нарын дарыясына куят. Нарын Сыр-Дарыяга кошулуу менен Арал деңизине жетет. Фондук суу шарттары Канаданын Суудагы жашоону коргоо үчүн суунун сапаты боюнча жобосунда көрсөтүлгөн нормалардан ашкан алюминийди, жезди, темирди жана цинкти кошо алганда, ар кандай оор металлдардын параметрлеринин жогорку деңгээлдерин камтыйт. Бул регионалдык суу агымдарындагы көптөгөн металлдардын жогорулатылган фондук курамын билдирет.

Райондун Флорасы жана Фаунасы да КЧТБда кеңири сүрөттөлөт, анда ар кандай корголуучу түрлөр (эл аралык жана КРнын Кызыл китеби), эндемизмдин жогорку деңгээлдери жана илдирс, бүркүт, тоо теке, аркар ж.б. сыяктуу маанилүү «харизматикалык мега-фауна» идентификацияланган. Жаратылыштык балык ресурстары өтө чектелген, Петров көлүндө (кен ишканасынын жанындагы) балык жок жана эки чоң эмес түрү гана (осман жана голец) долбоордун территориясындагы ири булактарда жана дарыяларда табылган. Ири омурткасыздардын саны да тамактанууну чектелүүлүгүнөн жана суунун температурасынан улам чектелген.

Топурактар бийик тоо же катаал климаттык шарттары бар арктикалык тундра үчүн типтүү жана долбоордун территориясындагы түбөлүк тоңдун үстүнкү катмарында начар өнүккөн. Кумтөр ишканасы аралаш үстүнкү беттин жанындагы 5 мөңгүнү кошо алганда, салыштырмалуу чоң активдүү мөңгүлөрдүн территориясында жайгашкан жана 100 км² жакын аянтты ээлейт, алар климаттын глобалдуу жылуусунан улам акыркы он жылдыктарда олуттуу азаюуда.

6.2 Курчап турган чөйрөнү башкаруу боюнча ПКОдо коюлган негизги маселелер

ПКОнун негизги тастыктоолору боюнча корутундуларды жасоого чейин парламенттик комиссиянын отчетунун алдында ведомстволор аралык комиссиянын отчету жана «Призманын» тиешелүү көз карандысыз баалоосу¹⁰⁵ болгонун белгилей кетели. Ведомстволор аралык комиссия

¹⁰⁵ Призма, 2012. Ведомстволор аралык комиссиянын отчетун жана Морандын комментарийлерин «Кумтөр» кен ишканасында өнөр жай коопсуздугунун жана курчап турган чөйрөнү коргоонун нормаларына ылайык көз карандысыз баалоо, Корутунду отчет, 23-апрель, 2012-ж., «Кумтөрдүг веб-сайтында да жайгаштырылган

төмөнкү олуттуу маселелерге көңүл топтогон: (а) ачыктык, (б) суунун сапаты (мышьяк менен цианидди кошо алганда), (в) биологиялык ар түрдүүлүк, (г) мөңгүлөр жана сууну керектөө, (д) геотехникалык проблемалар жана Петров көлүнүн шиленди дамбасы, жана (е) кен ишканасын эксплуатациядан чыгаруу боюнча маселелер. Бул маселелердин айрымдарынын ПКОдо талкууланылуусу уланып жаткандыгын белгилеп коелу.

ПКОдо козголгон КОКтун курчап турган чөйрөнү коргоону башкаруу боюнча негизги маселелер (КОК/КЧКОБ) ушул бөлүмдө каралат:

- а) Жаратылышты коргоо чараларынын план (ЖЧП);
- б) Документтерге жеткиликтүүлүк;
- в) Суунун сапаты, жер бетиндеги суу;
- г) Топурактын жана таасир этүүнүн мониторинги; жана
- д) Абанын сапатынын маселелери.

Маалыматтардын ишенимдүүлүгүн жана ачыктыгын, биологиялык ар түрдүүлүктү, мөңгүлөр жана сууну керектөөнү, геотехникалык маселелерди (ӨАТЖ жана Петров көлү), жер астындагы сууларды булгоону жана ишкананы эксплуатациядан чыгарууну кошо алганда, Кумтөрдөгү КЧКОБ боюнча башка маселелер бул отчеттун башка жеринде талкууланат.

6.3 Парламенттик комиссиянын баалоорунун анализи

Жалпысынан, биз КЧК жана суунун сапаты менен байланышкан бөлүктөр өтө ажыратылган жана тандалып алынган деген тыянакка келдик. Отчет ар кайсы авторлор түзүшкөн көз карандысыз документтердин чоң коллекциясын камтыйт. Отчет ошондой эле так тыянактарды жана корутундуларды же отчетко камтылган контекстти жана материалды түшүндүрүүнү бербейт. Ошондой эле ПКО тыштагы адамдар жана уюмдар тарабынан берилген мазмундарды жана корутундуларды кайдан көчүрүп алганы түшүнүксүз.

6.4 КОКтун жаратылышты коргоо чараларынын планы (ЖКЧП)

ПКОнун КЧК маселерине арналган акыркы бөлүгүндө отчет негизинен КОКтун ЖКЧПсынын 2010-ж. акыркы версиясына тиешелүү¹⁰⁶ жана КЧК боюнча саясатты, нормативдерге ылайык келүү боюнча милдеттенмелерди, өнөр жай калдыктарын кайра иштетүү жана булгоолорду алдын алууну кошо алганда, ЖКЧПнун ар кандай олуттуу компоненттерин сүрөттөйт.¹⁰⁷ ПКО мындай корутунду чыгарат (кара шрифт менен бөлүнгөн): **«КОКтун ишмердүүлүгү боюнча берилген материалдар, отчеттор, документация, маалыматтар КОКтун курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча саясатынын жогоруда көрсөтүлгөн бир дагы жобосу аткарылбагандыгын тастыктоо үчүн толук негиз берет.»** Парламенттик комиссия бул корутунду кандайча жасалгандыгы боюнча материалдарга, иш жүзүндөгү мисалдарга же башка маалыматка эч кандай шилтемелерди бербейт.

Биздин КОКтун отчетторун анализдөөбүз бул тастыктоо так эмес экендигин, адашууга алып келээрин жана негизсиз пикирге таянганын көрсөтөт. Биз КОК менен «Центерранын» башкаруу,

¹⁰⁶ «Кумтөрдүн» ЖКЧПсы, 2010.

¹⁰⁷ ПКО, 274-бет

мониторинг жана отчеттуулук саясаттары негизинен жакшы эл аралык практиканы карманаарын жана дайыма каралып, жаңыртылып жана жалпыланган түрдө англис, орус тилдеринде жарыяланган КОКтун КЧК боюнча ар жылдык отчету түрүндө коомчулук үчүн жеткиликтүү экени тыянагына келдик.

ПКОнун КОКтун ЖКЧПысына шилтемеси так эмес түгүл, эл аралык финансылык институттар (б.а. ЕРӨБ жана EDC) тартылган мезгилде башталган, талаптарды аткаруудан турган ЖКЧПнын максаттарын да түшүндүрбөйт. Мына ошентип, ЖКЧПнын башкы милдети алар КРнын экологиялык паспортторунда жана КОКтун КЧКАОсунда¹⁰⁸ ар жыл сайын жарыялануучу КЧК боюнча башка уруксаттарда, каттоолордо жана лицензияларда толугураак даректелген нормативдерге ылайык келүү үчүн тест катарында кызмат кылууда эмес.

6.5 Документтерге эркин жеткиликтүүлүк

ПКОдо КОК документацияга жана зарыл маалыматка жеткиликтүүлүктү камсыз кылбай жаткандыгы тастыкталат. Биздин анализ ага эркин жеткиликтүүлүк болгон жарыялануучу маалыматтын көп санына кошумча, КОК комиссияга анализ үчүн бир катар отчетторду жана документтерди берди. ПКОнун маалыматы боюнча суроо-талап менен 200 кат «Центерра Голдг»о, КОКко жана КГКга жөнөтүлгөн, аларга 26 жооп алынган. ПКО алар 15 000 стандарттык баракты текшеришкенин, аларга 50 иш киргенин белгилейт.¹⁰⁹ Мунун баары Кумтөр долбоору жөнүндө келип түшкөн маалыматтын чоң көлөмү болгонун айтып турат.

Биз ПКОнун отчету жарыялангандан кийин «Кумтөр» мамлекеттик комиссия жана өкмөтүк органдар тарабынан суралган кошумча маалыматты алып жана аларга берип жатканын белгилейбиз. Биз, ошондой эле, ПКОдогу документацияга эркин жеткиликтүүлүктүн жоктугуна айыптоонун чындык эместигин да белгилейбиз. Мисалы, ПКОнун «Кумтөр» КОКтун ТЭНин (КЧТБсын) бербегендиги жөнүндө тастыктоосун түшүнбөйбүз:

«Бир нече жолку жана кайталап кайрылууларга карабастан, КОК бардык суралган материалдарды берген жок. Мисалы, Кумтөр долбоорунун ТЭНи, ал өзүнүн актуалдуулугун жоготкондугу шылтоосу менен берилген эмес. Бул документ алар өндүрүштүк объектилердин жана жаратылышты коргоочу жабдуулардын курулушу боюнча долбоордук чечимдердин негизине киргизилген курчап турган чөйрөнүн абалынын баштапкы параметрлерин, Кумтөр долбоорун жүзөгө ашырууда курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча пландарды баалоо үчүн зарыл.»¹¹⁰

Бирок биз ПКО климат, абанын сапаты, суу ресурстары, балыкчылык, топурактар, өсүмдүктөр, фауна, мөңгүлөр ж.б. жөнүндө баштапкы маалыматы бар көптөгөн барактарды ээлегенин, алар сөзсүз негизделген же КЧТБда болгон маалыматтан цитата келтирилгенин да байкайбыз.¹¹¹ Бул ПКОдогу КЧТБга эркин жеткиликтүүлүк болбогондугу жана ошол эле учурда отчетто КЧТБдан маалыматтын чоң көлөмү камтылгандыгы жөнүндө айтылуу менен ПКОдо адашууларга алып келчү тастыктоолордун дагы бир мисалы.

¹⁰⁸ 2010-ж. КОК КЧКАО, 3.1-3.3-беттер.

¹⁰⁹ ПКО, 3-бет

¹¹⁰ ПКО, 247-бет

¹¹¹ ПКО, 165-173-беттер

6.6 ПКОдогу суунун сапаты боюнча олуттуу маселелер

ПКОдо топтолгон жана анализденилген маалыматтар нормативдерге дал келет деп таанылса да, суунун сапаты боюнча бир катар маселелерди козгойт, алар төмөндө келтирилет. Бул бөлүктө биз суунун сапаты боюнча олуттуу маселелерди анализдейбиз жана талкуулайбыз, аларды төмөнкү негизги элементтерге бөлүүгө болот:

- а) КОКтун суунун үлгүлөрү боюнча маалыматтарынын ишенимдүүлүгүнө шилтемелер;
- б) «Кумтөргө» колдонулуучу стандарттарды жана үлгүлөрдү алуунун аныкталган точкаларын көңүлгө алуу менен ичүүчү суунун комиссия пайдаланган стандарттарынын ылайыктуулугу;
- в) комиссия тарабынан кен ишканасынын территориясындагы 42 жерден үлгү алуунун натыйжалары жана үлгүлөрдү алуу точкалары боюнча маселелер; жана
- г) жер астындагы суулар боюнча маселелер.

6.6.1 КОКтун суунун сапаты боюнча маалыматтарынын ишенимдүүлүгү

ПКО, ал төмөндө кеңири талкуулана турган суунун үлгүлөрүн алуу боюнча өзгөчө билдирүүсүн кошо алганда, КОКтун маалыматтарынын жалпысынан ишенимдүүлүгүнө комментарий берет. Биздин суунун сапатына үлгүлөрдү алууга жүргүзгөн анализибиз жана КОК жүргүзгөн жана КТЧМОго берген анализдин натыйжалары материалдын жетишсиздигине ээ эмес. Биз стандарттарга ылайыктуулук маселелеринде КОК үчүнчү тарапка, КРнын көз карандысыз сертификатталган лабораториясына (Алекс Стюарт Эссэйерс) ишене тургандыгын да белгилейбиз, ал сапаттын кепилдигин (СК) жана сапаттын контролун (КС) камсыз кылат.¹¹² Биздин пикирибиз боюнча, ПКОнун суунун сапатына үлгүлөрдү алуунун ишенимдүүлүгү жөнүндө тастыктоолору жана маалыматтары бекемдөөчү жана айкын материалдар менен бекемделген эмес жана КТЧМОдо сүрөттөлгөн процесстерге карама-каршы келет.

6.6.2 Сунун сапаты жана СК/КС боюнча башка маселелер

ПКО өзүнүн үлгүлөрү боюнча СК/КС протоколун бербей жаткан учурда, биздин анализ Кумтөр ар жылдык СК/КС протоколун пайдалануу менен суунун сапатын өлчөөлөрдүн ишенимдүүлүгүн активдүү аныктап жаткандыгын көрсөтөт. Иш жүзүндө КЧКЖОдо сүрөттөлгөн СК/КС протоколу үлгүлөрдү жана маалыматтарды үзгүлтүксүз алууну жана жүгүртүүнү камсыз кылуу максатына көздөйт. КОКтун СК/Кссы үлгүлөрдүн 10%га жакынын Кумтөрдүн контракттык лабораториясына жөнөтүүнү жана дубликаттык, стандарттык жана бош анализдерди тандап алуу иретинде кошууну камтыйт. СК/КСнын бул процессинин натыйжалары да КЧКЖОго камтылат жана биз бул материалдын жетишсиздигин билдирет деп эсептебейбиз.

6.6.3 Сууга колдонулуучу нормативдер

ПКОдо белгиленгендей, комиссия ичүүчү суудагы жана чарбалык-тиричиликтик керектөөдөгү суудагы химиялык заттардын Жол берилген чектеги концентрациялар боюнча 2012-ж. майда үлгүлөрдү алуу убагында алынган маалыматтарды баалоо үчүн стандарт катарында ГН 2.1.Е.1315-03 Гигиеналык жоболорун пайдалана тургандыгы белгиленген.¹¹³ Бул комиссия суунун

¹¹² КЧКЖО, 2010-ж., 6.19-беттер, КЧКЖО, 2011-ж.

¹¹³ ПКО, 236-бет

стандарттарына колдонулуучу туура эмес нормативдерди колдонгонун билдирет. Ага тазаланган өнөр жай агындылары, түз чыгарып салуулар жана жер бетиндеги суулар куюлган Кумтөр дарыясы «жалпы пайдалануудагы дарыя» катарында (ичүүчү суунун булагы катарында эмес) классификацияланат. Бул комиссия стандарттар үчүн ЖЧКнын башка маанилерин пайдалануусу зарылдыгын билдирет (караңыз: төмөндө 6.64 бөлүктөгү стандарттарга ылайыктуулук боюнча талкуулоолорду да).

Биз ПКОнун башка жерлеринде ЖЧК-ЖЧЧнын тиешелүү нормативдерине шилтемелер бар экендигин да белгилейбиз:

б.а. «курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча техникалык документация (экологиялык паспорттор, булгоочу заттардын ЖЧК, ЖЧЧ нормативдери) анализденилген»¹¹⁴

Сүрөт 2де Кумтөрдөгү жер бетиндеги суулардын үлгүлөрүн алуучу жерлердин диаграммасы берилген. Ошондой эле, Кумтөр кен ишканасынан 200 км төмөн жана Кумтөрдүн W1.8 үлгүлөрдү алуу точкасына жакын жайгашкан Нарын шаарына байланыштуу (караңыз: Сүр. 1) көп көтөрүлгөн суунун сапаты боюнча маселелерди да белгилеп кетүү маанилүү. Ошол эле гидрологиялык системанын бир бөлүгүн түзүшкөн ондогон башка куймалардын салымы жана/же суунун суюлтуусу маанилүү орунду ээлейт. Биз бул көз караштан алганда ал суунун анализи боюнча отчеттуулук Кыргызстандагы суунун сапатынын нормативдерине ылайыктуулугун көрсөткөнүн да белгилейбиз.

Өнөр жай агындыларын чыгарып салуулар үчүн талап кылынуучу спецификалык параметрлер боюнча анализделген нормативдери айрым параметрлер боюнча алар өкмөт тараптан дайындалган ар кандай комиссиялар Кумтөр боюнча сын көз караштагы изилдөөлөрүн жүргүзө баштагандан бери көп жагынан катаал болуп калгандыгын көрсөтөт. ЖМБ (жалпы өтө майдаланылган бөлүкчөлөр) сыяктуу ар кандай маанилүү параметрлер да акылга сыйуучу жана жетишилүүчү өнөр жай нормативдери (ЭФКнын нускамасында аныкталган) менен байланышпайт, тобокелчилик же катуу таасир болуп саналбайт жана учурдагы фондук деңгээлдерге ылайык келбейт.

6.6.4 Кумтөрдөгү мониторинг точкалары

Комиссиянын Кумтөрдүн чектеринин ичинен, өзгөчө Кичи-Сары-Төр, Чоң-Сары-Төр жана КЧдан алынган үлгүлөр ЖЧКнын суулардагы үлгүлөрүнөн ашып кеткен маанилерге ээ болушу мүмкүндүгү жөнүндө тастыктоолору нормативдерге ылайыктуулукка карата ойдон чыгарылган болуп саналат. Мына ошондуктан үлгүлөрдү алуу точкаларынын Кумтөргө тиешелүү жайгашуусун белгилөө маанилүү. Жалпысынан алар эки точка менен аныкталат: биринчи үлгү алуу точкасы W1.8 (КРнын нормативдик талаптарына ылайык Нарын дарыясынын агымы боюнча 2 км жогору) жана W1.5.1 точкасы, ал «Жылышуу зонасыны аягы» деп да аталат жана Сүрөт 2де көрсөтүлгөн.

Буга кошумча катарында, “Кумтөр” Өнөр жай агындыларын тазалоочу жабдуулардын (ӨАТЖ, цианиддерди пайдалануу боюнча INCO/процесстерди пайдалануу менен) жана чарбалык-

¹¹⁴ ПКО, 242-бет

тиричилик агындыларын тазалоочу жабдуулардын (ЧТАТЖ) «чыгаруу точкасындагы» суунун сапатына коюлган айрым талаптарга жооп бериши керек. Кумтөрдөгү жылышуу зонасынан агымдын жогору жагындагы чыгарып салуулар нормативдерге ылайыктуулукка контроль боюнча эки «чыгаруу точкасында» тең суунун сапаты стандарттарга ылайык болууга тийиш.

Комиссиянын компоненттердин концентрацияларынын мүмкүн болуучу ашып кетүүлөрүнө (б.а. ишкананын ичиндеги ‘иргелген текшерүүлөр’) шилтемелери иштөө үчүн пайдалуу маалыматты камтый алат (натыйжалар боюнча тыянактар ишенимдүү). Бирок, “Кумтөрдүн” ичиндеги жана концессиялык территориясынан сырткары ‘иргелген текшерүүлөр’ “Кумтөрдүн” нормаларга ылайыктуулугу статусун аныктоо үчүн эң ылайык келген базаны камсыз кыла алышпайт, бул - КЧнын көлмөсүндөгү, долбоордун территориясындагы жана мониторинг точкасынан жогору коргошундун концентрациясынын ашып кетүүлөрүнө көңүл бурган жана бош тектин төгүндүлөрү районунан башталган же жандап агып өткөн анча чоң эмес суулар боюнча маалыматтарга кайрылуу менен шилтеме жасаган ПКОнун маанилүү кемчилиги.

Жер бетиндеги суулардын мониторингинин точкаларынын айрым маалыматтарын жана талкууларын алып салсак, ПКО “КОКтун суунун үлгүлөрүндөгү суунун сапатынын параметрлери чарбалык-ичүү жана маданий-тиричиликтик пайдалануу үчүн ЖЧКнын эң катаал нормативдерине да ылайык келет” деп белгилейт (ПКОдон цитата):

«Таблицанын маалыматтарынын анализи... Кичи-Сары-Төр дарыясынын бардык агымдарында, Кичи-Сары-Төр мөңгүсүнүн, Давыдов мөңгүсүнүн, Петров көлүнүн насостук станциясынын, Петров көлүнүн өзүнүн, Кумтөр дарыясынын... Лысый суусунун, Чоң-Сары-Төр дарыясынын сууларында чарбалык-ичүү жана маданий-тиричиликтик суу жабдуу үчүн ЖЧКга ылайык келет.»¹¹⁵

6.6.5 Кумтөрдүн жергиликтүү балыкчылыкка таасири

ПКО Кичи-Сары-Төр дарыясындагы балыкчылыкка таасирди баалоо зарылдыгына шилтеме жасайт¹¹⁶; КЧнын жер астындагы сууларга таасирине байланыштуу балыкчылык (кызыл форель) боюнча дагы бир шилтеме: «калдыктарды сактоочу жайдын таманындагы коргоочу пленканын жоктугунан кыртыш сууларынын жана жакын жайгашкан суу объектилеринин токсиндүү заттар менен булгануусу жүрөт, алар акырында Нарынга куят, мында жандуу организмдерге жана суунун сапатына терс таасир тийет»¹¹⁷; ошондой эле Кумтөрдүн Нарын шаарына жакын жердеги балыктардын популяциясына мүмкүн болуучу таасирине да шилтеме бар: “мурда дарыянын өзүнүн сууларында жашоочу кызыл форель эми тайыз сууларга, дарыянын жанындагы булуңдарга өттү».¹¹⁸

Биздин анализ эгерде таасир этүү бар деп болжогондо да, ал Кичи-Сары-Төр дарыясындагы балыктын популяциясына олуттуу эмес. Баштапкы маалыматтар (КЧТБдан – алар да ПКОго киргизилген) жана башка фактылар талкуулануучу сууларда жана Кумтөр долбоорунун территориясында балыктын тарыхый олуттуу популяциясы жөнүндө идеяны колдобойт. Биз ПКО

¹¹⁵ ПКО, 242-бет

¹¹⁶ ПКО, 245-бет

¹¹⁷ ПКО, 259-бет

¹¹⁸ ПКО, 164-бет

базалык изилдөөнү цитаталайт жана атап айтканда, голец экономикалык баалуулук болбойт деп цитаталоо менен бул маалыматты сунуштайт деп белгилейбиз. КЧдан жер астындагы суулардын сызылып чыгышынан таасир да төмөндө каралат. Андан ары, маалыматтарды буга чейинки анализдөөбүздүн негизинде балыктарга таасир болгон учурда да алар Нарын сыяктуу эле (Кумтөрдөн 200 км алыстыкта) алыс жайгашкан жана ишкананын иши менен байланышпайт¹¹⁹. 5.3 бөлүктө талкуулануучу ЮНИСЕФтин отчету жана ЕС финансылаган Нарын областынын жаратылышты коргоо чараларынын планы суунун сапатынын башка жана олутуураак себебин аныкташат.

6.6.6 Парламенттик комиссия тарабынан Кумтөр кен ишканасынын территориясынан жер бетиндеги суулардын үлгүсүн алуу

Биздин пикирибиз боюнча, парламенттик комиссиянын мүчөлөрүнүн мурда Кумтөр ишканасын өкмөттүк текшерүүдө көтөрүлгөн суунун сапатына карата айрым чечилбеген маселелеринен улам, долбоордун территориясынан 66 жерден үлгүлөр чогултулган жана ар кандай параметрлердин анализи жасалган¹²⁰. ПКОго 2012-ж. майында кен ишканасына барган учурда чогултулган 42 үлгүнүн натыйжалары берилген. Калган үлгүлөрдүн натыйжалары боюнча отчет берилген жок жана биздин талкуулообуз ПКОго берилген натыйжалар менен чектелген.

Биздин анализ ПКО Кумтөрдүн» алынган үлгүлөрүндөгү параметрлердин көрсөткүчтөрү нормативдерге ылайык келет деп эсептегенин белгилейт:

«Таблицанын маалыматтарынын анализи цинктин (Zn), мышьяктын (As), селендин (Se), кадмийдин (Cd), коргошундун (Pb) жана жездин (Cu) фондук концентрациялары Кичи-Сары-Төр дарыясынын бардык агымдарында, Кичи-Сары-Төр мөңгүсүнүн, Давыдов мөңгүсүнүн, Петров көлүнүн насосдук станциясында, Петров көлүнүн өзүндө, Кумтөр дарыясында (түндүк көпүрө тарабында), Лысый, Чоң-Сары-Төр дарыяларындагы эриген суу агымдарында чарбалык-ичүү жана маданий-тиричиликтик суу жабдуу үчүн ЖЧКга ылайык келе тургандыгын көрсөтөт (гигиениналык нормативдер-ГН 2.1.Е.1315.-03)».¹²¹

Биз таблица 3 «Таблица 3 – Суунун үлгүсүнүн микроэлементтик анализинин натыйжалары (заказ 583D)» ПКОнун жогоруда көрсөтүлгөн цитатасынан кийин дароо келтирилгенин белгилейбиз, ушуга байланыштуу биз бул таблица 3кө таандык деп ойлойбуз.

Биз, өзгөчө карапайым адамдар үчүн адашуулардын көптөгөн учурларын байкайбыз, себеби таблица 3тө өлчөө бирдиги мкг/л менен берилген: «Элементтердин массалык концентрациясы мкг/л (өлчөөлөрдүн натыйжасынын салыштырмалуу жаңылыштыктары $P=0.95$ болгондо 10дон 40%га чейин». ЖЧК нормативдери мг/л берилген: «Эскертүү: төмөнкүлөр үчүн ЖЧК As-0.01мг/л, Sb-0.001мг/л Pb-0.01мг/л, Cu-1 мг/л, Zn-1 мг/л, St- 0.01мг/л (ГН 2.1.т.1315-03 маалыматтары боюнча).»¹²²

¹¹⁹ Призма, 2012, 33-бет

¹²⁰ Анализ төмөнкү параметрлерди камтыйт: pH, өткөрүүчүлүк, температура жана цинкти (Zn), мышьякты (As), селенди (Se), кадмийди (Cd), коргошунду (Pb), жана жезди (Cu) кошо алганда 6 параметрдин концентрациясын.

¹²¹ ПКО, 242-бет

¹²² ПКО, 242-243-беттер

Биз ошондой эле таблица 3төн кийин ал нормативдерге ылайыктуулукту кайталаган, бирок атайын эле калдыктарды сактоочу жайдын көлмөсүнүн суунун бул анализдерине шилтеме жасаган төмөнкү тастыктоо пайда болгонун да белгилейбиз:

«Суунун алынган үлгүлөрүндө цинктин, жездин, кадмийдин ж.б. ингредиенттердин курамы чектерде ар түрдүү кезигет, мында демек, чарбалык-ичүү жана маданий-тиричилик суу жабдуусу үчүн 0,01- 0,03мг/л, 0,008-0,02мг/л, 0,0005мг/л, ПДК 0,01мг/л, 1мг/л, 0,001мг/л. **Калдыктарды сактоочу жайдын үлгү алуучу Т8.1 агындыларында – тиешелүү түрдө цинктин курамы 1,45мг/л, селенаныкы - 0,21мг/л, кадмийдики - 0,001мг/л, жездики - 12,95мг/л, бул аталган оор металлдарды алып келген куюулардын деталдык анализин талап кылат**» [автор тарабынан асты сызылган].¹²³

Биздин анализде буга чейин белгиленгендей, ПКОдо үлгүлөрдү алуу жерлеринин олуттуулугу боюнча контекст жок. Биз КЧнын көлмөсүндө алынган үлгүлөр бул параметрлерге караганда жогору концентрацияларга ээ болот деп белгилейбиз. Мына ошондуктан «Кумтөр» сууну тазалоо үчүн суу чыгарууга чейин КЧнын көлмөсүндө ӨАТЖны долбоорлогон жана курган. Кандай болгондо да, КЧКЖОго берилгенге (мисалы: КЧКЖО 2010-ж. үчүн, 7-14-бб.) караганда 2012-ж. парламенттик комиссия тарабынан алынган үлгүлөр иш жүзүндө жалпы кабыл алынган практикага ылайык (же андан да төмөн концентрацияларда) болуп турат. Биз үлгүлөрдү алуунун бул орду алуунун контролдук точкасынан жогору деген негизсиз тастыктоо жоктугун, ал болсо металлдардын концентрациясынын жогорку курамын болжолдогон жана КОКтун W1.5.1 жана/же W1.8. контролдук точкасына жеткенге чейин тазалоого тийиш болгон себептин жоктугун белгилейбиз.

ПКОдогу жердин үстүнкү бети боюнча башка шилтемелер бош тектин төгүндүлөрү районунан төмөн жактан агуучу анча чоң эмес суулардагы суунун сапатына өзгөчө көңүл буруу зарылдыгы бар деп белгилешет: мисалы, «Давыдов, Лысый, Сары-Төр мөңгүлөрүнөнө агып түшүүчү эриген суулардын ал мөңгүгө ташталган бош текте көп болгон темирдин кошулмалары менен булгануусу.»¹²⁴; «Кумтөр» ишканасына Кичи-Сары-Төр да, Чоң-Сары-Төр да сыяктуу тоо этеги жана тоолуу жерлердин экологиялык абалына гумандуу мамиле жасоону сунуштоо.»¹²⁵

ПКО бул суулардан алынган үлгүлөрдөгү жогорку өткөрүмдүүлүктүн маанилерине да комментарий берет:

«Таблица 2нин анализинин натыйжалары Кичи-Сары-Төр дарыясынын жогорку, төмөнкү жана орто агымдарынан, төгүндүдөн ал дарыяга агуучу суулардын кошулуу точкаларынан, ошондой эле №1 насостук станциядан – өнөр жай агындыларын тазалоочу жабдуулардан (калдыктарды сактоочу жайдын өзүнөн) үлгүлөрдө суунун башка код-үлгүлөрү менен салыштырмалуу суунун олуттуу өткөрүүчүлүгү (cond) байкалат, ал көрсөтүлгөн таблица

¹²³ ПКО, 244-бет

¹²⁴ ПКО, 228-бет

¹²⁵ ПКО, 245-бет

2деги РН тиешелүү түрдө 7,36дан 8,39га чейинди түзсө да, оор металлдардын олуттуу курамы менен байланышкан болсо керек.»¹²⁶

Биз КОКто бул суулардагы суунун сапатын башкаруу маселелери да учурдагы өндүрүшкө да, ошондой эле объектини эксплуатациядан чыгаруу мезгилине да карата аныкталгандыгын (КРнын мурдагы комиссияларынын отчетторунда да) белгилейбиз. Мисалы, кен ишканасын эксплуатациядан чыгаруунун акыркы концептуалдык планында да төмөнкүдөй белгиленет:

«Өндүрүштүн аягына карата суунун сапатынын прогнозу аралашуу точкасынын аягында сульфаттын концентрациясынын 500 мг/л чейин жогорулап кетүүсүн болжолдойт. Бирок, мындай концентрациядагы сульфаттар суу организмдери үчүн токсиндүү эмес экенин жана болжолдонгон деңгээлдер Кумтөр дарыясындагы суунун сапатын төмөндөтүү үчүн олуттуу коркунуч болуп саналбай тургандаган белгилөө керек.»¹²⁷

Биздин пикирибиз боюнча, комиссиянын тандалып аланган үлгүлөр боюнча натыйжалары «Кумтөр» алганга жаңы маалымат киргизген жок. Бирок комиссиянын «Кумтөрдүн» отчеттору менен дал келген айрым натыйжалары (кен ишканасын эксплуатациядан чыгаруу планын (КЭЧП) кошо алганда) суунун сапаты боюнча аспектилердин анализин андан ары улантуу зарылдыгын көрсөтөт, мисалы, бош тектин төгүндүлөрүн жайгаштыруу, болочок тоо-кен иштетүү планы жана КЭЧП.

6.7 Топурактын маселелери

ПКОдо топурак боюнча маалыматтарга жана мониторингке кыска гана шилтемелер бар, бирок, курчап турган чөйрөнү коргоого тиешелүү акыркы бөлүктө топурактын мониторинги жок деп тастыкталат:

«Кумтөр» алтын казып алуучу комплекстин таасир этүү районундагы курчап турган чөйрөнүн бардык компоненттеринин мониторингинин комплекстүү программасы иштелип чыкпаган. Мамлекеттик мониторинг бир гана компонент – суунун сапаты боюнча гана каралган, коомдук экологиялык мониторинг системасы иштелип чыкпаган. Өндүрүштүк мониторинг суунун сапаты, чандын, мөңгүлөрдүн абалы боюнча жүргүзүлөт, топурактын абалынын мониторинги жүргүзүлбөйт, флоранын жана фаунанын абалынын мониторинги жетишсиз.»¹²⁸

Топуракка жана өсүмдүк кыртышына таасирге кошумча шилтемелер КР УИАнын кызматкери, биология илимдеринин кандидаты А.Усупбаев аткарган «Кумтөр кен ишканасынын территориясындагы өсүмдүк кыртышын баалоодо» талкууланган: «КОКтун өндүрүшүнөн улам **топуракты жана өсүмдүк кыртышын түздөн-түз жок кылуу**»

Биздин талдоо топурактын мониторинги КЧТБ изилдөөлөрүнүн бир бөлүгү болгонун, ошондой эле жакында ЖКЧПга киргизилгенин белгилейт. 2011-ж. калдыктарды сактоочу жайдын айланасындагы аянтты, жардыруучу заттардын складын, фабриканы, ар кандай имараттарды, карьердеги орундарды кошо алганда, топурактын үлгүлөрү долбоордун территориясынын

¹²⁶ ПКО, 241-бет

¹²⁷ Лоракс Энвайронментал, 2011, V бет

¹²⁸ ПКО, 253-бет

ичиндеги 11 жерден алынган жана анализденилген, Кумтөр дарыясына жакын жерден фондук контроль жүргүзүлгөн.¹²⁹

6.8 Абанын сапатынын мониторинги

ПКОдо Кумтөрдөгү абанын сапатынын мониторинги боюнча анча чоң эмес бөлүмдөр бар, аларда КОКтун отчетторунун толуктугунан, тиричилик жана тамак-аш таштандыларынын өртөлүшүнүн мыйзамдуулугу маселелеринен күмөн саналат, айрым мамлекеттик уруксат берүүлөрдүн аракеттеринин мөөнөттөрү жөнүндө маселелерди көтөрүлөт (мамлекеттик контролдоочу органдар тарабынан эч кандай доолор коюлбаганын моюнга алса да)¹³⁰, КОК тарабынан стационардык жана көчмө булактардан¹³¹ чыгарып салуулардын көлөмүн баалоо үчүн пайдаланылуучу баалоо методдору жөнүндө маселелер да көтөрүлөт жана Барскоон капчыгайындагы жана “Кумтөр» ишканасындагы чандан таасирди баалоону кыска эске салынат.

ПКО ошондой эле ЖЧЧ нормативдеринин көрүнгөн өзгөрүүлөрүн да талкуулоо менен төмөнкүдөй тастыктайт: «КОК үчүн ЖЧЧны эсептөө ОНД-86нын негизинде жүргүзүлүүгө тийиш; КОК тарабынан ЖЧЧ нормаларын иштеп чыгуунун жана бекитүүнүн белгиленген тартиби бузулган. ЖЧЧ нормативдерин иштеп чыгуу жыл сайын жүргүзүлөт, ошол эле учурда жыл сайын чыгарып салуулардын иш жүзүндөгү көлөмдөрүн аныктоо керек, а ЖЧЧ нормативдери 5 жылга бекитилет».¹³²

Биз ошентсе да ПКО төмөнкүдөй тастыктоосу менен КОК абанын мониторинги программасын жүргүзүп жаткандыгы жөнүндө фактыны тааныганын байкайбыз:

«КОКтун чыгарууларды өндүрүштүк контроль жана курчап турган чөйрөнү экологиялык мониторинг программасы менен төмөнкүлөр каралган: чаң-газ тазалоочу жабдуулардын натыйжалуулугун аныктоо; калдыктарды сактоочу жайга жакынкы, фабриканын түштүк-батышындагы, бош тектин төгүндүлөрүнүн чыгыш жагындагы жана түштүк-батыш участкаларын иштетүү районундагы мониторингдин 4 станциясынан атмосфералык абага чыгарууларга мониторинг жүргүзүү.»¹³³

ПКО КОКтун абага чыгаруулар боюнча маалыматтарынын ишенимдүүлүгү жөнүндө негизсиз тастыктоолорду киргизет жана шилтемеде төмөнкүнү тастыктайт “курчап турган чөйрөнү булгагандык үчүн акча төлөө боюнча:

«КОКтун атмосферага чыгаруулар боюнча маалыматтары анык эмес, чыгаруулардын курамына КОК бардык эле булгоочу заттарды кошпойт. Демек, бул маалыматтардын

¹²⁹ КЧКЖО, 2011-ж., 79-80-беттер

¹³⁰ ПКО, 268-бет: “КОК тарабынан чыгарып салууларга уруксат алуу мөөнөттөрү системалуу бузулуп турган. Жыл сайын уруксатсыз ишмердүүлүк жүргүзгөн мезгилдер орун алган. Мамлекеттик контролдоочу органдар тарабынан КОКко курчап турган чөйрөнү санкция берилбеген булгоодон зыян үчүн доолор берилбеген.”

¹³¹ ПКО, 268-бет

¹³² ПКО, 267-бет

¹³³ ПКО, 268-бет

негизинде аныкталуучу КОКтун чыгарууларынан экономикалык зыяндын өлчөмү (курчап турган чөйрөнү булгоо үчүн нормативдик акы төлөө) толук эмес болуп саналат.»¹³⁴

Аягында ПКО жалпы корутунду чыгарат: «Чыгаруулардын курчап турган чөйрөгө таасирин баалоо боюнча КОК жүргүзгөн изилдөөлөр жетишсиз болуп саналат.»¹³⁵

Биздин анализ КОКтун абанын сапатынын мониторинги программасы ишканада өндүрүштүк иштердин башталышынан бери жүргүзүлүп келе жаткандыгын жана негизинен, параметрлерден четтөөлөр иштеген 15 жыл бою өтө аз болгондугун белгилейт. КОКтун КЧКЖосунда белгиленгендей, ишканадагы абанын мониторинги «Кумтөрдөгү» үлгү алуунун 5 точкасын (ПКОдо көрсөтүлгөндөй 4 эмес) жана Барскоон капчыгайындагы кошумча мониторинг точкасын камтыйт (3.6-бөлүктө да талкууланат), программа натыйжалуу жана КРда бекитилген ЖЧКнын нормаларына ылайык келүүчү деңгээлдерди көрсөтөт.¹³⁶

6.9 Корутундулар жана рекомендациялар

ПКОдо биз бардык жеринен курчап турган чөйрөнү башкаруу боюнча маселелерге байланышкан бөлүмдөрдү табабыз, алар чачыраган жана тандалуу менен жүргүзүлгөн. Өндүрүштө дайыма табууга боло турган өркүндөтүүлөр боюнча мүмкүнчүлүктөрдүн ордуна ПКОнун тастыктоолору «Кумтөрдүн» курчап турган чөйрөнү коргоону башкаруу практикасына карата имиджине зыян келтире тургандай түрдө көрсөтүлгөн. Отчет көптөгөн авторлордун көз карандысыз документтерин камтыган жана алардын корутундулары жана рекомендациялары боюнча так тыянактарды бербейт жана камтылган мазмундун контекстин же түшүндүрүүсүн бербейт. Парламенттик комиссия тарабынан тышкы адамдардын жана уюмдардын корутундуларынын мазмундары изилденип чыкканы же жөн эле кошулуп коюлганы түшүнүктүү эмес.

Комиссия КОКко КРнын башка ишканаларына караганда өтө жогору стандарттарды коюп жана, биздин пикирибиз боюнча, негизинен айрым гана тандалып алынган жана далилдерсиз же тастыктоолорсуз мисалдарга таянуу, аны менен компанияда курчап турган чөйрө боюнча жоопкерчиликти жоктугу корутундусун чыгаруу менен негизги тарыхый мониторингди жана мурдагы отчеттуулукту тааныбагандай таасир калтырат. Ал гана эмес, ПКО көп маселелер боюнча өзүнө-өзү каршы чыгат жана өз тастыктоолорун негиздөөгө өтө начар документация сунуштайт. Мисалы, алар КЧТБда камтылган негизги маалыматтын жетишсиздигине даттанышат да, ошол эле мезгилде бул маалыматты өздөрүнүн көптөгөн бөлүмдөрүндө колдонушат.

Парламенттик комиссия менен бөлүп көрсөтүлгөн курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча биздин жалпы рекомендацияларыбыз төмөнкүлөр:

6.9.1 Суунун сапаты

Биздин пикирибиз боюнча, комиссия тарабынан тандалып алынган суунун үлгүлөрү боюнча натыйжалар жаңы маалыматы бар материалдар менен байытты. Бирок комиссиянын айрым натыйжалары «Кумтөрдүн» отчеттору боюнча (КЧКЖО жана КПВРЭни кошо алганда)

¹³⁴ ПКО, 266-бет

¹³⁵ ПКО, 268-бет

¹³⁶ КЧКЖО 2011, 63-бет

натыйжалар менен окшошот. Биз «Кумтөргө» үлгүлөрдүн сертификатталган лабораториялар жана үчүнчү тараптын лабораториялары менен анализдөөнү кошо алганда, суунун сапатына мониторинг жүргүзүүгө, ошондой эле натыйжаларын КЧКЖОдо көрсөтүүгө рекомендация беребиз. Биз ПКО суунун мониторинги жана отчеттуулук боюнча маалыматтардын ишенимсиздиги маселелери боюнча олуттуу далилдөөчү материал берди деп эсептебейбиз. Биз ПКО суунун мониторинги жана отчеттуулук боюнча маалыматтардын жалпы ишенимсиздиги маселелери боюнча олуттуу далилдөөчү материал берген жок деп эсептейбиз.

- а) Биз «Кумтөргө» болочокто өзүнүн өндүрүштүк пландарында жана КПВРЭсинде суунун сапатынын айрым аспектилерин, мисалы бош текти жайгаштыруу, жана ушул райондордун жанынан башталган булактар менен байланышкандарын кароо рекомендациясын беребиз.
- б) Биз «Кумтөргө» болочокто кен ишканасындагы утурумдук өндүрүштүк иштердин жана кен ишканасын эксплуатациядан чыгаруу боюнча процесстердин алкактарында бош тектин төгүндүлөрү жана болжолдонулган сульфаттардын концентрациясы территориясынан агындыларынын суусунун сапаты боюнча маселелерди кайра кароого рекомендация беребиз.
- в) Биз «Кумтөргө» болочокто мониторинг жүргүзүүгө жана натыйжаларына ишенбөөчүлүктү төмөндөтүү боюнча маселелерди анализдөөгө рекомендация беребиз. Бул коомдук колдоо (биргелешкен мониторинг) да, катаалыраак отчеттуулук жана кепилдиктерди камсыздоо да, суунун сапаты программасын кайра кароо жана жаңыртуу да болушу мүмкүн.
- г) «Кумтөр» суунун үлгүлөрүн алуунун санын жана отчеттуулукту, өзгөчө андагы көптөгөн булактар «Кумтөргө» таңууланган Нарын сыяктуу райондордо колдоого жана көбөйтүүгө тийиш.
- д) Биз «Кумтөргө» ал негизинен 1990-жж. ортосунда иштелип чыккан суунун сапатынын мониторинги программасынын бардык тизмегин кайра кароого, болочоктогу ишмердүүлүктү, документацияны, окутууну жана маалыматтарды башкарууну эске алууга рекомендация беребиз. Акыркы программанын структурасы ички нормативдерге дал келүүнү жана кепилденилген процесстерди колдоого тийиш.
- е) Алардын айрымдары тобокелчиликтерге же таасир этүүгө негизделген мамиле менен ылайык эмес болгон, жана/же жалпысынан алдынкы өнөр жай практикалары менен кабыл алынган (IFC талаптарынын аныктамасы боюнча) 2012-ж. майына карата белгилүү бир колдонулган нормативдерге олуттуу өзгөртүүлөрдү эске алуу менен биз «Кумтөргө» нормаларга 'жасалма' ылайык келбөөчүлүк проблемаларынан жана керексиз штрафтардан качуу үчүн регулятивдик органдарды акылга сыйымдуу жана реалдуу документтерди иштеп чыгууга тартуунун улантууга рекомендация беребиз.

6.9.2 Топурак боюнча маселелер

Биздин анализ райондун масштабында топуракка таасир олуттуу эмес экендигин белгилейт. Ага кошумчаласак, топурактын иш жүзүндөгү мониторинги да «Кумтөр» тарабынан КЧКЖОго 2011-ж. берилген. Биздин пикирибиз боюнча, райондун масштабында да, ошондой эле «Кумтөрдүн» жакынкы айланасындагы да флораны сактоо боюнча маселелердин маанилүүлүгүн эске алуу менен «Кумтөрдөгү» үзгүлтүксүз мониторинг программасынын бир бөлүгү катарында топурактарды кошумча изилдөөнүн жолдорун анализдөө маанилүү. Алар КОКтун курчап турган

чөйрөнү коргоо боюнча өзүнүн милдеттенмелерин аткарууда ачыктыгын жана ишенимдүүлүгүн камсыз кылуу менен «Кумтөр» өткөрүүчү райондун флорасынын мониторинги менен бирге аткарыла ала турган жана жергиликтүү калктын же жаратылышты коргоо жана аны изилдөө боюнча тышкы топтордун катышуусу менен мониторинг программасын камтый алат.

6.9.3 Абанын сапаты/Чаң проблемалары

Биздин анализде биз ЖЧЧ нормативдери боюнча бузуулардын материалы менен байланышкан маселелерди аныктаган жокпуз, «Кумтөрдүн» отчетторунда да долбоордун башталышынан бери ылайыктуу маселелерине башкы орун берилбеген. Ошентсе да биз КОКко атмосферага чыгаруулар, мониторинг жана отчеттуулук менен байланышкан нормативдик маселелерди түшүнүүдөгү айрым ар кандай кабыл алууларды чечүү үчүн ПКОнун айрым жүйөөсүз тастыктоолорун кароого рекомендация беребиз.

7 Кумтөр кен ишканасында калдыктарды башкаруу

7.1 Баштапкы маалымат

«Кумтөр» ишканасы 15 жылга жакын иштөөдө. Ишкана бийик тоолуу жерде (деңиз деңгээлинен болжол менен 3500-4000 м бийик) жана түбөлүк тоң шарттарында (ал 250 м тереңдикке чейин кеткен) жайгашкан. Жакынкы калктуу пункт – Барскоон айылы, ал Ысык-Көлгө жакын, ишканадан бир нече сааттык алыстыкта жайгашкан.

«Кумтөр» ишканасында бош тектин жана байытуунун калдыктарынын (ал кийин бөлүмдө каралбайт) чоң көлөмү жана ага кошумча ар кандай өнөр жай жана коркунучтуу калдыктардын аз көлөмү чыгарылат. Эреже катарында, бул калдыктар калдыктарды сактоочу жайдын бассейнинде атайын бөлүнгөн участоктордо сакталат жана/же жайгаштырылат. Калдыктарды сактоочу жайды долбоорлоонун баштапкы стадиясында полиэтилен геомембраналык пленка калдыктарды сактоочу жайдын жогорку бьефине болжол менен 100 м төшөлгөн. Бул убактылуу же туруктуу жайгаштырылган өнөр жай жана коркунучтуу калдыктар түбөлүк тоңдун туруктуу тегинде жана калдыктарды сактоочу жайдын коргоочу пленка төшөлгөн долбоордук структурасынан жогору жайгаштырылганын билдирет. Андан тышкары, КОКтун курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча жылдык отчетунда калдыктарды бөлүү жана кайра иштетүү боюнча 2005-ж. бери колдонулуучу аракеттер аныкталган, анда иштетилген КММларга, металл сыныктарына, жыгач поддондорго жана пластик калдыктарга өзгөчө көңүл бурулган.

Ал гана эмес, өнөр жай жана коркунучтуу калдыктарды башкаруу боюнча чаралар ишкананы эксплуатациядан чыгаруу боюнча иш чаралардын алкактарында каралмакчы. Бул да Кен ишканасын жабуунун акыркы концептуалдуу планында (2010-ж.) да белгиленген. Ишкананы жабуу планы ар бир 3 жылда жаңыланат жана КРнын маморгандарына берилет. Жабуунун концептуалдуу планында «Кумтөр» ишканасынын өнөр жай жана коркунучтуу калдыктарын рекультивация боюнча иш чараларды финансылуусунун шарттары кеңири баяндалган.¹³⁷

7.2 Кыргызстандагы калдыктарды утилдештирүү боюнча кырдаал

Эл аралык адабиятты талдоо КРдагы калдыктарды башкаруу жана аларды утилдештирүү боюнча кырдаалга байланышкан олуттуу структуралык милдеттерди ачып көрсөттү. КРнын Өкмөтүнүн жана башка тышкы эксперттердин колдоосу менен БУУнун ЕЭКи жүзөгө ашырган Кыргызстандын экологиялык ишмердүүлүгүнүн натыйжалуулугунун акыркы талдоосу¹³⁸ (2009-ж.) өлкөдөгү калдыктарды башкаруу боюнча кырдаал жөнүндө төмөнкүдөй корутундуларды жасайт:

«Шаар жериндеги муниципалдык таштандыларды жыйноо муниципалдык сектор 1990-ж. бери баштан кечирип жаткан финансылуодогу кыйынчылыктардан улам олуттуу азайган. Элет жеринде көптөгөн айылдарда таштандыны туруктуу ташып кетүү кызматы жок.

¹³⁷ «Logax», 2011-ж., караңыз: салыштыруу үчүн, IV, Таблица Е-1: Кумтөр кен ишканасын эксплуатациядан чыгаруу боюнча иштердин чыгымдарынын резюмеси

¹³⁸ БУУнун ЕЭКи, Экологиялык саясат боюнча комитет, 2009г. Экологиялык ишмердүүлүктүн натыйжалуулугунун талдоосу, Кыргызстан, Экинчи талдоо, Талдоолордун цикли №28, 52-бет

Муниципалдык таштандылар топтолгон дээрлик бардык жерде топурактын жана кыртыш сууларынын булгануусун болтурбоочу пленка жок, жана эч жерде дренаждык сууну чогултуу каралган эмес. Жеткирилген калдыктарды текшерүү жок болгондуктан, тиричилик химиясы, люминесценттик приборлор, сымап лампалары, асфальт, нефть продуктулары менен булганган кум, боек, медициналык калдыктар жана пестициддер муниципалдык таштандылар төгүлгөн жерлерден табылат. Таштандыларды коомдук жерлерден ташып кетүүнүн азаюусу да санкция берилбеген таштанды жайлардын санын көбөйттү. Легалдуу да, легалдуу эмес да таштанды ташталган жерлерден агып келген жер бетиндеги суулардан кыртыш сууларынын жана/же жер бетиндеги суулардын булгануусунун чоң тобокелчилиги бар»¹³⁹ жана;

Коркунучтуу калдыктарга карата БУУнун ЕЭЖинин 2009-ж. отчетунда мындай деп айтылат:

«Токсиндүү эмес таштандылар төгүлүүчү жайлардын жана коркунучтуу калдыктардын сактоочу жайларынын саны көбөйгөн жок, ошентсе да алар жетишсиз. Учурдагы таштанды жайлардын жарымынан көбү санитардык нормаларга жооп бербейт. Калдыктардын контролдонбогон таштанды жайлары практикасы кеңири жайылган. Бишкекте таштанды төгүү үчүн уруксат берилген бир гана жай бар, анын чектери өтө кеңейип кеткен. Муниципалдык калдыктардын 1%ы гана кайра иштетилет. Калдыктарды бөлүштүрүү системасы жок. Калдыктарды ташып кетүүгө жыйымдар чыгымдардын 30%ын түзөт, төлөө тартибинин начарлыгынан жана жеке жактарды дээрлик олуттуу эмес тартылышынан улам ал муниципалдык монополия болуп саналат.»¹⁴⁰

Жогоруда айтылгандардын негизинде, «Кумтөр» ишканасында жайгашкан жана КОКко таандык болгон, инженерлер иштеп чыгышкан жана герметикалык жабуусу бар калдыктарды сактоочу жай КРдагы мындай объектилердин баардыгынан болбосо да көптөрүнөн жогору турат экен.

Иштетилген покрывкалар боюнча, БУУнун ЕЭЖинин отчетунда 2007-ж. Курчап турган чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы боюнча мамагенттик иштетилген деп классификациялануучу пайдаланылган шиналардын импортуна 64 уруксат бергени көрсөтүлгөн.¹⁴¹ КРнын кандай уюмдары иштетилген шиналарды утилдештирүүгө ыйгарымдарга ээ, эмне үчүн мындай уруксаттар бир жолу гана берилээри (иштетилген шиналарды утилдештирүү боюнча кадимки чаралар көрсөтүлүүсүз болсо керек) жана кандай уюмдар КОК ишканасындагы иштетилген покрывкаларды пайдалана ала тургандыгы түшүнүксүз.

БУУнун ЕЭЖсынын отчету КРдагы коркунучтуу медициналык калдыктарды утилдештирүүнүн майда-чүйдөсүн чагылдырбайт. Бирок, USAID демөөрчүлүк кылган, 2008-ж. өткөрүлгөн изилдөө¹⁴², бул аспектини ачат жана төмөнкүнү көрсөтөт:

¹³⁹ 52-бет, БУУнун ЕЭЖсынын 2009-ж. отчету

¹⁴⁰ 150-бет, БУУнун ЕЭЖсынын 2009-ж. отчету

¹⁴¹ 40-бет, таблица 2.1, БУУнун ЕЭЖсынын 2009-ж. отчету

¹⁴² И. Хоссаин жана Ж. Сонга. 2008. Бишкекте жана Ошто инфекцияны алдын алуу жана контролдоо боюнча ситуациянын анализи, Кыргызстан. Бишкек, Кыргызстан: AIDSTAR-One медициналык инъекцияларды

«Медициналык калдыктарды бөлүү, жыйноо, транспорттоо жана акыркы утилдештирүү жана медициналык кызматкерлерди персоналдык коргоо үчүн тийиштүү жабдуунун жетишсиздиги бар. Медициналык калдыктар (жугуштуу жана жугуштуу эмес ийнелер) корголбогон, адамдар, жырткычтар жана канаттуулар үчүн жеткиликтүү жерлерге ташталат. Бир да ооруканада ийнелерди жана булганган калдыктарды өрттөө үчүн меш жок. Өрттөө (чуңкурларда же контейнерде) ийнелерди утилдештирүүнүн негизги ыкмасы болгон, ал курчап турган чөйрөгө олуттуу зыян тийгизет.»^{143,144}

Бул КОКко карата жана КРнын территориясындагы медициналык таштандынын башка бардык булактарына карата колдонулуучу чектелген структуралык мүмкүнчүлүктөрдү жана карама-каршы талаптарды жана медициналык калдыктарды жана аларды жайгаштыруу боюнча кызматтарды башкаруунун баса көрсөтүшү мүмкүн.

КРдагы калдыктарды утилдештирүүгө тиешелүү институционалдык жана мыйзамдык жөнгө салууга карата БУУнун ЕЭКинин отчетунда төмөнкүдөй белгиленет:

«Кыргызстандагы учурдагы курчап турган чөйрөнү жана жаратылыш ресурстарын коргоо боюнча мыйзамдардын көпчүлүгү, мисалы курчап турган чөйрөнү, абаны, өнөр жай жана тиричилик калдыктарын жана фаунаны коргоо жөнүндө мыйзам, рамкалык мыйзамдар болуп саналат. Аларды аткаруу үчүн алар Өкмөттүн же башка компетенттүү министрликтердин, комитеттердин жана агенттиктердин кошумча деталдык жоболору менен бекемделүүгө тийиш. Бул дайыма эле жасала бербейт.»¹⁴⁵

Бул, демек, уюмдарга карата калдыктарды башкаруу стратегиялары боюнча тиешелүү пландаштыруу, киргизүү жана отчеттуулукту жүргүзүү үчүн колдонулуучу мындай рамкалык мыйзамдардын талаптары азырга чейин толук аныкталбаган же так эмес аныкталган, аны менен өтө татаал практикалык милдеттерди түзүүдө дегендик.

7.3 Парламенттик комиссияда баса көрсөтүлгөн олуттуу моменттер

Парламенттик отчетто мындай деп да көрсөтүлгөн: «КОК өнөр жайлык жана тиричилик калдыктарын мамлекеттик ыйгарымдуу органдардын тиешелүү уруксатысыз жайгаштырууда»¹⁴⁶. Дагы ушундай бир нече далилсиз тастыктоолор отчеттун бир нече жеринде бар, мисалы: «катуу өндүрүштүк (токсиндүү жана токсиндүү эмес) жана тиричилик калдыктарын ар кандай санкция берилбеген жана ыңгайлаштырылбаган жерлерге жайгаштырат; катуу калдыктарды жайгаштыруу үчүн атайын курулган объектилер жок»¹⁴⁷.

жүргүзүү коопсуздугу долбоору боюнча Global AIDS жана АКШнын эл аралык өнүктүрүү боюнча агенттигинин координаторунун офиси үчүн

¹⁴³ И. Хоссаин жана Ж. Сонга., 2008., 8-бет

¹⁴⁴ USAID демөөрчү болгон, 2008-ж. өткөрүлгөн изилдөөлөрдү жарыялагандан кийин, Швейцариянын өкмөтүнүн жана Швейцария Кызыл кошунунун колдоосу менен КРнын ооруканаларында медициналык калдыктарды башкаруу боюнча кошумча иш жүргүзүлгөн (долбоордук областтар – Баткен, Ош, Жалал-Абад, Чүй), [бул иштин натыйжалары жарыяланбаса да мен маалыматты булактан сурап алдым].

¹⁴⁵ БУУнун ЕЭКсынын отчету, 2009-ж., 32-бет

¹⁴⁶ 257-бет, ПКО, 2012-ж.

¹⁴⁷ 260-бет ПКО, 2012-ж.

Парламенттик комиссия «Кумтөр» ишканасында медпункттун калдыктарын жайгаштыруу боюнча чараларды жана «ишканада топтолгон шиналарга карата жеткиликтүү заманбап технологияларды» колдонбогондукту сындайт.¹⁴⁸ Далилдерсиз тастыкталган ушул жана башка ылайык келбөөлөрдүн негизинде парламенттик комиссия «КРнын мыйзамдарын жана башка нормативдик-укуктук актыларын түздөн-түз бузуу болуп саналган анын көптөгөн жоболору менен» «КОКтун [Өндүрүштүк] инструкцияларында көптөгөн жетишпестиктер» бар¹⁴⁹ деп билдирет.

Парламенттик комиссия өзүнүн отчетунда «Кумтөр» калдыктар боюнча маалыматтардын толуктугун жана аныктыгын камсыз кылбаганын, ошондой эле «мамлекеттик статистикалык отчетторго (форма-1 – калдыктар) өндүрүштүк калдыктар боюнча толук маалыматты» камтыбагандыгын¹⁵⁰ белгилеген, ага мисал катарында бул отчетто калдыктар катарында көрсөтүлбөгөн көмүрдүн майда бөлүктөрүн, бош тектердин төгүндүлөрүн жана активдүү балырды келтирген.¹⁵¹

Отчетто курчап турган чөйрөнү булгоо үчүн акы («Жаңы Макулдашуудагы» термин (2009)) 310 миң АКШ долларына бааланганы жөнүндө маселе да көтөрүлөт.

7.4 Тастыктоолордун анализи

Парламенттик комиссия тарабынан маалыматтын анализин тандап жана логикасыз аткаруу чаташууга алып келет. ПКОдо көрсөтүлгөн коркунучтуу заттарга байланышкан лицензияларга жана уруксаттарга карата мисалы, Лицензия №014 – ишмердүүлүк менен алектенүүгө укук. Бул лицензия КЧКТЧМА тарабынан берилген жана «Кумтөр» кен ишканасынын калдыктарды сактоочу жайында жылына 200 (эки жүз) куб.м көлөмдө токсиндүү материалдарды жана заттарды жайгаштыруу»¹⁵² деп аталат. Ошондой эле парламенттик комиссия өз комментарийлеринде бардык маалыматты бербегендей жана өткөн 15 жылдагы кеңири фактыларды контексттен, Кумтөр долбоорунун баштапкы тарыхынан, отчеттуулугунан, уруксаттарынан жана инспекцияларынан үзүп алгандай таасир түзүлөт.

1993-ж. «Курчап турган чөйрөнү коргоо» боюнча бекитилген отчет калдыктарды сактоочу жайга жанашкан калдыктарды жайгаштыруу жайларынын бар экендигинин өзү эле, мындай калдыктарды жол берилген (лицензияланган) объектилерге ташылышы жөнүндө божомолдор да каралса да, коркунучтуу калдыктар кен ишканасында түздөн-түз топтолуп жана сакталып жаткандыгын тастыктайт (БУУнун ЕЭКинин анализинде жогоруда көрсөтүлгөн 7.2-бөлүмдө мындай кен ишканасынан тышкары жол берилүүчү объектилердин жок экендиги баса көрсөтүлөт). Ошондой эле, КОКтун курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча эски жана жаңы Жылдык отчетторунун анализи, мисалы, 2006-ж. отчет КОКтун кен ишканасында аткарылган ички, өндүрүштүк жана коркунучтуу калдыктарды жайгаштыруу боюнча күнүмдүк аракеттери жөнүндө отчеттуулукту камтыйт жана алар мезгил-мезгили менен талаптагыдай инспекцияларды жасап

¹⁴⁸ 261-бет ПКО, 2012-ж.

¹⁴⁹ 263-бет ПКО, 2012-ж.

¹⁵⁰ 264-бет ПКО, 2012-ж.

¹⁵¹ 260-бет ПКО, 2012-ж.

¹⁵² 263-бет ПКО, 2012-ж.

турушкан мамлекеттик органдарга күмөн жаратпаган, калдыктарга тиешелүү бардык уруксаттардын бар экендигин бөлүп көрсөтөт. Парламенттик комиссиянын КОК курчап турган чөйрөнү коргоо тармагындагы өзүнүн саясаттарын жана инструкцияларын аткарбай жатат деп тастыктаган билдирүүлөрүнөн айырмаланып, иш жүзүндө КОК мүмкүн болуучу (чектелген) варианттар менен катар талаптардын чоң бөлүгүн интерпретациялаган жана колдонгон жана жалпысынан, бул процесс аркылуу өзүнүн өндүрүштүк процессинин таасирин төмөндөтүү үчүн аракеттерди жумшаган болуп чыкты.

Парламенттик отчеттун көмүрдүн майдасына, бош текке жана активдүү балырга карата калдыктар боюнча маалыматтарды берүүнүн толук эместигин тастыктаган шилтемелери бул 3 пункт боюнча отчеттуулуктун ылайык келбөөчүлүгү же толук эместиги жөнүндө маалыматтарды көрсөтпөйт. Биринчиден, Кумтөр көмүрдүн майдасын калдык катарында көрсөтпөй туруп олуттуу жетишпестик катарында эсептешүүсү керектиги түшүнүксүз. Себеби, кен ишканасында изоляцияланган атайын контейнерлерде болочокто кайра иштетилүү үчүн сакталып турган иштетилген көмүрдүн майдасында бөлүп алынуучу алтын бар болгондугу үчүн, ал парламенттик отчеттун башка жеринде таанылган¹⁵³. Экинчиси, бош тектин көлөмү жана мүнөздөмөсү өзүнүн отчеттук позициясын көрсөтөт жана «Кумтөр» адатта бул маалыматтар жөнүндө өзүнүн тиешелүү маморгандарга берүүчү Кен ишканасын иштетүүнүн жалпы пландарында (general mining plans) отчет берет. Акырында, 2011-ж. отчетту кошо алганда, КОКтун курчап турган чөйрө боюнча жылдык отчетторунда (AER) тазаланган агынды сууларды чыгарып салууга уруксаттын болушу¹⁵⁴ жана маморгандар тарабынан тиешелүү текшерүүлөр¹⁵⁵ болгондугу чагылдырылган, алар адаттагыдай эле КОКтун калдыктарды сактоочу жайдан чыккан сууну башкаруу жана тазалоо боюнча иш чараларын жактырышкан (кабыл алышкан).

Курчап турган чөйрөнү булгоо үчүн акыны белгилөөгө карата биздин анализ бул сумма КОК менен КРнын Өкмөтүнүн ортосунда жактырылган жана түзүлгөн макулдашууда белгиленгенин көрсөтүп, жана ал макулдашуу КРнын парламенти тарабынан да жактырылган.

7.5 «Призманын» корутундулары жана рекомендациялары

Биздин пикирибиз боюнча, КОКтун калдыктарды башкаруу боюнча мурда кабыл алган жана учурдагы чаралары, көп жагынан КРдагы калдыктарды башкаруу жана рыноктор боюнча тийиштүү чаралардын, жана мындай болгон учурда өтө чектелген мүмкүнчүлүктөрдөн улам дайыма эле алдынкы эл аралык процедуралардын талаптарына туура келе бербейт.

Биздин пикирибиз боюнча, ПКО жакшыртуу үчүн бир нече маанилүү моменттерди аныктады. “Кумтөргө” жаңыдан кабыл алынган мыйзамдардын талаптарына ылайык, иштетилген

¹⁵³ 263-бет ПКО, 2012-ж.

¹⁵⁴ Караңыз: КОКтун 2011-ж. отчету, Таблица 3-1: КЧК боюнча уруксат берүүчү документтердин тизмеси, 28-бет

¹⁵⁵ Караңыз: КОКтун 2011-ж. отчету, Бөлүм 3.6 – Аларда: «28-март: КРнын Өкмөтүнө караштуу КТЧКТЧнын ЫКАКЧКБнын инспектору Ч.Чукумбаев жана ага адиси О.Шестова «Эко-Сервис» долбоордук уюмунун инженерии Т.Чыныбаевдин катышуусунда, КОКтун Чарбалык-тиричиликтик агындыларды тазалоочу жабдуусун (ЧТАТЖ) жана Өнөр жай агындыларын тазалоочу жабдуусун (ӨАТЖ) кароону жүргүздүк; тазалоого чейинки жана кийинки, ошондой эле дезинфекциялоодон кийинки чыгаруулар ЧТАТЖнын жана ӨАТЖнын ишинин анализи үчүн тандалып алынган, 30-бет

калдыктар боюнча пландаштыруу жана отчеттуулук маселелеринде консултация үчүн мамлекеттик органдар менен байланышта болууну улантууга рекомендация берилет. “Кумтөргө” документ жүгүртүүнү жана эсепке алуу/инвентарлаштыруу системасын, медициналык жана коркунучтуу калдыктарды утилдештирүү боюнча чараларды өркүндөтүүгө (алар азыр мүмкүн болуп калган калдыктарды кен ишканасынын/кайра иштетүүнүн чектеринен тышкары утилдештирүүнүн варианттарын кароону кошо алганда) жана КОКтун калдыктарды кайра иштетүү боюнча башка иштерин көбөйтүүгө рекомендация берилет. Бул өз кезегинде компаниянын курчап турган чөйрөнү коргоо тармагындагы Саясаттарын жана процедураларын жаңылоону талап кылат.

Бирок, биз парламенттик отчеттун негизги максаты «Кумтөрдүн» калдыктарды башкаруу чөйрөсүндөгү аракеттерин билип туруп балансташпаган, тунгуюк жана зыян алып келүүчү катарында көрсөтүү болуп саналган деп да эсептейбиз. Бул парламенттик комиссия бүтүндөй Кыргызстан боюнча муниципалдык жана коркунучтуу калдыктарды жыйноо жана кайра иштетүү боюнча тиешелүү объектилердин жетишсиздиги, жана мүмкүн толук жоктугу жөнүндө унчукпаган фактысынан улам айкын болуп турат. Бул структуранын жоктугу БУУнун ЕЭКсынын конструктивдик анализинде жана башка иштерде ачык аныкталган.

Өлкөдөгү чектелген мүмкүнчүлүктөрдү четке какпаган КОКтогу калдыктарды башкаруу боюнча жүргүзүлгөн иштердин анализинин натыйжалары боюнча «Кумтөрдүн» объектилери Кыргызстандагы калдыктарды жыйноо боюнча болгон/аракеттеги көптөгөн, а мүмкүн бардык, объектилердин арасынан эң мыктылары катарында таанылган болот: КРдагы көптөгөн, а мүмкүн бардык мындай объектилерден айырмаланып «Кумтөр» ишканасынын калдыктарды сактоочу жайы – бул кошумча сыйымдуулугу, герметикалык негизи бар долбоорлонгон структура, калктуу пункттардан алыс жана жер астындагы суу ресурстарынан бөлөк жайгашкан, тийиштүү финансылоосу бар, активдүү башкаруу астында турат, күн сайынкы мониторинги бар, ошондой эле кен ишканасын эксплуатациядан чыгаруу планы да каралган.

8 Маалыматтардын аныктыгы жана ачыктыгы

8.1 Баштапкы маалымат

Парламенттик комиссиянын олуттуу билдирүүлөрүн кыскача жыйынтыктоону баштоодон мурда биз парламенттик комиссиянын отчетунан мурда «Призманын» тийиштүү көз карандысыз баалоосу¹⁵⁶ менен ведомстволор аралык өкмөттүк комиссиянын отчету чыкканын белгилеп кетээр элек. Өз отчетунда ведомстволор аралык комиссия да маалыматтын аныктыгы жана ачыктыгы менен байланышкан бир нече маселени көтөргөн, аларды биз негизсиз деп эсептейбиз жана алар азыр парламенттик отчетто да көтөрүлүүдө.

Бирок, ведомстволор аралык комиссиядан айырмаланып, парламенттик комиссия берилген маалыматтардын анык эместиги маселесин гана көтөрдөстөн, КОКту маалыматтарды бурмалагандык үчүн да айыптайт. Биз ПКОдо келтирилген мисалдарды текшердик жана бул пикирлер негизсиз, контексттен үзүлүп алынган, олуттуу мааниге ээ болбогон же адашууларга алып келүүчү экени жөнүндө корутундуга келдик жана төмөндө деталдык анализди келтиребиз.

Бул бөлүмдүн контекстинин алкактарында жана КОКтун маалыматтардын сапатын камсыз кылууга мамилесинин өзгөчөлөнгөн белгилерин чагылдыруу максатында биз окурмандын көңүлүн бул отчеттун 5.2 бөлүмүнө (Кыргызстандагы суунун сапатына мониторинг боюнча кырдаал) жана ал жерде циталанган Кыргызстандагы экологиялык кырдаал боюнча БУУнун ЕЭКысынын Экинчи отчетунан (2009-ж.) үзүндүлөргө бурмакчыбыз. Кыскача айтканда, өлкө боюнча мониторинг тармагы жетишсиз деп эсептелет, ал жада калса суунун сапатына контроль боюнча жергиликтүү мыйзамдардын талаптарына да ылайык келбейт, мамлекеттик лабораториялар талаптагыдай сертификаттоого жана аккредиттөөгө ээ эмес жана эл аралык стандарттардын талаптарына ылайык келбейт, ошондой эле практикада маалыматтарды интеграцияланган башкаруу системасы жок. Ошол эле учурда, ошол эле отчетто КОК компаниясын Курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча ар жылдык отчету жарыялап турган жалгыз компания катарында мисал келтиришет.

8.2 ПКОдо көтөрүлгөн маалыматтын аныктыгы боюнча негизги маселелер

Парламенттик комиссия өз көңүлүн КОК берген экологиялык маалыматтардын аныктыгына тиешелүү төмөнкү аспектилерге топтогон:

- а) Болжолдонулган маалыматтарды бурмалоо;
- б) Болжолдонулган маалыматтардын анык эместиги;
- в) Эл аралык аужитордук текшерүүлөрдүн отчетторуна конкреттүү шилтемелер; жана

¹⁵⁶ «Призма», 2012-ж. «Кумтөр алтын кен ишканасында экологиялык жана өнөр жайлык коопсуздук нормаларынын сакталышы маселеси боюнча «Ведомстволор аралык комиссиянын отчетун» жана «Морандын комментарийлерин» көз карандысыз баалоо», финалдык отчет, 23-апрель, 2012-ж., бул да КОКтун Интернет баракчасында жарыяланган

г) Ачыктык.

Парламенттик комиссиянын маалыматтарды бурмалоо жана/же анык эместиги жөнүндө тастыктоолору боюнча биздин корутундулар «Кумтөр» ишканасында 2005-ж. бери аткарылган бир нече көз карандысыз эл аралык аудитордук текшерүүлөрдүн натыйжаларын кошо алганда, биздин фактыларды териштирүүбүздүн натыйжасына негизделген жана биз ал маселелерди төмөндө пункттар боюнча ачабыз.

8.3 Маалыматтардын болжолдонулган «жасалмаланышы»

Отчеттун бир нече жеринде парламенттик комиссия КОК расмий документтерде берилүүчү маалыматты «жасалмалаган» деп айыптайт. Бир жерде, бөлүмдүн контекстинде парламенттик комиссия мындай деп тастыктайт:

«КОК курчап турган чөйрөнү коргоо жана объектилердеги жаратылышты коргоонун иш жүзүндөгү абалы, КРнын жаратылышты коргоо мыйзамдарынын талаптарын сактоо маселелери боюнча жасалмаланган маалыматтарды киргизүүдө. КОКтун көптөгөн тастыктоолору чыныгы абалга ылайык келбейт, өндүрүштүк жана тиричилик калдыктарын, булгоочу заттарды чыгаруунун көлөмдөрү жөнүндө маалыматтар толук эмес жана анык эмес болуп саналат»¹⁵⁷ жана «техникалык документацияга жана курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча отчетторго КОК чыныгы абалга дал келбеген маалыматты киргизет, б.а. расмий документтерге **жасалмаланган** маалымат киргизилет.»¹⁵⁸

Парламенттик отчеттун экинчи жеринде «жасалмалоонун» далили катарында конкреттүү мисалдар келтирилген. Биз отчетто «жасалмаланган» маалыматтарга карата берилген бир нече мисалды текшердик, жана мындай мисалдардын көп бөлүгү туура эмес цитаталанган же туура эмес которулган тастыктоолорго негизделгенин, же олуттуу эмес жана негизсиз экенин аныктадык. Мисалы, парламенттик отчетто калдыктарды сактоочу жайдын геомембраналык пленкасына карата төмөнкүдөй тастыктоо келтирилет:

«в) «Центерра Голддун» 2012-ж. 15-мартындагы отчетунда – «2011-ж. ар жылдык маалыматтык формада» «Дамбага чейин, калдыктар пляжы зонасында табигый кыртышка жогорку тыгыздыктагы полиэтиленден (HDPE) геомембраналык негиз төшөлгөн, ал плотинанын таманынан агым боюнча жогору **жүздөгөн** метрге созулат (41-бет). КОКтун курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча отчетунун маалыматтары боюнча жана КОКтун кызматкерлеринин сөзү боюнча пленка болгону 100 м гана төшөлгөн.»¹⁵⁹

Биз «Центерра Голддун» 2011-ж. Ар жылдык маалыматтык формасын карадык жана таптакыр башка сүйлөмдү таптык, ал чынында КОКтун кызматкерлери берген маалыматка дал келет:

«Дамбага чейин суу каптоо зонасында табигый кыртышка жогорку тыгыздыктагы полиэтиленден (HDPE) геомембраналык негиз төшөлгөн, ал плотинанын төмөнкү

¹⁵⁷ ПКО, 2012-ж., 253-бет

¹⁵⁸ ПКО, 2012-ж., 265-бет

¹⁵⁹ ПКО, 2012-ж., 266-бет

таманынан агым боюнча жогору **жүздөгөн** метрге созулат» [автор тарабынан асты сызылган].¹⁶⁰

Андан аркы анализ ушул эле маалымат («жүздөгөн метр») «Центерра Голддун» 2010- жана 2009-ж. Ар жылдык маалыматтык формаларында да келтирет. Башкача айтканда, калдыктарды сактоочу жайдын геомембраналык пленка менен жабылган участогуна тиешелүү «Центерра» жана «КОК» компаниялары тарабынан бир нече жалпы жеткиликтүү документтерде дайыма жарыялануучу маалымат «жасалмаланган» эмес, бул маалымат туура эмес түшүндүрүлгөн, туура эмес циталанган же парламенттик комиссиянын мүчөлөрү тарабынан туура эмес берилген.

Ушундай эле ыкма менен биз «жасалмаланган маалыматтын» төмөндө көрсөтүлгөн мисалына негиздеме таба алган жокпуз:

«2010-ж. үчүн КОКтун курчап турган чөйрө боюнча жылдык отчетунда ар түрдүү калдыктар үчүн жер тосмолор менен курчалган жана пленка менен изоляцияланган атайын аянтчалар курулган (6.15-бет), төгүндүлөрдөн фильтрат калдыктарды сактоочу жайга жеткирилет жана андан кийин тазалоого тушуктурулат (6.16-бет) деп белгиленет. Иш жүзүндө ал жок, ага далил «Кумтөр» кен ишканасынын объектилеринде 2012-ж. 29-апрелинде, 11-15-майда болгондо түзүлгөн актылар боло алат;»¹⁶¹

Биз аткарган 2010-ж. үчүн жылдык отчеттун анализинин негизинде биз бул 6.7 бөлүмгө тиешелүү деп болжолдодук: «Аянтчалар жана арыктар/траншеялар калдыктардын ар кандай типтерин башкаруу максатында топурак жалы менен курулган жана пленка менен изоляцияланган».¹⁶² Парламенттик отчеттон бул үзүндүнүн контекстин жана мазмунун кароо менен биз ал которулгандагы ката же парламенттик комиссиянын мүчөлөрү тарабынан маанисин туура эмес түшүнүү/интерпретациялоо менен байланыштуу болушу мүмкүн деп болжолдойбуз. Биз Кумтөргө калдыктар чарбасынан чыгарылган суу алгач тазалоочу жабдууларда (ЕТР) тазалоодон өтөөрүн, андан кийин Кумтөр дарыясына куярын белгиледик. Кандай болгондо да, келтирилген мисал «жасалмаланган маалымат» терминин пайдаланууну же колдонууну актаган реалдуу же материалдык далил катары кызмат кыла албайт.

8.4 Маалыматтардын болжолдонулган анык эместиги

Парламенттик комиссия отчетто бир нече жолу КОКтун курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча маалыматтары «анык эмес» деп түшүнөт же түз айтат. Биз парламенттик комиссиянын КОКтун маалыматтарынын аныктыгына карата корутундуларынын негизсиздигин баса көрсөтүү үчүн төмөнкү мисалдарды келтирмекчибиз..

Парламенттик комиссия төмөнкүлөргө шилтеме жасоо менен КОКтун жер бетиндеги жана жер астындагы суулардын сапатына контроль боюнча маалыматтарынын анык эместигин билдирет: а) Профессор К.А.Кожобаев (2010-ж.) кен ишканасындагы суунун анализи боюнча өзүнүн натыйжаларына негизденүү менен суудагы «токсиндүү оор металлдардын жол берилгис

¹⁶⁰ Центерра Голд, 2012-ж. 31-декабрда аяктаган жыл үчүн ар жылдык маалыматтык форма, 2011-ж. 2012-ж. 15-марты

¹⁶¹ ПКО, 265-бет

¹⁶² 6-14-беттер, 2010-ж. КОКтун курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча жылдык отчету.

жогорку курамы» жөнүндө тыянак жасаган, жана б) Кумтөр дарыясындагы суунун салыштырмалуу жогорку өткөрүүчүлүгүн көрсөткөн доктор Роберт Морандын комментарийине. Парламенттик комиссия: «Бул айрым фактылар кен ишканасы тарабынан жер астындагы жана жер бетиндеги суулардын мониторингинин аныктыгына жана ишенимдүүлүгүнө күмөн жаратат..»¹⁶³ деп билдирет.

«Призма» тарабынан аткарылган фактылардын анализи бул тастыктоо адашууларга алып келет жана контексттен үзүлүп алынган деген корутунду жасайт; «оор металлдардын жол берилгис жогорку курамы» деген шилтеме алынган булак көрсөтүлбөгөн; КОКтун баарын камтыган маалыматтарын, үчүнчү тараптардын лабораториялык анализдеринин натыйжаларын жана сапатты камсыз кылуу боюнча натыйжаларды (караңыз: 6.6.2-бөлүм) да эске албайт жана кен ишканасынан дегеле алынбаган үлгүлөрдүн натыйжаларына негизделген Морандын комментарийлери¹⁶⁴ боюнча гипотетикалык корутундуларга негизделген.

К.А.Кожобаевдин оор металлдардын концентрациясы деп түшүнүлгөнгө карата комментарийи реалдуу үлгүлөргө жана анализдердин реалдуу натыйжаларына негизделген эмес, а «Кумтөр» ишканасынан тышкары алынган үлгүлөрдүн салыштырмалуу өткөрүүчүлүгүнүн жогорку көрсөткүчтөрүнө таянылган экен. Биздин пикирибиз боюнча, «токсинуу оор металлдардын жол берилгис жогорку курамы» жөнүндө тастыктоонун далили катарында башка жерден алынган үлгүнүн жогорку өткөрүмдүүлүгүн пайдалануу – ошол эле учурда үлгү «Кумтөр» ишканасынан алынды деп белгилөө, парламенттик комиссиянын корутундусун тастыктабайт жана үлгүлөрдүн регламенттелген жерлеринен суунун сапатынын көрсөткүчтөрү жол берилген концентрациялардын чектеринде экендигин (караңыз: төмөндө ылайыктуулукту талкуулоо жана тактоо) эске албайт. Биз мурдагы талдоолордо белгилегенибиздей, Морандын комментарийлеринен мында келтирилген белгилүү бир үзүндүлөр «Кумтөрдөгү» суунун сапатынын маселелерине тийиштүү жеткиликтүү маалыматтарды эске албаганы көрүнүп турат жана анын ордуна, «Кумтөрдүн» мониторингинин маалыматтары анык эмес болушу керек деген имиштерге негизденүү менен кызыл кулактык кылат.

Биздин пикирибиз боюнча, парламенттик комиссиянын отчетунда жарыяланган үлгүлөрдү алууга жана суулардын анализинин сапатына контролдун натыйжаларынын анык эместиги менен байланышкан тастыктоолор негиздүү жана материалдык мисалдар менен бекемделбеген жана КОКтун документтеринде жазылган процесстерге, ошондой эле анда суунун үлгүлөрүн алуу методдору, ташуу, сактоо жана эсепке алууну жүргүзүү баяндалган Курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча жылдык отчетторго каршы келет. Ошондой эле КОК Кыргызтанда жайгашкан, эл аралык

¹⁶³ ПКО, 223-бет

¹⁶⁴ «Призма» Морандын комментарийлерин камтыган отчету тыкан изилдеп чыкты. Др.Моран бул да, кийинки да расмий өкмөттүк комиссиянын курамында болгон эмес. Ал бул комиссия тарабынан уюштурулган кен ишканасынан үлгүлөрдү алуу процедураларына да катышкан эмес. Антсе да, «Призма» ведомстволор аралык комиссиянын отчетуна тиркелген Морандын комментарийлерин текшерип чыкты. Биз анын комментарийлери кылмыштуу кутум мүнөзүндө, КРнын мамагентиктеринин, эл аралык кредиторлордун жана консультанттардын компетенциясы жана жөндөмдүүлүгү маселесин, ошондой эле көп сандаган эл аралык консультант-инженерлердин жана экологдордун кесиптик жөндөмдүүлүктөрүн жана этикалык жүрүм-турумун күмөндүү кылат деп эсептейбиз.

жана жергиликтүү денгээлде аккредиттелген Алекс Стюарт лабораториясынын кызматынан пайдалана тургандыгын де белгилегибиз келет.

8.5 Эл аралык аудитордук текшерүүлөрдүн отчетторуна шилтемелер

КОКтун маалыматтарынын аныктыгы эмес боюнча өзүнүн айыптоолорун тастыктоо аракетинде парламенттик комиссия «SENES»¹⁶⁵, «WESA»¹⁶⁶ жана «Citrus»¹⁶⁷ сыяктуу эл аралык компаниялардын консультанттары жүргүзгөн аудитордук текшерүүлөрдүн отчетторуна өзүнүн баалоосунда шилтеме жасайт. Парламенттик комиссияда көтөрүлгөн маселелер отчеттун алдын ала долбооруна негизделгендигин, туура эмес циталангандыгын, кырдаалды/контекстти эске албагандыгын, олуттуу эмес болуп саналгандыгын же буга чейин чечилгендигин конкреттүү мисалдар менен төмөндө бериле тургандыгын белгилеп кеткибиз келет. Ошондой эле сиздердин көңүлүңүздөрдү мониторинг жана контроль боюнча ички жана тышкы көп сандаган текшерүүлөрдөн улам, парламенттик комиссия көтөргөн маселелер КОКтун Мониторинг программасынын жалпы корутундуларын өзгөртпөй тургандыгына да бурмакчыбыз.

«SENES» тарабынан 2009-ж. жүргүзүлгөн саламаттыкты, коопсуздук жана курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча чараларды башкаруу системасынын аудитине келсек, парламенттик комиссия мындай корутунду чыгарат:

«[КОК] өткөргөн булгоочу заттардын аспаптык өлчөөлөрүнүн жыйынтыктары ишенимдүү эмес. КОК тарабынан лаборатордук жабдуунун калибирлөө боюнча талаптар жетиштүү түрдө аткарылбаган. Өлчөөлөрдүн натыйжаларын иштеп чыгуунун тууралыгы камсыз кылынган эмес, өлчөөнүн бирдигин көрсөтүүдө катага жол берилген – граммдын ордуна миллиграммдар (ката 1000 эсе), кубдук метрлердин ордуна литрлер (ката 1000 эсе).»¹⁶⁸

Парламенттик отчет «SENES» отчетунан төмөнкү үзүндүлөрдү камтыйт:

«7-бет: «Мониторинг үчүн жабдуу үзгүлтүксүз калибрленүүгө тушуктурулганына кандайдыр-бир объективдүү же кыйыр көрсөтүүлөр жок болгон». 8-бет: «калибрленбеген жабдууну пайдалануу маалыматты жаңылыш жыйноонун жана берүүнүн, ошондой эле маалыматтардын анык эместигинин жана терс коомдук пикирдин мүмкүн болуучу себеби болуп калышы мүмкүн.»¹⁶⁹

Парламенттик отчетто келтирилген башка мисалдардай эле биз бул цитатаны/үзүндүнү «SENES» отчетунун түп нускасынан (жада калса которгон учурдагы барактардын жылышып кетүүсүн эске алганда да) таппаганыбызды баса белгилеп коюубуз керек, же кошумча маанилүү маалымат жана контекст парламенттик отчетто көрсөтүлгөн эмес. Биз парламенттик комиссия

¹⁶⁵ Senes, 2009-ж. Кумтөр Оперейтинг Компани: Коопсуздук, эмгекти, саламаттыкты жана курчап турган чөйрөнү коргоо системасын аудитордук текшерүү, 27-сентябрь - 3-октябрь, 2009-ж.

¹⁶⁶ WESA Inc/ 2008-ж., Өнөр жай гигиенасын баалоо(катачылыктардын анализи) жана Үлгү алуу программасын өнүктүрүү, 2008-ж. декабрындагы алдын ала отчет

¹⁶⁷ Citrus Partner LLP, 2008-ж. Курчап турган чөйрөгө таасирди баалоо, Кумтөр Оперейтинг Компани, Кыргызстан, декабрь, 2008-ж.

¹⁶⁸ ПКО, 225-бет

¹⁶⁹ См. ОПК, стр. 255-256

«SENES» калибрлөө маселесин айрым тандалып алынган приборлорго гана карата колдонгондугу фактысын жаздым кетиргенине көңүл бурабыз. Парламенттик комиссия ошондой эле «SENES» сапаттын контролунун маалыматтары чынында эле ишенимсиз болуп саналгандыгын жана/же олуттуу жана белгисиз тобокелчиликтердин бардыгын көрсөткөндүгүн айтпагандыгын жана ошондой деп ойлонбогондугун да көрсөтпөгөн. Бул «Призманын» парламенттик комиссиянын отчетунун комментарийлерин түшүндүрүү өтүнүчүн канааттандырган «SENES» компаниясынын жакындагы түшүндүрүүлөрүндө да айтылган (караңыз: Тиркеме 3).

«SENES» компаниясы тарабынан аныкталган, алар приборлордо болушу да болбошу да мүмкүн болгон теориялык «калибрлик дрейфтин» маалыматтардын тактыгына таасирин балансташкан эксперттик текшерүү байланышкан жол берилген катачылык тиешелүү стандарттардын талаптарына ылайык, КОК берген маалыматтар менен олуттуу бөлүгүндөгү дал келүүчүлүккө салыштырмалуу олуттуу эмес боло тургандыгын тастыктайт, алар өз кезегинде мисалы, кесиптик тобокелчиликтерди чектөө (саламаттыкты, эмгекти жана коопсуздукту сактоо чөйрөсүндө) максаттарында кошумча кеңири коопсуздук коэффициентине ээ. Бул Тиркеме 3тө да келтирилген, жабдуу боюнча келтирилген конкреттүү мисалдарда жана «SENES» компаниясы берген маалыматтардын жаңы түшүндүрүүлөрүндө кененирээк сүрөттөлгөн.

Теориялык ой жүгүртүүлөрдөн бир аз четтеп жана КОК чынында да эл аралык аудитордук текшерүүнүн бардык рекомендацияларын аткаргандыгын жана жаңы жана/же текшерилген приборлорду колдонуп жаткандыгын, бардык талаптагыдай стандарттарга ылайыктуулугун көрсөтүүнү улантып жаткандыгын белгилейли. Башкача айтканда, парламенттик комиссиянын айыптоолору окурманды теориялык деңгээлде да, практикалык колдонуу деңгээлинде да адаштырат.

Калибрлөө жабдууларын өркүндөтүү, окутуу, маалыматтарды башкаруу киргизилген белгилүү бир жаңылыш (эски) маалыматтарды кайрадан текшерүү «WESA» компаниясы берген түшүндүрүүлөрдө кенен келтирилет (караңыз: Тиркеме 4). «WESA» өз түшүндүрүүлөрүндө төмөнкүлөрдү белгилейт:

«КОК азыркы учурда үлгүлөрдү алууну (өнөр жай гигиенасын камсыз кылуу максаттарында) үлгүлөрдү Өнөр жай гигиенасынын америкалык ассоциациясынын аккредиттелген лабораториясына анализге жөнөтүү менен [...] Эмгекти коргоо жана өнөр жай гигиенасы боюнча улуттук институттун бекитилген жана бүткүл дүйнөлүк таанылган методикаларына ылайык гана жүргүзүүдө [...]», - дейт жана: «Өнөр жай гигиенасын ар кварталдык текшерүү планы» (Industrial Hygiene Quarterly Monitoring Plan) 4 жылдан бери тыкан аткарылууда» деп улантат. «Иш ордундагы булгануунун зыяндуу факторлору боюнча жетиштүү маалымат топтолгон, ал эмгекти коргоо жана зыяндуу факторлордун таасирин болтурбоо үчүн жеринде тийиштүү жана талаптагыдай контроль (инженердик желдетүүлөр, изоляция, тиркемелер, жеке коргонуу каражаттары (ЖКК), утурумдук мониторинг) колдонулуп жаткандыгынын далили катарында пайдаланыла алат.»¹⁷⁰

¹⁷⁰ «WESA», 2012-ж, 6-7-беттер

Акыркысы, «SENES» жана «WESA» компанияларынын отчеттору боюнча туура эмес же көз жаздымында калтырылган маалыматтын негизинде парламенттик комиссия төмөнкүдөй негизсиз жана адаштыруучу билдирүү жасайт:

«Ошондон улам КОК жүргүзгөн булгоочу заттарды аспаптык өлчөөлөрдүн маалыматтарынын ишенимсиздиги корутундусу түзүлгөн. Бирок, бул фактылар КОКтун курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча отчетторунда чагылдырылбаган, аныкталган кемчиликтер менен бузууларды четтетүү боюнча көрүлгөн чаралар жөнүндө маалымат жок.»¹⁷¹

Жогоруда көрсөтүлгөндөй, парламенттик отчетто маалыматтардын аныктыгына карата айтылган маселелер туура эмес цитаталанган, туура эмес көрсөтүлгөн же туура эмес берилген, айрымдары чечилип калган, а башкалары олуттуу мааниге ээ эмес болуп чыкты. Бул, демек, парламенттик комиссиянын «аныкталган кемчиликтердин жана бузууларды четтетүү боюнча чаралар» [sic]» көрүлбөгөндүгү жөнүндө билдирүүсү негизсиз жана адашууларга алып келет дегенди билдирет.

Парламенттик отчет «Citrus» компаниясы аткарган аудитордук текшерүү боюнча отчеттон да болушу мүмкүн үзүндүлөрдү да камтыйт. Парламенттик отчеттун англисче котормосу төмөнкүдөй:

«КОКтун ишмердүүлүгүнүн анализинин натыйжасынан Кумтөр Долбоору тарабынан экологиялык нормалардын жана талаптардын канчалык толуктугу жана аткарууга алынганы жана иш жүзүндө аткарылып жатканы түшүнүксүз»¹⁷²

«Citrus»тун түшүнүк катынан жана отчетунан баштапкы үзүндүлөр төмөндө келтирилет жана парламенттик комиссиянын отчетунда келтирилген цитата так эмес көрсөтүлгөнүн жана контексттен үзүлүп алынганын көрсөтөт. «Citrus»тун Түшүнүк катынын тийиштүү бөлүгү төмөнкүдөй:

«Жалпы тыянактар

Жүргүзүлгөн баалоонун жалпы тыянактары мындай:

- **КОКтун ишмердүүлүгү чынында эле курчап турган чөйрөнүн абалынын мониторинги жана баалоосу боюнча талаптарга (ЕМАР) дал келет:**
- **Жаратылышты жана байланышкан эталондук стандарттар боюнча аракеттер планын пайдалануу мезгилин (1995-ж. баштап) эске алуу менен нормативдик документтердин конкреттүү шарттарын колдонуу деңгээлин аныктоо мүмкүн эмес, себеби көп учурда баштапкы мыйзамдар жеткиликсиз; [автор тарабынан асты сызылган]**
- КОК функциясын аткарып жаткан укуктук климат жана коммерциялык чөйрө 1995-ж. долбоор ишке киргенден бери олуттуу өзгөргөн. Натыйжада, Жаратылышты

¹⁷¹ ПКО, 271-бет

¹⁷² ПКО, 257-бет

пайдалануу боюнча аракеттер планынын структурасынын жана мазмунунун ылайыктуулук деңгээли маселеси КОКтун учурдагы жана болочок операцияларына толук дал келет»¹⁷³

Ошондой эле «Citrus»тун отчетунун тийиштүү бөлүмү төмөнкүдөй::

«4.2 Регулятивдик нормалар

ЖКЧПда төмөнкүдөй көрсөтүлгөн:

Компаниялар КОКтун 1993-ж. ноябрындагы ТЭНинин (Тиркеме 1) 3-бөлүгүндөгү – Курчап турган чөйрөгө таасир этүү жөнөндө корутундуда баяндалган курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча нормаларды 2994-ж. апрелдеги жана 1995-ж. майдагы толуктоолору менен аткарууга жана Жалпы жоболор жөнүндө макулдашууда (Common Terms Agreement) айтылган курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча талаптарды карманууга тийиш.

КОКтун ишмердүүлүгүнүн анализинин натыйжаларынын негизинде курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча коюлган (жана 1995-ж. бери колдонулган) талаптар кандай түрдө Долбоорго толук интеграцияланганы жана жүзөгө ашырылып жатканы түшүнүксүз»¹⁷⁴ [автор тарабынан асты сызылган].

«Citrus» отчету башында долбоордун инвесторунун талаптарын аткаруу үчүн иштелип чыккан Жаратылышты пайдаланууну коргоо боюнча аракеттер планы дээрлик 20 жылдык мөөнөткө ээ жана долбоордун учурдагы абалына ылайык келе албай тургандыгына гана көңүл бургандыгы айкын болуп турат. Жада калса «Citrus» корутундусуна жана КОК «сөздүн кеңири маанисинде ЖКЧП боюнча бардык талаптарга ылайык келгендиги» жөнүндө кайталап билдирүүлөрүнө шилтеме жасабастан туруп, парламенттик комиссия «Citrus» отчетун кылдат окуп чыгуу иште олуттуу кемчиликтер бар деген корутундуга алып келбей тургандыгы маанилүү фактысын көрсөтпөйт.

8.6 Ачыктык

Парламенттик комиссия КОК курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча өзү декларациялаган принциптерди карманбай тургандыгы жөнүндө тастыкталбаган билдирүү жасайт да, төмөнкүдөй корутунду чыгарат: «ишмердүүлүктүн ачыктыгы камсыз кылынбаган».¹⁷⁵ Биз Парламенттик комиссия КОКтун алдынкы тажрыйбасынын жалпы улуттук деңгээлде колдонуусун колдоого алуунун ордуна өлкөнүн бул алдынкы ишканасынын маалыматтарынын ачыктыгына жана аныктыгына күмөндөнгөнүнө таң калдык. БУУнун ЕЭКи өзүнүн Кыргызстандагы экологиялык кырдаал боюнча экинчи отчетунда (2009-ж.) мындай деп көрсөтөт:

¹⁷³ Citrus Partners LLP, 2008-ж. 2-бет

¹⁷⁴ Citrus Partners LLP, 2008-ж. 14-бет

¹⁷⁵ ПКО, 256-бет

«Кыргызстанда болгону бир компания – Кумтөр Оперейтинг Компани, курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча ар жылдык отчетторун (ыктыярдуу) жарыялайт.»¹⁷⁶

Ошондой эле биз Ведомстволор аралык комиссиянын отчетун¹⁷⁷ (2011-ж.) өзүбүздүн көз карандысыз баалообузда КОКтун ишмердүүлүгүнүн ачыктыгына карата жыл сайын Кумтөр кен ишканасына жергиликтүү контролдоочу жана эл аралык уюмдардын (ошондой эле инвесторлордун да атынан) аудиторлору жана инспекторлору 25-30 жолу болуша тургандыгын жооп берген элек. Дал ушул ишканага баруулар, инспекциялар жана аудитордук текшерүүлөр туруктуу компетенттүү мониторинг жана көзөмөл жүргүзүүгө өбөлгө түзөт жана курчап турган чөйрөгө таасир этүүчү факторлорду жана өндүрүштүн олуттуу геотехникалык аспектилерин мониторингдөө менен байланышкандарды кошо алганда, олуттуу өндүрүштүк өзгөрүүлөргө алып келет. Бардык инспекциялар документалдуу тастыкталган жана КОКтун Курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча жылдык отчетторунда көрсөтүлгөн.

Биз ошондой эле парламенттик жана башка өкмөттүк комиссияларды кошо алганда, бардык олуттуу кызыкдар тараптар кен ишканасына жана документтерге жеткиликтүүлүккө ээ болушкан жана болушат деп эсептейбиз. Атүгүл, мониторингдин маалыматтары жана башка маалыматтар да КОКтун курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча жылдык отчетторуна камтылат жана компаниянын Интернет-баракчасында жарыяланат. Бул Кыргызстандагы ар түрдүү мамагенттиктердин, жергиликтүү мектептердин/китепканалардын жана коомдук бирикмелердин өкүлдөрүнө да тиешелүү. КОКтун орус тилиндеги курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча жылдык отчетторун таратуу тизмеси Таблица 3тө көрсөтүлгөн олуттуу мамагенттиктерди, китепканаларды, университеттерди жана мектептерди, коомдук жана башка уюмдарды камтыйт. КОК компаниянын веб-сайтында 2010- жана 2011-ж. Курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча жылдык отчетторун англис, орус жана кыргыз (2011-ж.) тилдеринде да жарыялады.

Биздин пикирибиз боюнча, жеткиликтүүлүк, отчеттуулук жана натыйжалар КОК «ишмердүүлүктүн ачыктыгын камсыз кылбайт» деген жүйөөлөрдү тастыктабайт. Биз курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча жылдык отчетторду түзүп жана таратуудан тышкары, «Центерра» жана «КОК» Отчеттуулук боюнча глобалдык демилгелерди (GRI) жана Кен казып алуучу тармактагы ачыктык демилгесин (EITI) кабыл алуу аркылуу эл аралык деңгээлде отчеттуулук жүргүзүүнүн жана маалыматты ачуунун эң мыкты ыкмаларын иш жүзүндө колдонот.

Курчап турган чөйрөнү коргоо чөйрөсүндөгү ишмердүүлүгү жөнүндө маалыматты ачкан өлкөдөгү жалгыз компания болгон КОКко мындай тыкан көңүл буруу «Кумтөргө» карата КРнын өкмөтү башка тоо-кен ишканаларына карата колдонулбаган талаптарды жана стандарттарды колдонуп жаткандыгы жөнүндө ойго түртөт.

¹⁷⁶ БУУнун ЕЭЖи, Экологиялык саясат боюнча комитет, 2009-ж. Экологиялык ишмердүүлүктүн натыйжалуулугу жөнүндө баяндама, Кыргызстан, Экинчи баяндама, Баяндамалар цикли №28, 52-бет

¹⁷⁷ «Призма», 2012-ж. «Кумтөр алтын кен ишканасында экологиялык жана өнөр жайлык коопсуздук нормаларынын сакталышы маселеси боюнча «Ведомстволор аралык комиссиянын отчетун» жана «Морандын комментарийлерин» көз карандысыз баалоо», март, 2012-ж., 16 - 18-беттер

Таблица 3: КОКтун курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча жылдык отчетторун таратуу тизмеси (булак: КОК)

Олуттуу кызыкдар тараптар	КОКтун КЧК боюнча жылдык отчетторун алуучулар
Өкмөттүк органдар	КЧК боюнча мамагенттик, Мамтоотехкөзөмөл, Жаратылыш ресурстары министрлиги, КЧК боюнча мамагенттиктин Ысык-Көл региону боюнча департаменти, «Ысык-Көл» биосфералык аймак (Балыкчы), Санэпидкөзөмөл, Ысык-Көл региону боюнча санэпидкөзөмөл департаменти, Ысык-Көл облмамадминистрация, Жети-Өгүз раймамадминистрация, Нарын облмамадминистрация, КЧК боюнча Нарын регионалдык комитети, “Кыргызалтын» ААКсы, «Эко-Сервис» ӨЭФ
Китепканалар, университеттер жана мектептер	КРнын Улуттук китепканасы, КРнын УИАсынын китепканасы, Каракол шаардык китепкана, Балыкчы шаардык китепкана, Нарын шаардык китепкана, Тамга мектебинин китепканасы, Тосор мектебинин китепканасы, Кичи-Жаргылчак жана Чоң-Жаргылчак мектептеринин китепканалары, Ак-Шыйрак айылдык китепканасы, Барскоон айылдык китепканасы жана мектеп, Кызыл-Суу айылдык китепканасы, Бөкөнбаев айылынын китепканасы, Каракол университети, Биология институту
Жарандык коом жана ӨЭУлар	ЗдравПлюс (Каракол), «Сорос-Кыргызстан фондунун ИППДОсу, «Ай-Сымал» ӨЭУсу, Барскоон, «Жети-Өгүз айымы» ӨЭУсу, Кызыл-Суу, «Кут-Билим» ӨЭУсу (Кара-Коо), «Журналисттин үйү» ӨЭУсу, Каракол, «Як-Тур» компаниясы, Ысык-Көл мамлекеттик тарыхый-маданий музейи (Каракол), «Келечек» экологиялык ӨЭУсу, Бишкек, Өмүр дарагы (Калия Молдогазиева), Наталья Аблова

8.7 Корутундулар жана рекомендациялар

Биздин пикирибиз боюнча, БУУнун ЕЭКисинин 2009-ж. отчетунда курчап турган чөйрөнү коргоо чөйрөсүндөгү маалыматты кеңири ачкан жалгыз компания катарында көрсөтүлгөн КОКтун дарегине карата өзгөчө көңүл буруу жана айыптоолор КРнын өкмөтү жана/же башка ыйгарымдуу комиссиялар КОКко карата алар өлкөдөгү башка тоо-кен ишканаларына карата колдонулбаган талаптарды жана стандарттарды колдонуп жаткандыгы жөнүндө таасирдин түзүлүшүнө өбөлгө түзөт.

Биз парламенттик комиссиянын калибрлөө боюнча маалыматтарды кошо алганда, КЧК боюнча маалыматты «жасалмалагандыгына» же анык эместигине карата тастыктоолору туура эмес цитаталанган, адашууларга түрткөн, мааниге ээ эмес же чечилип калган болуп саналат деп эсептейбиз. «Посткалибрдик» маалыматтар (2009-ж. «SENES»/»WESA» аудитинен кийин жана ишканада кошумча жана жаңы приборлорду орноткондон же калибрлөө боюнча процедураларды өркүндөткөндөн кийин алынган) «Кумтөр» ишканасынын мурдагы мониторингинин жалпы тыянактарын тастыктаганы маанилүү.

КОКтун кызматкерлери менен маектешүүлөрдү жүргүзүү, «SENES» жана «WESA» изилдөөлөрү боюнча эң акыркы маалыматты кошо алганда, ар кандай фактыларды жана документтерди анализдөө менен биз парламенттик комиссиянын калибрлөөнүн жана «SENES» отчетунда көрсөтүлгөн маалыматтардын сапаты боюнча тастыктоолорунда жана билдирүүлөрүндө контексттен маанилүү моменттер жана фактылар камтылбаган жана практикалык колдонуунун жана өркүндөтүүнүн натыйжаларына текебер мамиле жасалган деп эсептейбиз.

«Призманын» маалыматтардын аныктыгы жана ачыктыгы боюнча рекомендациялары төмөндө келтирилген:

- а) «Призма» «Кумтөргө» «SENES» менен «WESA» акыркы отчетторун алар кийинки иликтөөдө жаңыртылган маалыматты эске алышы үчүн Мамлекеттик комиссиянын жана анын адистеринин кароосуна берүүгө рекомендация берет.
- б) Биз «Кумтөргө» жана «Центеррага» эл аралык аудиттерди жүргүзүү жана өркүндөтүү боюнча өзүнүн пландык программаларын улантууга да рекомендация беребиз. Бул алар «Кумтөрдө» колдонулуучу жана өз кезегинде «Кумтөрдүн» өндүрүштүк ишмердүүлүгүнө тиешелүү компаниянын коопсуздук техникасын, эмгекти жана курчап турган чөйрөнү коргоону үзгүлтүксүз өркүндөтүүгө берилгендигин колдоого алган ISO жана OSHA тибиндеги системалар баяндаган «Планда-Жаса-Текшер-Аракеттен» принцибин ийгиликтүү колдонууга өбөлгө түзөт.
- в) «Кумтөр» курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча маалыматтарды башкаруу системасына карата отчеттуулукту камсыз кылуу боюнча (туруктуу өнүктүрүү чөйрөсүндө) мамилелерди колдонуу мүмкүнчүлүгүн карашы керек окшойт. Бул маалыматтардын бүтүндүгүн, ишенимдүүлүгүн алда канча жакшыртмак жана «Центерра Голд Инк.» компаниясы өзүнүн ишмердүүлүгүнүн бардык чөйрөлөрүндө колдонгон GRI тибиндеги отчеттуулукту да мүмкүн жөнөкөйлөтмөк.
- г) Биз КРда тоо-кен казып алуу тармагындагы (башка бардык эле тармакта) ОЗТОС боюнча ылайык келүүчү эталондук маалыматтардын жана статистиканын ачык көрүнгөн жоктугун да белгилейбиз. «Кумтөр» мүмкүн мындай маалыматтарды өнүктүрүү, ачыктоо жана салыштыруу мүмкүнчүлүктөрүн карап чыгаттыр. Мындай мүмкүнчүлүктөр эл аралык уюмдар (ЕЭК, БУУ, ЭЭУ, ЭФИ жана донордук шериктештик) менен кызматташуу, тиешелүү кесиптик ассоциациялардын колдоосу, академиялык изилдөөлөр, жарандык программаларды колдоо ж.б. жолу менен узак мөөнөттүү (көп жылдык) гранттарды, сыйлыктарды берүү аркылуу түзүлүшү мүмкүн.
- д) Алыстык жана тиешелүү потенциалды өнүктүрүү зарылчылыгы менен байланышкан практикалык кыйынчылыктарды түшүнүү менен, биз «Кумтөргө» аларды курчап турган чөйрөнүн мониторинги боюнча программаларга тартуу үчүн жаштар топтору, жамааттардын өкүлдөрү жана ар кандай ӨЭУлар менен өз ара аракеттенүүнү улантуу рекомендациясын беребиз. Биздин болжолубуз боюнча, бул аталган программалардын маалыматтарынын натыйжаларынын ишенимдүүлүгүн жакшыртууга жардам бермек.
- е) Биз «Кумтөргө» алар КРда курчап турган чөйрөнүн мониторингин, отчеттуулугун жана салыштырмалуу системасын кигизүүгө же кеңейтүүгө багытталышкан уюмдарга жана жаштар топторунун демилгелерине, ӨЭУларга жана билим берүү мекемелерине

финансылык жардам берүү (гранттар, сыйлыктар, мелдештер түрүндө) мүмкүнчүлүгүн кароого да рекомендация беребиз.

9 Шилтемелер

К. Абдыгазиев и С. Дюшембиев, 2012, Анализ состояния ОХХ за II кв 2012 г., меморандум для Дж.Бейкера, 5 июня 2012 г.

А. А. Амсонова и И. В. Токарев. Исследование формирования стока реки Нарын постоянным изотопным составом, журнал по минералогии www.minersoc.org. А. Башкиров, 2011. Анализ аспектов по Сарычат-Эрташскому заповеднику и буферной зоне, неопубликованный отчет.

«BGC Engineering Inc.» (2005 г.): Хвосты на руднике Кумтор – Контрольная оценка и технический анализ хвостов рудника Кумтор, Заключительный отчет, 19 октября 2005 г.

«BGC Engineering Inc» 2010г., Обновленный анализ деформации ползучести хвостохранилища Кумтор, 22 декабря 2010 г.

«BGC Engineering Inc», 2012, Оценка геологического риска опасности затопления в случае прорыва моренной дамбы озера Петрова, Кыргызстан, Заключительный отчет от 23 марта 2012 г.

Центерра Голд Инк., 2011. 2010 Отчет о корпоративной ответственности: Ответственная добыча везде, где мы работаем.

Центерра Голд Инк., 2012. Ежегодная информационная форма на 31 декабря 2011 года от 15 марта 2012 г.

М. Черны, М. Йанский, В. Энжел, З. Собр, М. Бенес, С. Ерохин, 2009. Озеро Петрова: Динамика развития ледника и озера, риски и их оценка. Семинар по глетчерным рискам, 2009, Вена, 10 - 13 ноября 2009 г. (сессия с использованием плакатов).

Citrus Partner LLP, 2008 г. Оценка управления охраной окружающей среды, Кумтор Оперейтинг Компании, Кыргызстан, декабрь 2008 г.

Консультант/Омбудсмен, 2008. Совместный мониторинг воды: Руководство по предупреждению и управлению конфликтами.

И. Домашов, В. Коротенко, Г. Горборукова, М. Аблезова, А. Кириленко, Базовая оценка доступа к воде, санитарии и гигиены в школах и больницах северных областей Кыргызстана (Иссык-кульская, Нарынская и Таласская области), Бишкек, Издательство «Алтын Тамга», 2011 г., стр. 104

М. Дуйшонаунов, 2010. Международная конференция выпускников университета по изменению климата и населению, 15-19 ноября 2010 г., Катманду, Непал (презентация в формате PowerPoint).

План природоохранных мероприятий, Нарынская область, Нарынская районная государственная администрация, 2011 г. (на русском языке).

Eurasia.net, 2012. Кыргызстан: Добыча золота может осложнить проблемы с водой в Центральной Азии — Отчет, опубликовано 31 января 2012г., публикация в Интернете.

Fauna & Flora International, 2003 г. Кыргызстан – Движущиеся горы. Издание 5, Октябрь 2003, стр 6-12.

Golder Associates, 2012. Отчет по инспекции, проведенной в октябре 2011 г., дамбы и дополнительных устройств.

И. Хоссаин и Ж. Сонга. 2008. Анализ ситуации по предупреждению инфекции и контролю в Бишкеке и Оше, Кыргызстан. Бишкек, Кыргызстан: AIDSTAR-One по проекту безопасности проведения медицинских инъекций для офиса координатора Global AIDS и Агентства США по международному развитию.

С. Ильясов и В. Якимов, 2009. Вторая национальная система связи Кыргызской республики к рамочной конвенции ООН по изменению климата, Бишкек: “Полиграфоформление“, 2009. стр. 206.

Межведомственная комиссия, 2011г., Оценка соблюдения норм экологической и промышленной безопасности на золотодобывающем руднике Кумтор, отчет межведомственной правительственной комиссии , (28 декабря, 2011г.), публикация в Интернете.

Международная организация по труду, 2008. Профессиональная безопасность и охрана здоровья в КР. Краткий отчет по стране.

Международная финансовая корпорация, 2006. Кумтор Голд: Управление без препятствий устойчивым биоразнообразием, доступен на вэб-сайте.

Международная финансовая корпорация, 2007. Руководство по охране окружающей среды, здоровья и труда при горных разработках (от 10 декабря 2007г.).

Парламентская комиссия, 2012 г. Временная депутатская комиссия по проверке и изучению соблюдения ЗАО «Кумтор Оперейтинг Компани» норм и требований по рациональному использованию природных ресурсов, охране окружающей среды, безопасности производственных процессов и социальной защиты населения в районе влияния от рудника Кумтор, а также состояния осуществляемого государственного контроля, созданной Постановлением Жогорку Кенеша Кыргызской Республики №1642-V от 15 февраля 2012 года.

Kilborn Western Inc., ноябрь 1993. Кумтор ТЭО и оценка влияния на окружающую среду. 1-6 тома.

KRIM, 2012. Отчет по мониторингу дамбы XX за период с 1 января по 31 марта. Основан на анализе данных мониторинга, Научный центр проектирования и геологической службы, 20 апреля 2012 г.

Кумтор Оперейтинг Компани, 1998. Обратная вода и очистка промстоков, Отчет кредиторам, ноябрь 1998 г.

Кумтор Оперейтинг Компани, 2007. Годовой отчет по охране окружающей среды, 2006 г.

Кумтор Оперейтинг Компани, 2008. Годовой отчет по охране окружающей среды, 2007 г.

Кумтор Оперейтинг Компани, 2009. Годовой отчет по охране окружающей среды 2008 г.

- Кумтор Оперейтинг Компани, 2010. Годовой отчет по охране окружающей среды 2009 г.
- Кумтор, 2010. План Природоохранных Мероприятий
- Кумтор Оперейтинг Компани, 2011. Годовой отчет по охране окружающей среды 2010 г.
- Кумтор Оперейтинг Компани, 2012. Годовой отчет по охране окружающей среды 2011 г.
- Кумтор Оперейтинг Компани, 2012 Паспорт хвостового хозяйства рудника Кумтор.
- Кумтор, 2012. Процедуры по обеспечению промышленной безопасности при разработке площади сползания юго-восточного борта южного основания центрального карьера Кумтор в 2012 г. (версия пересмотрена в мае 2012 г.)
- Л. А. Кустарева, 2010. Гидробиологические исследования на реках Кумтор и Кичи-Сары-Тор. Отчет, не опубликован.
- В.А. Кузьмиченок, 2002. Ретроспективный анализ данных, связанных с изменениями ледников на территории месторождения Кумтор, Бишкек, Научно-технический отчет, Рукопись
- В. А. Кузьмиченок, 2007. Ледовые ресурсы Кыргызстана. Снежно-ледовые и водные ресурсы гор Азии. Алматы, Издательский комплекс, научно-технический отчет, рукопись.
- В. А. Кузьмиченок, 2009. Оценка уровня пыли на ледниках в районе месторождения Кумтор, научно-технический отчет, рукопись.
- Кыргызская республика, 2009. Вторая национальная система связи Кыргызской республики к рамочной конвенции ООН по изменению климата, Бишкек.
- Lorax International, 2011. Проект Кумтор Голд, Концептуальный план вывода рудника из эксплуатации (КПВРЭ), не опубликован.
- Mica Environmental Ltd, 2010. Отчет Центерры Голд о должном управлении охраной окружающей среды, здоровья, труда и социального воздействия. Производство в Кыргызстане, Кумтор, 21 сентября 2010 г.
- Р. Е. Моран, 2012, Объекты Кумтор Голд, Кыргызстан: Комментарии по воде, окружающей среде и другим вопросам: сентябрь 2011 г. (опубликован в PDF на CEE Bankwatch веб-сайте 31 января 2012 г.).
- К. М. Мусуралиев, С. А. Ерохин и Н. Г. Мангельдина, 2008. Риск прорыва озера Петрова
- В Нааматбеков, Гидрологические ресурсы Нарынской области (на русском языке).
- М. Назари, А. Энтвистл, Е. Окиф и С. Дыйканова, 2001. ЕБРР, Горная разработка и биоразнообразие в Центральной Азии. Природа Европы, тема 7, ноябрь 2001, стр. 28-29.
- М. Назари и Д. Пробстель, 2008. Отклонение биоразнообразия при горной разработке. Журнал Mining.com, январь 2009, стр 42-44.

ОсОО Призма, 2012. независимая оценка “Межведомственного отчета” и “Комментариев Морана” соответствия охраны окружающей среды и норм промышленной безопасности на руднике Кумтор, заключительный отчет, 23 апреля 2012 г.

Д. Редмонд, Х. П. Таленхорст, Ж. П. Сето, 2011. Технический отчет по проекту Кумтор Голд, КР, зарегистрирован в Седар, 22 марта 2011 г.

Д. Савицкая, 2010. Статистическая картина климатических изменений в Центральной Азии: Температура, осадки и речной поток. Международное общество по природоохранному моделированию и программному обеспечению, 2010 г. Международный конгресс по природоохранному моделированию и программному обеспечению для спасения окружающей среды, пятое двухлетнее собрание, Отава, Канада, Дэвид А. Свейн, Янг Ванонг, А. А. Воинов, А. Ризоли, Т. Филатова. <http://www.iemss.org/iemss2010/index.php?n=Main>. Известия

Senes, 2009 г. Аудит системы управления ХХ, 27 сентября- 3 октября, 2009 г.

Senes, 2009 г. Кумтор Оперейтинг Компани: Аудит системы управления охраной окружающей среды и безопасности здоровья. 27 сентября – 3 октября 2009 г.

Strathcona Mineral Services Limited, 2011. Технический отчет по Проекту Кумтор Голд, КР, зарегистрировано в Седар, 22 марта 2011 г.

М. Турман, 2011. Риски природных катастроф в Центральной Азии: Синтез, 11 апреля 2011 г. [Майкл Турман, ПРООН/BCPR, Советник по снижению риска региональных катастроф, Европа и СНГ]

ЮНИСЕФ, 2011. Базовая оценка доступности воды, санитарии и гигиены в школах и больницах в северных областях Кургызстана (Иссык-Куль, Нарын и Талас). / В. Домашов, Г. Коротенко, Г. Горборукова, М. Аблезова, А. Кириленко, Бишкек, издательский дом Алтын Тамга, 2011, стр. 104.

Комитет ЕЭК ООН по политике охраны окружающей среды, 2009. Анализ исполнения охраны окружающей среды, КР, Второй обзор, Серии Анализов исполнения охраны окружающей среды № 28

Wesa Inc., 2008. Оценка промышленной гигиены (Типовой анализ) и разработка программы отбора проб, предварительный отчет от декабря 2008 г.

Wesa Inc, 2012 Заключительный отчет. Доработка оценки промышленной гигиены КОК и разработка программы мониторинга, 28 августа 2012 г.

10 Колдор коюлган барак

Парламенттик комиссиянын отчетунун көз карандысыз анализи деп аталган бул отчет “Кумтөр Голд Компани» үчүн доктор Дон Пробстель жана Мирдад Назари, MSc, MBA, LEAD тобу тарабынан даярдалган.

Бул отчетко 2012-ж. 23-сентябры датасы коюлган жана төмөндө кол коюшкан адамдар тарабынан сунушталган,

Доктор Дон Пробстель

«Призма» ЖЧКсынын ESIA & биологиялык ар түрдүүлүк боюнча ага мүчө-корреспонденти

Мирдад Назари, MBA, MSc, LEAD тобу

CSR & ESIA ага консультанты, «Призма» ЖЧКсынын Директору

Тиркемелер

Тиркеме 1: АКШнын Курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча агенттигинин шиналардан алынган отун жөнүндө маалыматтары менен таблица. Бул Портленддин цемент заводдорундагы жана башка объектилериндеги жалпы кабыл алынган практика.

АКШнын Курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча агенттиги

апрель, 2005

EPA530-F-006

www.epa.gov/osw

Шиналардан алынган отун

Курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча агенттик (КЧКА) артыкчылык берилгенине карата калдыктарды башкаруу иерархияга ылайык, иштетилген шиналарды эң жогорку жана эң мыкты практикасын колдойт: кыскартуу, кайталап пайдалануу, кайра иштетүү, калдыктарын энергияга жана тиешелүү объектилерде жайгаштыруу. Иштетилген шиналарды үймөктөлгөн шиналардын өрттөнүп кетүү тобокелчилигинен жана шиналардын үймөктөрү инфекцияны алып жүрүүчүлөрдүн, мисалы москиттердин ареалы болуп калышына байланыштуу жол берилген практика болуп саналбайт.

2003-ж. АКШда 290 млн. ашык пайдаланылган шиналар топтолгон. Алардын 100 млн. жакыны жаңы продукцияга кайра иштетилген жана 130 млн. ар кандай өнөр жай объектилеринде шиналардан алынган отун (ШАО) катары пайдаланылган. ШАО бул пайдаланылган шиналардын топтолушун жана үймөктөлүшүн болтурбоо, ошондой эле шина үймөктөрүн азайтуу жана болгондорун жок кылуу үчүн альтернативалардын бири.

80ден ашык объектидеги 15 жылдан ашуун тажрыйбадан улам КЧКА ШАО казып алынуучу отунду пайдаланууга реалдуу альтернатива экенин тааныйт. КЧКАнын тесирлөөсү ШАО көмүргө караганда жогору БТЕге ээ экендигин көрсөттү. Агенттик Портленддин цемент мештеринде күйгүзүү жана кургатуу үчүн жана башка объектилерде, ошондой эле атаандаштардын объектилеринде жоопкер пайдаланууну колдойт, аларда төмөнкүлөр болууга тийиш: (1) шиналар үчүн склад жана иш планы; (2) колдонулуучу бардык жоболорго уруксат жана курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча федералдык программалар; жана (3) жана бул уруксат боюнча бардык талаптарга дал келүү.

ШАОну күйгүзүү жана кургатуу жана бойлерлерде пайдалануу боюнча маалымат төмөнкү вэб-сайтта: <http://www.epa.gov/epaoswer/osw/non-hw/muncpl/tires.htm> жеткиликтүү. Вэб-сайтта курчап турган чөйрөнү коргоону башкаруу жана ШАОну пайдалануу боюнча абал жана өнөр жайлык маалымат да бар.

Тиркеме 2: Кумтөр сертификат алды, ал өндүрүштүн Цианиддер боюнча эл аралык кодекске ылайыктуулугун көрсөтүп турат (булак: Кумтөр).

Цианиддерди башкаруу боюнча эл аралык институт

Ушул сертификат берилди

Центерра Голд Инк.

Кумтөр Оперейтинг Компани

Жана институттун талаптарына жооп берүүчү үчүнчү тараптын аудитору бул ишканалардын каттоолорун жана документациясын деталдык текшерүүсүн жана анализин жүргүздү. Текшерүү цианиддерди башкаруу боюнча системалар, пландар жана процедуралар Цианиддерди өндүрүштө, транспортто башкаруу жана цианиддерди алтын өндүрүүчү өндүрүштө пайдалануу боюнча эл аралык кодекске ылайык иштелип чыкканын жана киргизилгенин аныктады

Ушул сертификат ал берилген датадан үч жыл аралыгында жарактуу.

Президент /колу/

9-апрель 2012-жыл

Тиркеме 3: 2009-ж. КОКтун курчап турган чөйрөнү, саламаттыкты коргоо жана эмгектин коопсуздугу боюнча аудити боюнча Senes тарабынан 2012-ж. 28-августунда өткөрүлгөн калибрлөөнүн маалыматтарын талкуулоо.

SENES Consultants Limited (SENES)

27-август 2012-ж.

Мехран Назариге,
“Prizma” ЖКсынын Социалдык жоопкерчилик жана ишканалардын ишмердүүлүгүнүн экологиялык жана социалдык таасирин баалоо маселелери боюнча ага кеңешчисине

Маселе боюнча: «Кумтөр Оперейтинг Компаниинин» (мындан ары «КОК» же «Компания») объектилеринде 2009-ж. 27-сентябрынан 3-октябрына чейин жүргүзүлгөн эмгекти жана курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча чаралар системасынын аудитинин алкактарында жабдууларды текшерүүнүн натыйжаларынын анализи.

Урматтуу Назари мырза!

Бул кат-отчетто SENESтин эксперттеринин «КОКтун объектилеринде 2009-ж. 27-сентябрынан 3-октябрына чейин жүргүзүлгөн эмгекти жана курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча чаралар системасынын аудитинин алкактарында жабдууларды текшерүүнүн натыйжаларынын анализи» (караңыз: тиркеме «А»)-деген аталыштагы отчетунда каралган экологиялык жана өнөр жайлык-гигиеналык мониторинг үчүн контролдук аппаратураны текшерүүнүн натыйжаларына тиешеси бар шарттар жана кырдаалдар баяндалат.

Бул документ суроолор менен жооптордун тизмеги түрүндө даярдалган.

ТҮШҮНДҮРҮҮ КАТЫНА КОММЕНТАРИЙЛЕР

Эксперттердин экологиялык жана өнөр жай-гигиеналык мониторинг үчүн контролдук аппаратуранын ылайыктуу эместиги жөнүндө корутундусу конкреттүү мүнөздө жана жабдуунун 2009-ж. аудиттин жүрүшүндө тандалмалуу текшерүүгө тушуккан белгилүү бир бөлүгүнө гана тиешелүү болгон. Текшерүүнүн натыйжасында аппаратуранын бир катар бирдиктери иш жүзүндө үзгүлтүксүз негизде калибрлөөдөн өтүп тургандыгы аныкталгандыктан, жогоруда аталган корутундулар Кумтөр объектисинде мониторинг үчүн пайдаланылып жаткан бардык жабдууну текшерүүнүн методдорунун жалпы сапатынын экстраполяцияланган көрсөткүчү катарында пайдаланыла албайт.

ЭК, КТ жана КЧК чөйрөсүндө мониторинг үчүн пайдаланылуучу контролдук приборлордун калибрленүүсүнүн текшерүүнүн жүрүшүндө аныкталган дал келбестиги спецификалык мүнөзгө ээ жана 2009-ж. аудиттин жүрүшүндө тандалган изилдөөгө тушуккан аппаратуранын бир нече биридеги менен чектелген. Тандалып алынган топтон айрым приборлор үзгүлтүксүз калибрлөөдөн өтүп турганы аныкталды. Демек, жогору аталган дал келбөөчүлүк контролдук приборлордун бардык топтомуна жайылтылбашы жана ишканадагы бардык аппаратуранын калибрлөө методдорунун жалпы сапатынын көрсөткүчү катарында каралбашы керек.

Жалпысынан SENES эксперттери алардын ички жана тышкы аудитордук текшерүүлөр тажрыйбасын эске алуу менен калибрлөөнүн ылайык эместиги жөнүндө эске салынган корутундуда аппаратуранын түрлөрү негизинен кайталанган текшерүүлөрдүн орточудагы «калибрлөөнү карманышат» деген корутунду чыгарышат. Калибрлөө өзү биринчи кезекте калибрдик дрейфти четтетүү каражаты катарында каралбастан, аппаратуранын ишине контроль милдетине кызмат өтөшү керек. Мына ошентип, калибрлөөнүн аныкталган дал келбөөчүлүгү менен аппаратураны колдонуу жана ага байланышкан калибрдик дрейфтин шарттарында алынган иш жүзүндөгү маанилерди олуттуу жогорулатуу же төмөндөтүү жолу менен алынган контролдук өлчөөлөрдүн тактыгын сезилерлик бузуу ыктымалдуулугу жөнүндө айтууга болбойт.

ЭМГЕКТИ КОРГОО, КООПСУЗДУК ТЕХНИКАСЫ ЖАНА КУРЧАП ТУРГАН ЧӨЙРӨНҮ КОРГОО (ЭК, КТ жана КЧК) БОЮНЧА АУДИТТИ ӨТКӨРҮҮНҮН МАКСАТТАРЫ ЖАНА ШАРТТАРЫ КАНДАЙ БОЛГОН?

ЭК, КТ жана КЧК боюнча чаралар системасыннын аудитин жүргүзүү максаттары төмөнкүдө турган:

- Ишканада иштөөчү Компаниядагы ЭК, КТ жана КЧК боюнча системалардын «жүзөгө ашырылуучу» элементтерин колдоону камсыз кылуучу методдорду жана программаларды изилдөө;
- Компанияда учурда болгон 4.6 –пункттагы жана 4.5.1-пунктчадагы системалар жана талаптар менен ISOнун (Стандартташтыруу боюнча эл аралык уюм) 14001:2004 «КЧК боюнча системалар – Колдонуу боюнча талаптар жана рекомендациялар» Нускамасынын, ошондой эле OSHAS 18001:2007 «Эмгекти коргоо жана коопсуздук техникасы боюнча - Талаптар» Нускамасынын ортосундагы айырмаларды аныктоо;

- аракеттеги методдор менен программалардын ISO 14001:2004 4.6–пункттагы жана 4.5.1-пунктчадагы талаптары жана OSHAS 18001:2007 эл аралык нормалар менен ылайыктуулук даражасын баалоо; ошондой эле

- ишканадагы аракеттеги иш методдорунун жана алдынкы эл аралык практиканын ортосундагы айырмачылыктарды аныктоо.

Аудит ISO 14001:2004 4.6–пункттагы жана 4.5.1-пунктчадагы талаптарынын, ошондой эле OSHAS 18001:2007 эл аралык нормалардын алкактарында алынган (б.а. алынган натыйжалар саясаттардын жана процедуралардын же талаптардын кандайдыр-бир эталондук комплексине ылайыктуулукка тешерилген) 150 өзүнчө *аудитордук критерийди* колдонуу менен жүргүзүлгөн.

АУДИТТИН НАТЫЙЖАЛАРЫНЫН НЕГИЗИНДЕ ИШКАНАДАГЫ АРАКЕТТЕГИ КАЛИБРЛӨӨ МЕТОДДОРУНА КАРАТА КАНДАЙ КОРУТУНДУ ЖАСООГО БОЛОТ?

ЭТ, КТ жана КЧК боюнча системаларды текшерүүнүн жүрүшүндө *аудитордук маалыматтардын* жүздөгөн фрагменттерин (каттоочу-отчеттук материалдарды, факт жөнүндө билдирүүлөрдү жана башка маалыматты кошо алганда) чогултуу жана алардын *аудитордук критерийлерге* дал келүүчүлүгүн баалоо жүзөгө ашырылды. Чогултулган *аудитордук маалыматтардын* чоң көлөмүн эске алуу менен, жана SENESte кабыл алынган практикага ылайык, “Кумтөр” боюнча аудитордук отчетто негизги көңүл көрсөткүчтөрү аудитордук критерийлерди канааттандырган көп сандаган участокторду камтыбастан, ишмердүүлүгү жакшыртылууга муктаж болгон бир нече багыттарга бурулду.

Компаниядагы ЭТ, КТ жана КТЧ боюнча иштеп жаткан системалардын аракет чөйрөсү, баалоонун критерийлеринин саны, ошондой эле аудиторлордо болгон убакыттын жана каражаттардын чектелүүлүгү тандап изилдөөнүн стандарттуу методдорун пайдалануу зарылдыгын шарттады. Демек, аудиттин алкактарынан сыртта калган участоктордун учурдагы талаптарга ылайыктуулугуна карата кандайдыр-бир тыянактар биз тараптан жасалган жок (ушундай эле түрдө, кимдир-бирөө тараптан мындай тыянактар үчүн кандайдыр-бир негиздер жок).

Атап айтканда, аудиторлор белгилешкен калибрлөө методдорундагы дал келбестиктер ишканадагы контролдук аппаратураны текшерүүнүн БАРДЫК ыкмаларын талаптагыдай эмес колдонуунун белгиси болуп саналат деп болжолдоо туура эмес болмок. Иш жүзүндө, алынган аудитордук маалыматтар мындай жол берүүнүн туура эмес экендигин күбөлөйт. Текшерүүлөрдүн дал келбестик участокторуна топтолгондугун эске алуу менен анын функционалдык жарамдуулугу аудиттин жүрүшүндө тастыкталган (мисалы, кислоттуулукту өлчөөчүлөрдү жана метеорологиялык жабдуунун калибрлөө) калибрлөө методдору аудиттин натыйжалары жөнүндө отчетто документалдуу чагылдырылган жок.

Бир сөз менен айтканда, колдогу аудитордук маалыматтар Компания экологиялык жана өнөр жай-гигиеналык мониторинг үчүн жабдууга тиешелүү бардык талаптардын сакталуусун камсыз кылбай тургандыгы жөнүндө кандайдыр-бир корутундуларды таптакыр негизсиз кылат.

ЭК, КТ ЖАНА КЧК БОЮНЧА СИСТЕМАЛАРДЫН АУДИТИНИН НАТЫЙЖАЛАРЫ ЖӨНҮНДӨ ОТЧЕТТОРДО ЖАБДУУЛАРДЫ КАЛИБРЛӨӨ БОЮНЧА КОРУТУНДУЛАР КАНЧАЛЫК КӨП КЕЗДЕШЕТ?

SENEs эксперттери көбүнчөсү Канададагы жана АКШдагы тоо-кен ишканаларын кошо алганда, ошондой эле дүйнөнүн башка көптөгөн өлкөлөрүндө ЭК, КТ жана КЧК боюнча системаларды жүздөгөн аудитордук текшерүүлөрдү жүргүзүштү. Калибрлөө тартиби аудиттин программасына кирген учурларда текшерүүлөрдүн мезгилдүүлүгү, пайдаланылуучу методдор жана калибрлөөнүн натыйжаларын каттоо бөлүгүндө айрым дал келбөөчүлүктөр аз эмес табылган.

Демек, «Кумтөр» ишканасындагы приборлорду калибрлөө маселелеринде айрым дал келбестиктердин аныкталышы адаттагыдан тыш кубулуштардын түрүнө кирбейт.

Бирок, аудиторлор «Кумтөр» ишканасында калибрлөө бөлүгүндө табылган дал келбестиктердин SENES тарабынан мурда текшерүүдөн өтүшкөн башка объектилерге салыштырмалуу жайылтылгандыгына карата кандайдыр-бир акыркы тыянактарды жасай алышпайт. Алардын тактыгы калибрлөөнүн тууралыгы менен аныкталуучу мониторинг жана өлчөөлөр «Кумтөрдөгү» ЭК, КТ жана КЧК боюнча системалардын аудитинин негизги багыттарынын бири болуп саналат. Көпчүлүк учурларда, администрациялоо жана ЭК, КТ жана КЧК боюнча талаптардын сакталышын камсыз кылуу системаларынын аудитинде (өзгөчө администрациялоо системаларынын) мониторинг жана өлчөөлөр текшерилүүчү системанын көптөгөн элементтеринин бири гана болуп саналат. Демек, конкреттүү аудиттин алкактарында көп учурларда калибрлөөнүн бир же эки сеансын гана тандалган текшерүү жүргүзүлөт. КОКто тандалган изилдөөнүн жүрүшүндө, калибрлөөнүн сеанстарынын бул адаттагы практикада каралгандагыдан алда канча көп саны аудиттин объектиси болуп калды.

КАЛИБРЛӨӨ БӨЛҮГҮНДӨГҮ АНЫКТАЛУУЧУ ДАЛ КЕЛБӨӨЛӨРДҮН МҮМКҮН БОЛУУЧУ ТААСИРИ КАНДАЙ?

«Кумтөрдөгү» ЭК, КТ жана КЧК боюнча системалардын аудитинин натыйжалары жөнүндө отчетто калибрлөө методдорунун бардыгы же жоктугу учурдагы ыкмалар жана процедуралар, ошондой эле алдынкы эл аралык практика менен салыштырылып гана белгиленет.

Аудиттерди жүргүзүүнүн «Центеррада» кабыл алынган практикасына ылайык, отчетто аппаратуранын калибрлөө бөлүгүндөгү дал келбөөчүлүктөрдүн *мүмкүн болуучу* таасири көрсөтүлгөн. Мындай дал келбөөчүлүктөрдү издөө жана табуу текшерилип жаткан ишканага зарыл түздөөчү чараларды иштеп чыгууга жана ырааттуу жүзөгө ашырууга жардам берүү максатын көздөйт. Аныкталган кесепеттер потенциалдуу, бирок сөзсүз эле иш жүзүндөгү тобокелчиликтер болуп саналбайт. Аудиттин дайындалган максаттары жана алкактары аныкталган дал келбестиктердин жалпысынан мониторинг программасынын натыйжалуулугуна потенциалдуу таасирдин масштабдарын баалоону караган эмес. Иш жүзүндөгү тобокелчиликтерди баалоо контролдук аппаратуранын «калибрлөөнү кармап туруу» жөндөмдүүлүгүн жана калибрлөөчү дрейфтин потенциалдуу таасир этүүсүн, ошондой эле байкоолордун натыйжаларын мониторингдин аракеттеги стандарттарына салыштырмалуу анализин аныктоону талап кылат.

Ар кандай эле аудиттин ишкананын өндүрүштүк ишмердүүлүгүнө таасиринин анализинде SENES адатта, калибрлөө бөлүгүндөгү дал келбестиктердин мүмкүн болуучу таасир этүүсүн текшерүүдө аныкталуучу, эң олуттуу *потенциалдуу* тобокелчиликтердин бири катарында карайт. Бизде болгон маалыматтар боюнча, Компания жалпысынан аракеттеги мониторинг программасын, жана, анын ичинен, өндүрүштүк гигиена боюнча программаны да жакшыртуу боюнча масштабдуу чараларды кабыл алуу менен аныкталган *потенциалдуу* тобокелчиликтерге олуттуу көңүл бурду. Мындан тышкары, Компания WESA консультациялык фирмасына мониторинг жана коштоочу калибрлөөчү талаптар үчүн жабдууга, мониторинг боюнча документациянын форматын жаңылоого, ошондой эле Компаниянын тиешелүү кызматкерлерин окутууга (2009-ж. декабрында жана 2010-ж. ноябрында өткөрүлгөн) муктаждыкты анализдөөнү кошо алганда, өндүрүштүк гигиена боюнча программаны деталдык баалоону жана зарыл болгон жакшыртууну жүргүзүүдө көмөктөшүү өтүнүчү менен кайрылды.

АЛАРДА КАЛИБРЛӨӨГӨ КАРАТА ДАЛ КЕЛБЕСТИКТЕР АНЫКТАЛГАН ЖАБДУУНУН БИРДИКТЕРИНДЕ КАЛИБРДИК ДРЕЙФТИН КАТЫШУУСУНУН ЫКТЫМАЛДУУЛУГУ КАНЧАЛЫК?

Калибрлөөчү дрейф: аппаратуранын көрсөткүчтөрү менен эталондук маанини ортосундагы айырмачылык, ал приборлорду кайталап калибрлебестен эксплуатациялоодо белгилүү бир мезгилдин өтүшү менен келип чыгышы мүмкүн. Экологиялык жана өнөр жайлык-гигиеналык мониторинг үчүн жабдууну толук кандуу калибрлөө программасынын жоктугу менен байланышкан иш жүзүндөгү өндүрүштүк тобокелчиликтер, аз эмес даражада приборлор кайталап текшерүүлөр ортосундагы «калибрлөөгө чыдай» турганынан көз каранды. Эгерде аппаратура текшерүүлөр ортосундагы мезгилдеги «калибрлөөгө чыдаса» (б.а. олуттуу эмес калибрлөөчү дрейфке ээ болсо), анда калибрлөөнүн негизги максаты жабдуунун туруктуу канааттандыраарлык ишинин фактысын тастыктоодо турат. Мындай учурларда приборлор бул аппаратуралар үчүн жол берилген чектөөлөр диапозонунда көз салынуучу параметрдин так (б.а. айрым катталган маанилер менен иш жүзүндөгү чоңдуктар ортосундагы дал келүүчүлүктүн жогорку даражасы менен) көрсөткүчтөрү менен көңүл бурат.

SENES эксперттери анда ишеним бөлүгүндө дал келбөөчүлүк аныкталган контролдук аппаратурада калибрлөөчү дрейфтин катышуу ыктымалдуулугуна карата төмөнкү комментарийлерди сунуш кылат. Бул эскертүүлөр биринчи кезекте SENES фирмасынын өз жабдуулары менен иштөө тажрыйбасына, башка объектилердеги аудиттин жүрүшүндө калибрлөө боюнча катталган маалыматтардын анализи учурунда алынган билимдерге, ошондой эле текшерилүүчү жабдуу жакшы эксплуатациялык абалда колдоого алынып жана мурда эч кандай бүлүнүү албагандыгына (мисалы, жерге урунуудан) жол берүүгө негизделген.

Гамма-дозиметрлер: бул приборлорду калибрлөө эреже катарында жыл сайын жүргүзүлөт. Ар жылдык текшерүүлөр жөнүндө катталган маалыматтар гамма-дозиметрлер кайталап текшерүүлөрдүн ортосунда «калибрлөөгө жакшы чыдаганы» жөнүндө күбөлөп турат. Бул факт төмөнкү жол менен аныкталган: (1) алдыдагы жыл үчүн «калибрлөөдөн кийинки» маалыматтарды кийинки жыл үчүн «калибрлөөгө чейинки» маалыматтар менен салыштыруу; ошондой эле (2) ар бир жыл үчүн «калибрлөөгө чейинки» маалыматтарды ошол эле жыл үчүн «калибрлөөдөн кийинки» маалыматтар менен салыштыруу. Бир нече прибор боюнча маалыматтардын салыштырмалуу анализи гамма-дозиметрлер кайталап текшерүүлөрдүн ортосундагы мезгилдерде «калибрлөөнү кармашкандыгын» көрсөттү (ал, демек, текшерүүдө олуттуу эмес же нөлдүк түзөтүүнү талап кылган – б.а. калибрлөөгө чейин жана андан кийин приборлордун көрсөткүчтөрү дээрлик бирдей болгон) жана калибрлөө точкаларынын чоңдуктары текшерүүнүн удаалаш сеанстарынын ортосунда ар бир прибор үчүн бирдей болгон.

«Калибратор 2» калибрлөө системасы: анын тактыгы жана байкалуучулугу Илим жана техника улуттук институту тарабынан тастыкталган баштапкы стандарт болуп саналат жана ал аларды эксплуатацияга берүү алдында абаны сордуруучу насостордо абанын чыгымдалуусун текшерүү үчүн пайдаланылат. Баштапкы стандарт деп көлөмдөрдүн түз өлчөнүүсү түшүнүлөт, алардын тактыгы жабык мейкиндиктин физикалык көлөмдөрү менен камсыздалат. Мындай өлчөөлөр температуранын, атмосфералык басымдын термелүүсүнөн же аппаратураны туура эмес пайдалануудан көз каранды болбойт. Аларды калибрлөө баштапкы стандарттарга негизделген туунду стандарттар температуранын же атмосфералык басымдын чоңдугуна көз каранды болушу мүмкүн жана аларга приборлорду туура эмес колдонуу да таасир этиши мүмкүн. Туунду стандарттар контролдук өлчөөлөрдүн аныктыгын камсыз кылуу үчүн мезгил-мезгили менен кайталап калибрлөөгө тушуктурулушу керек.

«Калибратор 2» системасынын ишинин тактыгы прибордун физикалык габариттеринин өзгөрүлгүстүгү жана кварцтык турукташтыруусу бар микропроцессор менен жабдылган контролдук блоктун туруктуулугу менен камсыздалат. «Калибратор 2» системасы баштапкы стандарт катарында кабылданганына карабастан, даярдоочу фирма (Sensidyne) системаны кайталап калибрлөөнү жылына бир жолудан кем эмес жүргүзүүгө *рекомендация* берет.

Абаны сордуруучу насостордогу абанын чыгымдалуусун текшерүү үчүн пайдаланылуучу баштапкы электрондук стандарттар менен ишибиздин тажрыйбасы көрсөткөндөй, электрондук приборлор-баштапкы стандарттын алып жүрүүчүлөрү олуттуу эмес же нөлдүк калибрдик дрейфке ээ. Баштапкы стандартты ички алып жүрүүчүлөрдү ватерпасты (баштапкы стандарт да болуп саналган) пайдалануу менен мезгил-мезгили менен текшерүү баштапкы электрондук стандарттын узак мөөнөттүү туруктуулугун ачык көрсөтөт.

Жогоруда көрсөтүлгөн фактылар «Кумтөрдө» жүргүзүлгөн аудиттин натыйжалары менен тастыкталат. Бизде болгон маалымат боюнча, Компаниянын персоналы үчүн WESАнын консультанттары тарабынан өнөр жай гигиенасы программасы боюнча 2009-ж. декабрында жана 2010-ж. ноябрында жүргүзүлгөн окуунун жүрүшүндө WESАнын баштапкы стандартты алып жүрүүчү приборлору “Кумтөр” ишканасында колдонулуучу «Калибратор 2» системасы менен жарыш пайдаланылды жана мында калибрлөөнүн натыйжаларында кандайдыр-бир олуттуу айырмачылыктар байкалган жок. Анын негизинде Компанияда кабыл алынган система («Калибратор 2») аудит бүткөндөн кийин да талаптагыдай түрдө иштөөсүн улантты деп тастыктоого болот.

Абанын чоң көлөмдүү үлгү алгычтары: бул приборлорду калибрлөө адатта баштапкы орнотуудан, кайра дислокациялоодон же аппаратураны техникалык тейлөө боюнча (мисалы, кыймылдаткычтын щеткаларын алмаштыруу, кыймылдаткычты алмаштыруу) ар бир аракеттен кийин, бирок жылына бир жолудан кем эмес (адатта квартал сайын) жүргүзүлөт. Тажрыйба көрсөткөндөй, кайталап текшерүүгө зарылдык көбүнчөсү кыймылдаткычты же анын щеткасын алмаштырууга байланыштуу келип чыгат. мындай кайталап текшерүүдө SENES эксперттери тарабынан үлгү алуучунун ичиндеги абанын чыгымдалышында, чыңалуунун компенсатору жөнгө салынбаган шартта, кандайдыр-бир олуттуу термелүүлөр табылган жок (адатта, $\pm 10\%$; эскертүү: чоң көлөмдүү үлгү алгычтар үчүн термелүүлөрдүн алгылыктуу диапозону 40-60 футов³/мин. Буга чейин биз башка ишканаларда да ЭК, КТ жана КЧК боюнча системалардын аудитинде ушундай мүнөздөгү кубулуштарды байкаганбыз.

Чууну өлчөгүчтөр: адатта, прибордун жалпы жумушчу мүнөздөмөлөрүн аныктоо үчүн эксплуатацияга берүү алдында жана жыл сайын чуунун деңгээлинин калибраторун (акустикалык калибраторду) пайдалануу менен кайталап текшерүүгө тушуктурулат. Ар кандай чууну өлчөгүчтөрдү жана микрофондорду 2007-ж. 2012-ж. чейин SENES жүргүзгөн 40ка жакын сеанстардан бир жолкусунда гана калибрлөөнүн үзүлүшү аныкталган, анын үстүнө калибрлөөчү дрейф чуунун төмөнкү деңгээлинде жогорку жыштыктар диапозонунда келип чыккан.

Бизде болгон маалымат боюнча, өнөр жай гигиенасы программасынын алкактарында WESA консультанттары тарабынан Компаниянын кызматкерлери үчүн өткөрүлгөн окутуунун жүрүшүндө «Кумтөрдө» пайдаланылган аппаратуранын функционалдык жарамдуулугун жана тактыгын аныктоо максатында консультанттар өздөрүнүн чууну өлчөгүчүн жана калибраторун колдонушкан.

Башка ишканалардагы чууну өлчөгүчтөрдүн функционалдык абалын текшерүүдө биз, адатта, ошондой эле натыйжаларды алчубуз, б.а. чууну өлчөгүчтөр көп учурда калибрлөөнү карманышкан. Биз талаа акустикалык калибраторлорду пайдаланганыбызда, адатта, прибордун тактыгы калибратордун көрсөткүчтөрү менен салыштырмалуу $\pm 0,1$ dBa чектеринде термелүүчү. Демек, мурдагы тажрыйбага таянуу менен чууну өлчөгүчтөр кайталап текшерүүлөр ортосундагы “калибрлөөнү карманат” деп тастыктоого болот.

Люксметрлер: жарыктандыруу деңгээлин аныктоо үчүн пайдаланылат. Адатта, люксметрлерди баштапкы калибрлөө/стандартташтыруу 2 856 К кубаттуулуктагы стандарттуу (вольфрам) жарыктандыруу булагы астында жүргүзүлөт. Жарыктын башка булактарын пайдаланууда тийиштүү түзөтүүчү коэффициенттерди колдонуу талап кылынат. Аныкталгандай, мындай коэффициенттерди колдонуу же колдонбоо (же – вольфрам, флуоресценттик, сымап жана натрий

элементтери менен жарыктын булактары тарабынан келип чыгуучу өзгөрүүлөрдү түздөөгө жөндөмдүү аппаратура менен учурда – туура эмес күүлөөнү тандап алуу) люксометрлердин көрсөтүүлөрүндөгү каталардын көпчүлүгүнүн себеби болуп саналат. Калибрлөөнүн наркы менен салыштырмалуу люксометрлердин наркын эске алуу менен (жада калса Түндүк Американын өлкөлөрүндө да), көпчүлүк учурда эски люксометрди калибрлөөгө аракеттенгенден көрө жаңы прибор сатып алуу арзан болот.

Корутунду комментарий: Жалпысынан, SENES эксперттери, алардын ички жана тышкы аудиттерин эске алуу менен, корутундудагы эске салынган калибрлөөгө ылайык келбеген аппаратуранын түрлөрү негизинен кайталап текшерүүлөрдүн ортосундагы «калибрлөөнү кармашат» деп корутундулашат. Калибрлөө, калибрлөөчү дрейфти четтетүү каражаты катарында каралууга эмес, биринчи кезекте аппаратуранын ишине контроль милдетине кызмат кылууга тийиш.

ЭГЕРДЕ КАЛИБРЛӨӨ БӨЛҮГҮНДӨ ДАЛ КЕЛБЕСТИКТЕР СЕБЕБИНЕН УЛАМ ӨЛЧӨНГӨН МААНИЛЕР ТУУРА ЭМЕС БОЛУП КАЛСА, АНДА АЛ АРАКЕТТЕРДЕГИ ТАЛАПТАРДЫ КАРМАНУУГА КАНТИП ТААСИР ЭТИШИ МҮМКҮН?

Контролдоочу аппаратуранын «калибрленүүсүнүн үзгүлтүгүнүн» мүмкүн болуучу кесепеттерин баалоонун дагы бир ыкмасы болуп мониторингдин маалыматтарынын анализи жана алардын учурдагы критерийлерге ылайыктуулук даражасы саналат. Өлчөнгөн маанилердин конкреттүү критерийге же стандартка ылайыктуулук даражасы канчалык чоң болсо, аппаратуранын калибрлөөнүн үзгүлтүгү туура эмес көрсөткүчтөрдү пайдалануунун натыйжасы катарында учурдагы талаптардын бузулушуна алып келүү ыктымалдуулугу ошончолук чоң.

SENES эксперттери үчүн Компаниянын 2010-ж. жана 2011-ж. жылдык отчеттору маалымат булагы болуп калышты, аларды гамма-нурлануу жана эриген катуу бөлүктөрдүн жалпы саны маселелери боюнча төмөнкү түшүндүрүү келтирилет.

Гамма-дозиметрлер – радиация: 2010-ж. жана 2011-ж. КОКтун КЧК боюнча жылдык отчетторунда: «Кен ишканасынын территориясында радиациянын орточо деңгээли $0,16 \mu\text{Sv}/\text{саатты}$ ($16 \text{ мкР}/\text{саат}$) түздү жана өлчөө баишталган 1996-ж. бери дээрлик өзгөргөн жок. Ишкананын территориясындагы гамма-нурлануу КРда кабыл алынган орточо фондук чоңдуктан аз ($0,255 \mu\text{Sv}/\text{саат}$, же $25,5 \text{ мкР}/\text{саат}$). 2010-ж. радиациянын максималдуу деңгээли карьерде белгиленген ($0,22 \mu\text{Sv}/\text{саат}$, же $22 \text{ мкР}/\text{саат}$), а эң төмөнү – №1 жер астындагы иштетүүнүн ичинде ($0,10 \mu\text{Sv}/\text{саат}$, же $10 \text{ мкР}/\text{саат}$). Бийиктик белгисине, жерине жана жылдын мезгилине карабастан, радиациянын деңгээли 2010-ж. байкоонун бардык точкаларында төмөн болгон» деп билдирилген.

Кен ишканасындагы радиациянын орточо деңгээли КР боюнча орточо фондук мааниден болжол менен жарымына чейин төмөн болгонун жана мониторингдин бардык точкаларындагы катталган радиациянын көрсөткүчү аталган фондук деңгээлден аз экенин эске алуу менен, калибрлөөнүн тигил же бул олуттуу эмес кемчиликтери (калибрлөө дрейфи) белгиленген нормаларды бузууга же персоналдын радиациялык таасир этүүгө тушугуусуна алып келбөөгө тийиш.

Абанын чоң көлөмдүү үлгү алгычтары – эриген катуу бөлүкчөлөрдүн жалпы саны (ЭЖС): КРнын нормалары менен каралган ЭЖСнын орточо суткалык жол берилген чектеги мааниси $500 \mu\text{g}/\text{м}^3$ түзөт. 2010-ж. жана 2011-ж. КОКтун КЧК боюнча жылдык отчетторунда: «Жалпысынан, бардык точкалар боюнча ЭЖСнын акыркы 5 жылдагы (б.а. 2006-ж. берки) орточо жылдык концентрациялары республикалык нормативдерден ашып кетүүлөрдүн айрым учурларын (2010-ж. эки жолу жана 2011-ж. бир жолу) эске албаганда $100 \text{ мкг}/\text{м}^3$ төмөн болгон.» деп жазылган. «Кумтөр» ишканасындагы атмосфералык абадагы эриген бөлүкчөлөрдүн орточо жылдык концентрациясы жергиликтүү мыйзамдар менен жол берилген суткалык нормадан олуттуу (5 эсе)

төмөн экендигин эске алуу менен, калибрлөөнүн тигил же бул олуттуу эмес кемчиликтери чоң көлөмдүү үлгү алгычтар абанын көлөмдүү чыгымдалуусунун алгылыктуу диапазонунда эксплуатацияланган шартта белгиленген нормаларды бузууга алып келбөөгө тийиш.

КОРУТУНДУ

Биз бул кат-отчетто биздин «*Кумтөр Оперейтинг Компанинин*» объектилеринде ЭК, КТ жана КЧК боюнча чаралар системасынын аудити, 27- сентябрь – 3- октябрь, 2009-ж.» отчетубузда көтөрүлгөн калибрлөө бөлүгүндөгү ылайык келбөөчүлүк маселелери боюнча зарыл түшүндүрүүлөрдү бере алдык деп үмүттөнөбүз.

Урматтоо менен,

Дж. Петерс,

ЭК, КТ жана КЧК боюнча системалардын аудити тобунун Директору,

SENES Consultants Limited

ТИРКЕМЕ «А». АУДИТТИН НАТЫЙЖАЛАРЫ БОЮНЧА КОРУТУНДУЛАРДАН ҮЗҮНДҮЛӨР

ЭКОЛОГИЯЛЫК ЖАНА ӨНӨР ЖАЙЛЫК-ГИГИЕНАЛЫК МОНИТОРИНГ ҮЧҮН ЖАБДУУНУ КАЛИБРЛӨӨ

ИСОнун 4.5.1-пунктунун жана OSHAS 18001дин талаптарына ылайык, ишкана тиешелүү эсепке алуу-отчеттуулук документациясын милдеттүү жүргүзүү менен калибрленген/текшерилген жабдууну гана эксплуатациялоону жана техникалык тейлөөнү камсыз кылууга тийиш. *«Жаратылышты коргоо чараларынын системаларынын – Өлчөөлөр жана» 20.8-бөлүмү жана «Өндүрүштө эмгекти жана саламаттыкты коргоо боюнча системалардын – Натыйжалуулукту аныктоо жана мониторинг» 18.8-бөлүмү да КОКтон мониторинг үчүн жабдуунун талаптагыдай калибрленишин жана тейленишин камсыз кылууну, ошондой эле жүргүзүлгөн ишти милдеттүү документтөөнү да талап кылат.*

Авторлор төмөнкү мониторинг үчүн жабдуу үзгүлтүксүз калибрлөөгө тушукканынын кандайдыр бир объективдүү же кокус күбөлөрүнүн жоктугун белгилешет:

- Атмосфералык абанын чаңдалуусун аныктоо үчүн пайдаланылуучу чоң көлөмдүү абанын үлгүсүн алуучулар. Бул приборлорду калибрлөө адатта баштапкы орнотуудан, кайра дислокациялоодон же аппаратураны техникалык тейлөө боюнча (мисалы, кыймылдаткычтын щеткаларын алмаштыруу, кыймылдаткычты алмаштыруу) ар бир аракеттен кийин, бирок жылына бир жолудан кем эмес (адатта квартал сайын) жүргүзүлөт.
- Гамма-дозиметрлер: бул приборлорду калибрлөө, адатта, жыл сайын өлчөөлөрдүн ар бир сериясынын алдында нурлануунун эталондук булагынын катышуусунда контролдук текшерүү менен жүргүзүлөт.
- Система «Калибратор 2» абаны сордуруучу насосторду текшерүү үчүн пайдаланылат (өнөр жай гигиенасы боюнча программа). Контролдук калибрдик бирка көрсөтүп тургандай, акыркы жолу бул жабдуу 2004-ж. текшерүүгө тушуккан. Даярдоочу заводдун рекомендациясы менен системаны текшерүү жыл сайын өткөрүлүүгө тийиш.
- Чууну өлчөгүчтөр: адатта, прибордун жалпы жумушчу мүнөздөмөлөрүн аныктоо үчүн эксплуатацияга берүү алдында жана жыл сайын чуунун деңгээлинин калибраторун (акустикалык калибраторду) пайдалануу менен кайталап текшерүүгө тушуктурулат. Авторлор кен ишканасында акустикалык калибраторлордун жоктугун белгилешет.
- Sper Scientific Lux Light Meter (840006) маркасындагы люксометрлер. Даярдоочу заводдун рекомендациясы боюнча эксплуатациялоонун кадимки шарттарында приборду текшерүү жыл сайын жүргүзүлүүгө тийиш.

КОКтун кызматкерлеринин айтуусу боюнча, ишканада болгон бир катар приборлор жана үчүнчү тарапка таандык жабдууну пайдалануу учуру болгондо, башка аппаратураны (мисалы, чууну өлчөгүчтөрдү) колдонуу менен мезгил-мезгили менен контролдук текшерүүлөргө тушугат. Ошондой эле айрым приборлорду (мисалы, гамма-дозиметрлерди, люксометрлерди жана чууну өлчөгүчтөрдү) текшерүү республикада тийиштүү кызматтардын жоктугунан улам олуттуу

кыйынчылыктар менен байланышканы да белгиленди. Аудит убагында бул тастыктоону текшере алган жокпуз.

Ишкананын ишмердүүлүгүнө таасир этүү

Калибрленбеген жабдууну мониторинг үчүн пайдалануу ката маалыматтарды чогултууга жана ишкананын отчеттуулугу үчүн пайдаланууга, ошондой эле ички мониторингдин натыйжаларынын коомчулуктун алдында дискредитацияланышына алып келиши мүмкүн. Мындан тышкары, коркунучтуу факторлордун персоналдык саламаттыгына таасир этүүсүнүн алгылыксыз күчөөсү (эгерде приборлордун көрсөткүчтөрү төмөндөтүлгөн маанилерди берсе) же административдик, инженердик-техникалык же санитардык-гигиеналык мүнөздөгү (эгерде приборлордун көрсөткүчтөрү жогорулатылган маанилерди берсе) керексиз чыгымдардын келип чыгуу коркунучун да эске алуу керек. Ката маалыматтарды пайдалануу маалыматты атайылап эмес билдирбөөнүн же иштердин чыныгы абалын чагылдырбоочу отчеттуулукту берүүнүн натыйжасында аракеттеги талаптардын бузулуусуна да алып келиши мүмкүн.

Рекомендациялар

Авторлор контролдук аппаратуранын талаптагыдай иштөөсүн камсыз кылуу үчүн аны милдеттүү/мүмкүн болушунча калибрлөөнү жүргүзүү зарылдыгына карата текшерүүнү рекомендациялашат. Ишканада же республикада калибрлөөчү кызматтар болгон учурда алынган натыйжаларды документалдык каттоо менен колдо болгон жабдуунун текшерүүнү жүргүзүү зарыл. Андай болбогондо, ишкананын ЭК, КТ жана КЧК боюнча бөлүмү учурдагы тобокелчиликтер менен күрөшүү боюнча тиешелүү чараларды иштеп чыгууга тийиш.

Булак: «Кумтөр Оперейтинг Компанинин (Центерра Голд Инк.) объектилеринде 2009-ж. 27-сентябрынан 3-октябрына чейин жүргүзүлгөн эмгек жана курчап турган чөйрөнү коргоо боюнча чаралар системасынын аудитингин натыйжалары боюнча корутундулар»

SENES Consultants Limited, 28-октябрь, 2009-ж.

Тиркеме 4: WESАнын 2012-ж. жаңыртылган отчету: Өнөр жайлык гигиенаны баалоо жана мониторинг программасын өнүктүрүүнү сунуштоо.

«Кумтөр Оперейтинг Компани»

Ибраимов көч., 24

Бишкек ш., 720031

Кыргызстан

Датасы: 28-август, 2012-ж.

Долбоор № СВ7166-00-06

РЕЗЮМЕ:

«Кумтөр Оперейтинг Компани» (КОК) менен түзүлгөн контркттын алкактарында WESA Inc. компаниясы 2008-ж. ишкананын өндүрүштүк чөйрөсүнүн сапатынын коопсуздук жана гигиеналык нормаларга ылайыктуулугуна карата анализин жүргүзгөн. КРнын территориясында жайгашкан «Кумтөр» кен ишканасына 2008-ж. 29-августунан 5-сентябрына чейинки өзүнүн биринчи сапарынын жүрүшүндө WESA компаниясынын «Эмгекти жана өнөр жай гигиенасын коргоо» департаментинин директору Лидия Рентон төмөнкү иш чараларды аткарды:

- Баштапкы ориентация жана ишканадагы өнөр жай гигиенасынын абалын баалоо,
- Өндүрүштүк чөйрөдөгү коопсуздуктун камсыз кылынуусуна көзөмөлдү жүзөгө ашыруу өңүтүндө экологиялык тобокелчиликтерди жана кемчиликтерди аныктоо,
- Алынган маалыматтардын негизинде Эмгек шарттарын жана өндүрүштүк чөйрөнү жакшыртуу боюнча чаралар программасы иштелип чыккан жана документалдуу таризделген.

Долбоордун экинчи этабы КОКтун эмгекти, саламаттыкты жана курчап турган чөйрөнү коргоо (мындан ары – ЭК, КТ жана КЧК) бөлүмдөрүнүн персоналы үчүн WESАнын адистери ишканада биринчи жолу болгондо жүзөгө ашырылган алдын ала багыттоонун маалыматтары боюнча кийин ишканадагы абанын концентрациясын гигиеналык өлчөөлөр менен окутуу болгон. 2009-ж. 1 – 4-декабрында жүргөн төрт күндүк окутуунун программасы ЭК, КТ жана КЧК бөлүмүнүн персоналынын муктаждыктарын, ошондой эле ишкананын спецификациясын эске алуу менен; 2010-ж. 22 – 26-ноябрында кайталап уюштуруу менен иштелип чыккан.

Аталган окутуунун программасынын алкактарында, КОКтун кызматкерлери тарабынан Тоо-кен бөлүмүнүн, Алтын ылгоочу фабриканын жана Техникалык тейлөө бөлүмүнүн инспекциялануучу участокторунда (дээрлик толук иш нөөмөтү мезгилинде, жумушчу зоналарынын максималдуу санын камтуу менен) аба чөйрөсүнүн концентрациясынын гигиеналык өлчөөлөрү аткарылган. Ошол мезгилде ЭК, КТ жана КЧК бөлүмдөрүнүн кызматкерлери тарабынан колдонулган Кен ишканасынын жумушчу объектилерин инспекциялоонун ар кварталдык планы аны коопсуздуктун жалпы кабыл алынган стандарттарына жана гигиеналык нормативдерге дал келитрүү максатында түзөтүүлөргө тушуктурулган.

ЭК, КТ жана КЧК бөлүмүнүн маалыматарынын базасында абанын концентрациясынын гигиеналык өлчөөлөрү жөнүндө отчеттор сапаттык баалоого тушуктурулду. Изилдөөнүн натыйжаларынан улам 2010-ж. лабораториялык маалыматтарды каттоо критерийлери түзөтүлгөн.

Бул чара киргизилүүчү маалыматтардын тактыгын жана аныктыгын камсыз кылуу үчүн зарыл, ал тигил же бул жумушчу объектиге мүнөздүү экспозиция лимиттеринин жол берилүүчүлүгүн баалоодо жана жумушчу шарттардын КРдагы жана Өнөр жай гигиенасы тармагындагы америкалык ассоциациядагы (ACGIH TLV) аракеттеги өнөр жай стандарттарынын талаптарына ылайыктуулукка анализинде олуттуу мааниге ээ. .

«Кумтөр» ишканасында жогоруда сүрөттөлгөн иш чаралар жүзөгө ашырылгандан кийинки акыркы 4 жыл аралыгында Кен ишканасынын жумушчу объектилеринин ар кварталдык инспекциясынын бекитилген планы, өндүрүштүк коопсуздукка көзөмөлдү камсыз кылуунун алкактарында өнөр жай гигиенасынын талаптарына ылайык, пландуу жана бардык жерде жүзөгө ашырылды. Планда көрсөтүлгөн бардык иш чараларды жүзөгө ашыруунун натыйжасы катарында планда жазылган бардык жумушчу объектилер боюнча толук маалымат бар өркүндөтүлгөн маалыматтар базасы, тигил же бул участокко же ишке мүнөздүү кызматкерлердин коопсуздугуна жана саламаттыгына таасир этүүчү коркунучтуу факторлорду жана тобокелчиликтерди аныктоого; жана өндүрүштүк чөйрөнү жакшыртууга, тобокелчиликтерди минималдаштырууга жана жумушчулардын коопсуздугун камсыз кылууга багытталган контролдун жана процедуралардын (инженердик иштер, вентиляция, изоляция, коргондоо, жеке коргонуу каражаттары, абалдын туруктуу контролу) тийиштүү чараларын иштеп чыгууга мүмкүндүк берген инспекциялардын жыйынтыктары болуп калды. Төрт жылдык мониторингдин алкактарында жүзөгө ашырылган бул масштабдуу иштин жыйынтыктары акырында келип, кийин жогоруда аталган планды өркүндөтүү жана актуалдуу эмес болуп калган пункттарды (параметрлерди) алып салууну кошо алганда, ага тиешелүү өзгөртүүлөрдү киргизүү менен, эң жакшысы, өнөр жай гигиенасы тармагындагы квалификациялуу адистер тарабынан эксперттик анализге жана баалоого жатат.

Андан тышкары, 2008-ж. иштелип чыккан «Кумтөр» кен ишканасында өнөр жай гигиенасын камсыз кылуу боюнча саясаттын жана программалардын баштапкы версиясынын мазмунун жаңыртуу жана биротоло бекитүү менен талдоо жүргүзүүгө рекомендация берилет.

КОРУТУНДУ ОТЧЕТ, 2012-Ж.

Бул отчет кийин чараларды жүзөгө ашыруу үчүн зарыл тийиштүү программаны иштеп чыгуу менен, кен ишканасынын объектилериндеги эмгектин санитардык-гигиеналык шарттарынын сапатын эксперттик баалоодо кызмат көрсөтүү боюнча КОК менен WESA Inc. компаниясынын ортосунда түзүлгөн контракттын алкактарында, WESA Inc. компаниясынын эксперттери тарабынан аткарылган комплекстүү иш боюнча толук маалыматты чагылдырат.

WESA Inc. компаниясынын эксперттеринин КОК менен 2008-ж. түзүлгөн контракттын алкактарындагы “Кумтөр» ишканасындагы комплекстүү иши бүтүндөй акыркы мезгил аралыгында жүргүзүлдү. Бул иштин натыйжасы катарында ишкананын өндүрүштүк чөйрөсүнүн анализинин натыйжаларын (WESA Inc. 2008-ж. декабрындагы баштапкы отчетунда берилген),

ошондой эле эмгектин гигиеналык шарттарын рационалдаштыруу боюнча сунушталган чаралар системасын да кошо алганда, аткарылган чаралардын бүт спектрин толук чагылдыруучу ушул корутунду отчет болуп калды.

Иштин биринчи этабында WESA Inc. эксперттери, атап айтканда «Эмгекти жана өнөр жай гигиенасын коргоо» департаментинин директору Лидия Рентон тарабынан ишкананын өнөр жай чөйрөсүнүн учурдагы абалынын жана эмгекти уюштуруунун учурдагы формаларынын кызматкерлердин саламаттыгына таасиринин көз карандысыз аудити жүргүзүлгөн. «Кумтөр» ишканасында өндүрүштүк коопсуздукту камсыз кылуу системасында аныкталган проблемаларды жана кемчиликтерди анализдөө менен, эксперт Эмгектин шарттарын жана өндүрүштүк чөйрөнү жакшыртуу боюнча чаралардын программасын иштеп чыккан, аны жүзөгө ашырууга ЭК, КТ жана КЧК бөлүмүнүн адистери токтоосуз киришишти. WESA Inc. эксперттери тарабынан аткарылган иштин көлөмү төмөндө саналган чараларды камтыйт, алардын бир бөлүгү (анын ичинде 1-, 2- жана 3-пункттар) Лидия Рентон тарабынан «Кумтөр» ишканасына анын биринчи иш сапары убагында, 2009-ж. 29-августунан 5-сентябрына чейинки мезгилде жүзөгө ашырылган (караңыз: А тиркемесиндеги кыскача резюме).

1. Ишканадагы өнөр жай гигиенасынын абалынын мониторинги жана баалоосу чөйрөсүндөгү алдын-ала ориентация;
 - Эмгектин гигиенасы жана коопсуздук тармагындагы ишмердүүлүк жөнүндө отчеттордун техникалык экспертизасы, өнөр жайлык гигиеналык өлчөөлөр, курчап турган чөйрөнүн мониторингинин маалыматтары, анын ичинде 2005 – 2008-жж. персоналдык мониторингдин да (абанын буулар, токсиндүү газдар жана чаң менен булгануусунун, чуунун, вибрациянын, электромагниттик нурлануулардын, иондошуучу радиациянын таасири, жарыктандыруучу жабдуулардын абалы) маалыматтары;
 - Ишканада иштешкен кызматкерлердин кесиптик оорулары жөнүндө материалдарды, статистиканы, алдын-ала жана мезгилдүү медициналык кароолордун, диспансерлештирүүнүн, убактылуу ишке жөндөмдүүлүгүн жоготуу менен ооруп калуулардын, жумушчулардын медициналык жардам үчүн кайрылууларынын ж.б. статистикасын изилдөө;
 - Ишканада ЭК, КТ жана КЧК бөлүмүнүн персоналы тарабынан өндүрүштүк коопсуздукту камсыз кылуу боюнча колдонулуучу көзөмөл методдорун баалоо: б.а. эмгектин санитардык-гигиеналык шарттарынын мониторингинин колдонулуучу иш ыкмаларын (тигил же бул иш объектисине же ишке мүнөздүү болгон коркунучтуу экспозицияларга контроль) изилдөө;
 - Колдонулуучу жабдууларга жана аспаптарга жана аларды калибрлөө процедураларына гигиеналык өлчөөлөрдү жүргүзүүнүн методдорун жана инспекцияларын талдоо;
 - Дем алуу органдарын коргоо каражаттарын кошо алганда, жамааттык жана жеке коргоочу каражаттарды (ЖКК) баалоо.
2. Өндүрүштүк чөйрөдө коопсуздукту камсыздоого көзөмөлдү жүзөгө ашыруу өнүгүндө кезигүүчү проблемаларды жана жетишпестиктерди талдоо:
 - Кен ишканасынын эмгектин санитардык-гигиеналык шарттарын мониторингдөөгө жаткан жумушчу объектилерин талдоо жана баалоо;
 - Кен ишканасынын бардык объектилерин бардык иш шарттарын кылдат кароо менен кыдырып чыгуу;
 - Кен ишканасынын бардык иш объектилериндеги (карьер, жер астындагы ишкана, АЫФ, лагерь, административдик имарат, суу тазалоочу станция, агынды сууларды тазалоо станциясы, тазалоочу жабдуулар, коопсуздук кызматынын имараты) эмгек шарттарын

жана жумушчулардын саламаттыгы үчүн потенциалдуу жогору тобокелчиликтүү ишти уюштуруудагы факторлорду кошо алганда, өндүрүш чөйрөсүнүн сапатын тыкан баалоо.

3. Алынган маалыматтардын негизинде Эмгек шарттарын жана өндүрүштүк чөйрөнү жакшыртуу боюнча чаралар программасы иштелип чыккан жана документалдуу таризделген:

- Тигил же бул жумушчу объектиде же өндүрүштүк чөйрөдө коопсуздукту камсыздоо өңүтүндө проблемалардын анализинин жүрүшүндө жүргүзүлгөн ишке мүнөздүү коркунучтуу экспозицияларды баалоонун натыйжаларын документалдуу тариздөө;
- Эмгек шарттарын жана ишти уюштуруудагы факторлорду мониторингдөөнүн мурда колдонулуучу жана азыр сунушталган методдорун эске алуу менен гигиеналык (өнөр жайлык) өлчөөлөрдү жүргүзүүнүн жылдык стратегиясын иштеп чыгуу; атайын өлчөөлөрдү жүргүзүүдө приоритет зыяндуу заттар менен байланышкан коркунучтуу объектилерге ыйгарылат;
- Кызматкерлердин өмүрүнүн жана саламаттыгынын коопсуздугун камсыз кылуу боюнча чаралардын системасынан туруучу, эмгек шарттарын чындоого жана кесиптик ооруп калууларды алдын алууга багытталган уюштуруучулук-техникалык, укуктук, социалдык-экономикалык, дарылоо-профилактикалык чараларды камтыган эмгектин гигиенасына көзөмөл программасын иштеп чыгуу (жазуу түрүндө) жана киргизүү;
- Программаларды жана контроль процедураларын оптималдаштыруу, өндүрүштүк зыяндарды четтетүү жана төмөндөтүү, капилет кырсыктарды жана кесиптик ооруп калууларды болтурбоо, ошондой эле өнөр жай гигиенасынын жана эмгектин коопсуздугунун талаптарына ылайык, окуу программасынын мазмунун түзөтүүнү кошо алганда, эмгектин өндүрүмдүүлүгүн жогорулатуу боюнча рекомендацияларды көрсөтүү менен ишканадагы өндүрүштүк чөйрөнүн сапатынын анализи жөнүндө отчетту даярдоо.

4. Окутуу:

- КОКтун ЭК, КТ жана КЧК бөлүмүнүн персоналы үчүн квалификацияны жогорулатуу боюнча баяндамалык лекцияны жана окуу курсун уюштуруу – Ишкананын (КОК) контролдук аппаратурасын колдонуу менен гигиеналык өлчөөлөрдү жүргүзүү методу;
- Окутуунун практикалык бөлүгү – жогоруда аталган бөлүмдүн кызматкерлери тарабынан өздөштүрүлгөн методикаларды жана процедураларды колдонуу менен ишкананын бардык жумушчу объектилеринде өндүрүштүк чөйрөнүн сапатынын практикалык анализи;
- Өндүрүштөн ажыратпай туруп кошумча окутуу – зарыл учурда кураторлук.

Өзүнүн «Кумтөр» ишканасына биринчи сапарында, 2009-ж. 29-августунан 5-сентябрына чейин, өз ишинин алкактарында Лидия Рентон КОКтун өндүрүштүк коопсуздукту камсыз кылуу системасындагы аныкталган проблемалардын жана кемчиликтердин анализин жүргүзгөн. Анализдин жыйынтыктары боюнча Эмгектин шарттарын жана өндүрүштүк чөйрөнү жакшыртуу боюнча чаралар программасы иштелип чыгуу (гигиеналык өлчөөлөрдү жана инспекцияларды жүргүзүү графигин камтыйт) менен Алдын-ала отчет (ишкананын өндүрүштүк чөйрөсүнүн сапатынын анализинин натыйжалары жана болгон жетишпестиктер жөнүндө, 2008-ж. декабрында) даярдалган, алардын мазмуну төмөнкү бөлүктөрдү камтыйт:

- Аткарылган иштердин көлөмү

- Кен ишканасына сапардын натыйжалары жөнүндө отчет
- Баяндамалык корутунду
- Кен ишканасынын жумушчу объектилериндеги абанын концентрациясын гигиеналык өлчөөлөр жөнүндө отчет
- Эмгек шарттарын жана өндүрүштүк чөйрөнү жакшыртуу боюнча чаралардын программасы жана Чараларды жүзөгө ашыруу стратегиясы
- Жалпы рекомендациялар.

ЭК, КТ жана КЧК бөлүмүнүн кызматкерлерине тиешелүү рекомендациялар бардык биргелешкен иштин, окутуунун жана практикалык иш чаралардын убагында айтылды.

Долбоордун экинчи этабы болуп, КОКтун ЭК, КТ жана КЧК бөлүмүнүн персоналы үчүн биринчи сапардын жүрүшүндө алдын-ала ориентация жолу менен алынган маалыматтын негизинде абанын концентрациясын гигиеналык өлчөөлөрдү жүзөгө ашыруу менен тематикалык окутууну уюштуруу болгон. Төрт күндүк окутуунун (2009-ж. 1 – 4-декабры) программасы жогоруда көрсөтүлгөн бөлүмдүн персоналынын муктаждыктарын жана ишкананын спецификасын эске алуу менен иштелип чыккан, анын мазмуну төмөнкү аспектилерди камтыйт:

- Эмгектин санитардык-гигиеналык шарттарын мониторингдөө методдорун өздөштүрүү боюнча окуу программасын «Кумтөрдүн» спецификасына адаптациялоо;
- ЭК, КТ жана КЧК бөлүмүнүн кызматкерлери үчүн (8 адамдан турган штат) төмөнкү тема боюнча прогрессивдик жана кайталануучу окутууну уюштуруу. Өндүрүштөгү коркунучтуу экспозициялардын мониторинги: гигиеналык өлчөөлөр жана текшерүүлөр (Эмгекти коргоо жана өнөр жай гигиенасы боюнча улуттук институттун талаптарына ылайык), Ишканада колдонулуучу контролдук аппаратураны калибрлөө методу;
- Жумушчу шарттарын мониторингдөө техникасы, кен ишканасынын жумушчу зоналарындагы абаларда учуп жүргөн булгоочулардын концентрациясын гигиеналык өлчөөлөрдү жүзөгө ашыруу боюнча инструктаж: дем алынуучу чан, кремнеземдин буулары, жалпы эриген чан/заттар, коргошундун, цианкычкылтектин бөлүкчөлөрү, күкүрт жана туз кислоталарынын буулары, натрийдин гидрокычкылынын буулары (каустик) жана ширетүүнүн түтүнү;
- Абаны гигиеналык өлчөөлөрдүн ар бир түрүнө дал келүүчү насостордун жана фильтрлердин кассеталарынын кошумча санын уюштуруу (курчап турган чөйрөнүн мониторинги үчүн, б.а. ошол өндүрүштүк чөйрөдөгү экспозиция жөнүндө маалыматтарды жыйноо жана айрым бир жумушчунун же жумушчулардын тобунун экспозициясынын персоналдык мониторинги);
- Бардык актуалдуу маалыматты англис тилиндеги окуу слайддары, виедокуу куралдары жана окуу материалдары түрүндө берүү, зарыл болсо, материалды WESA адистери тарабынан орус тилине синхрондук которууну камсыз кылуу;
- Окутуунун практикалык бөлүгү – өздөштүрүлгөн методикаларды жана процедураларды колдонуу менен кен ишканасындагы бардык иш объектилеринде өндүрүштүк чөйрөнүн сапатынын практикалык анализи; мониторинг технологиясы боюнча талдоо жана инструктаж;
- Өндүрүштөн ажыратпастан туруп кошумча окутуу – зарыл болгон учурда кураторлук;
- Өздөштүрүлгөн материалды баалоо, жазуу жүзүндөгү тест.

WESA компаниясы өнөр жай гигиенасынын катаал стандарттарына жооп берген лабораториялар жөнүндө пикирди карманат жана аларды гана рекомендациялайт:

- АИНА (Өнөр жай гигиенасы боюнча америкалык ассоциация) аккредитациясынан өткөндөр – ушуга окшогон лабораториялык изилдөөлөрдү жүргүзүүгө;

- Эмгекти коргоо жана өнөр жай гигиенасы боюнча улуттук институттун (NIOSH) жана/же Эмгекти жана саламаттыкты коргоо боюнча федералдык агенттиктин (OSHA) талаптарына ылайык, анализдин расмий таанылган методдорун гана колдонуучу.

Баштапкы отчетто (2009-ж.) көрсөтүлгөн рекомендацияларга ылайык, төмөндө саналган бардык талаптар окуу программасын жүзөгө ашыруу процессинде аткарылды (2009-ж. декабрындагы жана кайталанган – 2010-ж. ноябрындагы окутууда):

- Жогорку ылдамдыктагы насостордун, өлчөөлөр үчүн агрегаттардын экспертизасы, калибрлөө;
- Төмөнкү ылдамдыктагы насосторду калибрлөө (жөнгө салуу);
- Циклондордун жардамы менен калибрлөө (дем алуучу чаң жана кремнеземдин дем алуучу буулары);
- Draeger Ассига насосун колдонуу жана түз эсептөөнүн ЭЛПи;
- Чөйрөлөрдүн ар кандай методдорунун жана түрлөрүнүн (фильтрлер - 5µm PBX, 0,8 µm MCE, 1µm тефлон, - бир баскычтуу фильтрлер, макулдашылган эриген фильтрлер, циклондор, ЭЛП) аракетин/ишин демонстрациялоо/түшүндүрүү;
- Абадагы HCN концентрациясынын MSA ToxiGuard жана ЭЛП Draeger сенсорлорунда чагылдырылган көрсөткүчтөрүн салыштыруу;
- Чуу өлчөгүчтү колдонуу; КӨПЖА адистерин калибрлөө үчүн тартуу картирлөөнү/тартууларды жүргүзүү;
- Люксометрди колдонуу; КӨПЖА адистерин калибрлөө жана тартууларды уюштуруу үчүн тартуу;
- Контролдун натыйжаларын этабы менен каттоо;
- ЖЧК(ACGIH¹⁷⁸), СВВК¹⁷⁹(TWA), Кыска мөөнөттүү таасир этүүнүн босоголук маанисинин/чегинин (TLV/STEL), Гигиена боюнча мамлекеттик жана өнөр жайлык адистердин америкалык конференциясынын нормативдери менен кабыл алынган талаптарына ылайык, ошондой эле КРнын мыйзамдары менен кабыл алынган өндүрүштөгү зыяндуу заттардын жол берилген чектеги концентрациялары боюнча стандартка ылайык иштөө.

Жогоруда аталган окутуунун программасынын алкактарында КОКтун кызматкерлери тарабынан Тоо-кен бөлүмүнүн, Алтын ылгоочу фабриканын жана Техникалык тейлөө бөлүмүнүн иш объектилерин ал объектилердин ар биринде (дээрлик толук иш нөөмөтү аралыгында, мүмкүнчүлүккө жараша иш зоналарынын максималдуу санын камтуу менен) абанын концентрациясын гигиеналык өлчөөлөр менен инспекциялоо аткарылган. Текшерилүүгө жаткан жумушчу объектилерди жана гигиеналык өлчөөлөрдүн түрлөрүн тандап алууда ишкананын Жумушчу объектилерин инспекциялоонун кварталдык планы пайдаланылды. Инспекциянын натыйжалары гигиеналык өлчөөлөрдүн бланктарында (орус жана англис тилдеринде) катталды, аларда гигиеналык өлчөөлөрдүн катталуу номерлери жана түрлөрү, өткөрүлүүчү датасы жана убактысы, инспекциялануучу участкактор, ошондой эле иш аспаптарын калибрлөө боюнча маалыматтар (чейин жана кийин) көрсөтүлдү. Үлгүлөрдү лабораторияга берүү процессин кошо алганда, иштин ар бир этабында бардык маалыматтардын катталуусу жана сакталуусу үчүн тиешелүү шарттар камсыз кылынды. Документтердин бир копиясы «Кумтөр» компаниясына берилди. Үч уюм: Alex Stewart Assay Курчап турган чөйрөнү изилдөө боюнча аналитикалык лаборатория (ASA Бишкек ш.), Саскачеван провинциясынын изилдөөчүлүк борбору (SRS,

¹⁷⁸ Өндүрүш жайларынын абасынын жол берилген чектеги булгануу концентрациясы

¹⁷⁹ Убакыт боюнча орточо эриген

Саскачеван, Канада) жана Galson лабораториясы (Сиракузы ш., Нью-Йорк штаты, АКШ) тарабынан лаборатордук изилдөө жүргүзүү, өнөр жай гигиенасынын нормативдерин сактоонун алкактарында лаборатордук изилдөөлөрдүн таанылган методдоруна (NIOSH методу) ылайыктуулугу көз карашынан алар аткарган лаборатордук анализдин алынган натыйжаларын алгылыктуулугун жана сапатын салыштырмалуу баалоо, ошондой эле ал лабораториялардын мындай иштерди аткарууга аккредитациясы (AИНА – Өнөр жай гигиенасы боюнча америкалык ассоциациясынын аккредитациясы) бар экендигин аныктоо үчүн өлчөөлөрдүн кайталанган үлгүлөрү (аудиовизуалдык материалдардын сапатынын контролун камсыз кылуунун алкактарында) коштоочу маалыматтар менен тандалып алынды. Ошол баалоонун натыйжалары боюнча, КОК азыркы учурда абанын өнөр жайлык үлгүлөрүн гигиеналык стандарттарга ылайыктуулугуна лаборатордук анализ жүргүзүүдө AИНА стандарттары менен расмий аккредиттелген Galson лабораториясына артыкчылык берет.

Салыштырмалуу анализ үчүн көрсөткүчтөрдүн түздөн-түз эсеби менен өлчөөчү приборлор да пайдаланылды; атап айтканда, цианкычкылтектердин абада болуусун анализдөө үчүн, ошондой эле чектелген мейкиндиктердеги абанын концентрациясын өлчөөдө да. Күн сайын жана ай сайын аспаптарды атайын газ аралашмасы менен тиешелүү калибрлөө жүргүзүлгөнү аныкталды. Мында газ аралашмаларынын жана көрсөткүчтөрдүн так эсепке алынуусу жүргүзүлөт. Газ аралашмаларынын изилдөө сертификаттары изилденди жана талаптарга жооп бере ала тургандай деп таанылган. Бардык газ цилиндрлеринин аракет мөөнөтүн текшерүү жүргүзүлгөн, эскертүүлөр жок. Аспаптарды калибрлөө процедуралары тиешелүү каттоо журналында үзгүлтүксүз белгиленет.

2010-ж. 22 – 26-ноябрында WESA адистери тарабынан ЭК, КТ жана КЧК бөлүмүнүн персоналы үчүн кайталап окутуу уюштурулган, анын мазмуну мурдагы тренингдин натыйжаларын жана талаптарын эске алуу менен иштелип чыккан. Окутуунун катышуучулары мурдагы окуу материалдарынын базасында иштелип чыкан орус жана англис тилдериндеги таратылуучу материалдар менен камсыз болушкан. Зарыл болгон учурда, кызыкдар тараптардын биринчи суроосу боюнча ал ресурстар бериле алат (*«Өнөр жай санитариясы, абанын концентрациясынын гигиеналык өлчөөлөрдүн негиздери»*, КОК үчүн атайы иштелип чыккан материал, окутууну өткөрүүнүн датасы 22-26-ноябрь, 2010-ж., англис жана орус тилдеринде). Мурда эске салынган ишканада абанын гигиеналык өлчөөлөрдүн ар бир түрүнө тиешелүү төрт (4) насосту (аба алуучу) колдонуу фактысына кошумча, компания тарабынан Gilibrator-2 калибрлөөчү жабдуусу, беш (5) жаңы GilAir аба алуучу, ошондой эле Bios DryCal Defender 510 калибрлөөчү жабдуу сатып алынган. Эки калибрлөөчү жабдуу тең (Gilibrator Air Flow Calibrator жана Bios DryCal Defender 510) АКШнын Стандарттар жана технологиялар улуттук институту (NIST) тарабынан сертификатталган, алардын техникалык мүнөздөмөлөрү абадагы аралашмалардын максималдуу концентрациясын (булгоолорду) аныктоочу бардык санитардык-гигиеналык талаптарга жооп берет (сатууга АКШнын Соода министрлиги тарабынан жол берилген). Демек, эки жабдуу тең АКШнын Эталондордун улуттук бюросунун (NBS) өлчөөчү каражаттардын реестринде катталган, бул ага кошо жасалган кварц генераторунун (такттык импульстардын) ишинин тактыгынан улам жетишилген өлчөөчү приборлордун градуировкасынын ишенимдүүлүгүнүн кепилдиги болуп саналат.

Өлчөөчү приборлорду ар жылдык калибрлөөгө зарылдык өлчөмдөрдүн контролунан көз каранды. Даярдоочу завод түзүлүш бүлүнгөн учурда, же сатып алуучунун талабы боюнча, сапатты камсыз кылуу жана контролдоо (ISO QA/QC) боюнча талаптарга дал келүү максатында өз приборлорун кайталап сертификаттоого, тесирлөөчү программанын параметрлерин жаңыртууга ж.б. өз кызматын сунуш кыла алат. Аныктоочу фактор болуп калибрлөөчү приборлорду эксплуатациялоо шарттары саналат, б.а. эгерде приборлор офис же лаборатория шарттарында колдонулса, анда аларга сапаттын кепилдиги 3 жылды түзөт.

“Кумтөр” кен ишканасында чуунун деңгээлин ар кварталдык өлчөө программасы жүзөгө ашырылууда. 2008-ж. ишканада колдонулган чуу өлчөгүчтөр калибрлөөчү жабдуунун өзүнүн жоктугунан улам калибрленген эмес. Мына ушул себептен улам компания тарабынан калибратору менен жаңы чуу өлчөгүч (SLM) сатып алынган, ал WESA эксперттери тарабынан кайталап окутуу учурунда алып келинген жана ишкананын объектилеринде чуу өлчөгүчтөрдүн иштеп жаткан системасынын маалыматтарынын тактыгын баалоодо колдонулган. Чуу өлчөгүчтүн ишинин тактыгын текшерүү (тастыктоо) максатында аталган жабдууну үзгүлтүксүз колдонуу пайдалуу практика болот. Мындай калибраторлор адатта белгилүү бир жыштыкка күүлөнөт да, чуу өлчөгүчтүн корпусуна жайгаштырганда анын ишинин параметрлерине жана маалыматтарынын тактыгына байкоо салып турууга мүмкүндүк берет. Бул ыкма өлчөөчү приборду түз эле иш участогунда калибрлөөнүн универсалдуу алгылыктуу методу болуп саналат. Калибраторду колдонуудагы мүмкүн эместик же кыйынчылыктар болгон учурда, анын бузуктарын четтетүү үчүн токтоосуз даярдоочу заводго кайтаруу зарыл.

Абанын концентрациясын гигиеналык өлчөөлөр боюнча маалыматтар базасы бир нече жолу каралды. Отчеттор берилген формат (таблицалар жана графиктер) кынтыксыз – аба чөйрөсүн гигиеналык өлчөөлөрдүн түрү, үлгүлөрдү алуу участоктору жана зоналары так топтоштурулган; зоналар боюнча экспозициялык сандар келтирилген. 2008-ж. бул кырдаал (үлгүлөр жана лаборатордук анализдердин натыйжалары боюнча маалыматтарды каттоо), маалыматты киргизүүдө мурда жол берилген каталар жана так эместиктерден улам – айрым учурларда туура эмес чондуктар көрсөтүлгөн (граммдардын ордуна миллиграммдар, кубометрлердин ордуна литрлер), жакшыртылууга муктаж болгон (биздин баалообуздун натыйжалары боюнча). Ушундан улам WESA эксперттери тарабынан бөлүмдүн жетекчилеринин арасынан КОКтун бир нече кызматкери үчүн тиешелүү маалыматтарды инспекциянын жана лабораториялык отчеттордун бланктарынан маалыматтар базасына көчүрүүдө туура каттоого карата тренинг уюштурулган. 2010-ж. жана 2011-ж. WESA эксперттери маалыматтар базасынын мазмунун жаңыртышты, бул ЭТ, КТ жана КЧК бөлүмүнүн кызматкерлери үчүн маалыматтарды киргизүү процедурасын жөнөкөйлөттү, ошондой эле киргизилген параметрлердин анализ системасын (калькуляцияны) киргизишти, бул КОКтун кызматкерлери үчүн аба чөйрөсүн булгоонун жол берилүүчүлүгүн өз алдынча; ошондой эле иш шарттарын КРдагы жана Өнөр жай гигиена тармагындагы мамлекеттик эксперттердин америкалык ассоциациясындагы (ACGIH TLV) аракеттеги өнөр жай стандарттарынын талаптарына ылайыктуулукка жалпы анализдин алкактарында баалоо үчүн мүмкүнчүлүктү билдирет.

Азыркы учурда ЭТ, КТ жана КЧК бөлүмүнүн персоналы бул программаны ийгиликтүү пайдаланып жатышат.

Андан тышкары, азыркы этапта кен ишканасынын иш объектилеринде аба чөйрөсүн бардык гигиеналык өлчөөлөр ЭТ, КТ жана КЧК бөлүмүнүн персоналы тарабынан Эмгекти коргоо жана өнөр жай гигиенасы боюнча улуттук институттун (NIOSH) талаптарына гана ылайык аткарылууда; басылып чыгарылган версиялар окутуу убагында аталган бөлүмдүн кызматкерлерине берилген, алардын электрондук версияларын <http://www.cdc.gov/niosh/nmam> сайтынан табууга болот. Абанын үлгүлөрүн иликтөө Өнөр жай гигиенасынын америкалык ассоциациясы (AИНА) тарабынан аккредиттелген лабораторияда жүргүзүлөт. «Кумтөр» Иш объектилерин инспекциялоонун кварталдык планын жүзөгө ашырууда жана ай сайын өнөр жай өлчөөлөрүнүн үлгүлөрүн тийиштүү анализ үчүн Galson лабораториясына жөнөтөт, ал, өз кезегинде, КОКту сертификатталган үлгү жыйноочу материал менен камсыз кылат. WESA компаниясы үлгүлөрдү алуу үчүн колдонулуучу чыгымдалуучу материалдардын жарамдуулук мөөнөтү өтүп кеткендерин жүгүртүүдөн өз убагында алып салууга көмөк көрсөтүүгө макулдугун берди. Лабораторияга жөнөтүлгөн бардык үлгүлөр милдеттүү түрдө толук маалымат көрсөтүлүү менен коштоочу бланктар менен жабдылат. Galson лабораториясынын адистери ай сайын электрондук почта аркылуу КОКтун тиешелүү кызматкерлерине лабораториялык анализдин натыйжаларын жөнөтүшөт, мындай отчеттун көчүрмөсүн WESA эксперттери да алышат. Бардык зарыл маалыматты электрондук маалыматтар базасында каттоо талаптагыдай деңгээлде колдоого алынып турат.

Акыркы 4 жыл аралыгында «Кумтөр» кен ишканасындагы өндүрүштүк чөйрөнүн абалына мониторингдин ар кварталдык планы өнөр жай гигиенасынын талаптарына ылайык, пландуу жана бардык жерлерде жүзөгө ашырылган. Планда көрсөтүлгөн бардык иш чараларды жүзөгө ашыруунун натыйжасы болуп Мониторинг планында жазылган бардык жумушчу объектилери боюнча толук маалымат менен маалыматтар базасы санала алат, аларды инспекциялоонун натыйжалары кызматкерлердин коопсуздугуна жана саламаттыгына таасир этүүчү, тигил же бул участокко жана ишке мүнөздүү коркунучтуу факторлорду жана тобокелчиликтерди аныктоого; жана өндүрүштүк чөйрөнү жакшыртуу, тобокелчиликтерди минималдаштыруу жана жумушчулардын (инженердик иштер, вентиляция, изоляция, коргондоо, жеке коргонуу каражаттары, абалга туруктуу контроль) коопсуздугун камсыз кылуу үчүн зарыл болгон тиешелүү контроль чараларын жана процедураларын иштеп чыгууга мүмкүндүк берди. Аталган пландын жүзөгө ашырылуусунун натыйжалуулугун баалоо үчүн тийиштүү эксперттерди (өнөр жай гигиенасы тармагындагы квалификациялуу адистер, WESA компаниясы) тартууга рекомендация берилди. Пландын мазмуну абанын үлгүлөрүн алуу критерийлерин өркүндөтүү өнүгүндө тийиштүү рекомендацияларды чыгаруу үчүн тыкан иликтөөгө жана кесипкөй баалоого жатат. Мисалы, тигил же бул иш участогунун аба чөйрөсүндө белгилүү бир булгоочу, атап айтканда, ширетүүчү газдарда белгилүү бир металлдар, жок болгон учурда, анын актуалдуу эместигинен улам гигиеналык өлчөөлөрдүн жалпы тизмесинен бул пунктту чыгарып салуу туура болот.

«Кумтөр» ишканасында уюштурулган окутуунун бардык катышуучулары теориялык жана практикалык окутуу убагында алышкан билимдерди жана көндүмдөрдү өздөштүргөндүгү боюнча корутунду квалификациялык экзаменден өтүштү. Андан тышкары, аларга иш процессин өркүндөтүү өнүгүндө өз көз караштарын айтуу мүмкүнчүлүгү берилди.

Эксперттин пикири:

Биздин кызматташуубуздун акыркы төрт жылы аралыгында КОКтун ишмердүүлүгү жөнүндө түзүлгөн жеке таасирдин негизинде компания жогоруда эске салынган менин отчетумда (*«Ишкананын өндүрүштүк чөйрөсүнүн жана болгон кемчиликтердин анализинин натыйжалары жөнүндө алдын-ала отчет»*) жана анализдин натыйжаларынын базасында иштелип чыккан программда (*«Эмгек шарттарын жана өндүрүш чөйрөсүн жакшыртуу боюнча чаралардын программасы»*) сунушталган (2008-ж. декабры датасы коюлган документтер) бардык рекомендацияларды жана түзөтүүчү чараларды жүзөгө ашыруу менен ишканадагы өндүрүштүк коопсуздукту өркүндөтүү өңүтүндө олуттуу прогресске жетишти деп ишенимдүү айта алам. Биз атайын уюштурган окутуунун (2009-ж. декабрындагы жана 2010-ж. ноябрындагы эки тренингдин) теориялык да, практикалык бөлүгүндө да жакшы билимдерин көрсөтүштү, анын алкактарында угуучулар чуунун деңгээлинин мониторингин кошо алганда, кен ишканасынын инспекцияланып жаткан объектилериндеги абанын концентрациясын гигиеналык өлчөөлөрдү аткарышып, иш жүзүндө ошол мезгилдеги өндүрүштүк чөйрөнүн абалынын анализин жүргүзүштү. Азыркы учурда иш объектилериндеги аба чөйрөсүнүн үлгүлөрүн алуу программасы толук өлчөмдө аткарылууда жана тиешелүү анализ үчүн ай сайын Өнөр жай гигиенасынын америкалык ассоциациясынын (АИНА) аккредиттелген лабораториясына жөнөтүлөт.

Сунуш кылынган рекомендациялар (караңыз: төмөндө) милдеттүү жүзөгө ашырылган шартта, Кен ишканасынын иш объектилерин инспекциялоонун ар кварталдык планы Эмгек шарттарын жана өндүрүштүк чөйрөнү жакшыртуу боюнча чаралар программасы менен бирге толук өлчөмдө өндүрүштүк зыян тартууларды четтетүүгө же төмөндөтүүгө, кырсыктарды жана кесиптик ооруларды алдын алууга, ошондой эле эмгектин гигиенасын камсыз кылуу боюнча эл аралык талаптарга ылайык, эмгек өндүрүмдүүлүгүн жогорулатууга өбөлгө болуучу шарттарды толук түзөт.

Рекомендациялардын тизмеси:

1. анын натыйжасында эмгек шарттарын жана курчап турган чөйрөнүн гигиенасын жакшыртуу боюнча түзөтүүчү профилактикалык чараларды жүзөгө ашырууга чейин жана андан кийин кен ишканасынын иш объектилеринде өндүрүштүк чөйрөнүн сапаты жөнүндө толук маалымат чогултулган КОКтун WESA компаниясы менен биргелешкен ишинин төрт жылынын өтүшү менен, кийинки зарыл кадам кийин гигиеналык өлчөөлөрдү (абанын үлгүлөрүн алуу критерийлерин) түзөтүү менен Кен ишканасынын иш объектилерин инспекциялоонун ар кварталдык планынын мазмунун кайра кароо болмокчу. Мисалы, бир нече жолку лабораториялык анализдин натыйжалары боюнча тигил же бул иш участогунун аба чөйрөсүндө белгилүү бир булгоочу жок болгондо, мисалы, ширетүүчү газдарда белгилүү бир металлдар жок болгондо, анын актуалдуу эместигинен улам бул пунктту гигиеналык өлчөөлөрдүн жалпы тизмесинен чыгарып салуу туура болот. Андан тышкары, натыйжалуулугунан улам, гигиеналык өлчөөлөрдүн графигинин өзү жөнгө салынууга жатат;
2. баштапкы вариантты кайра кароого рекомендация берилет. 2008-ж. иштелип чыккан “Кумтөр” кен ишканасында өнөр жай гигиенасын камсыз кылуу боюнча саясат жана программаларды кийин бекитүү менен кайра карап чыгууга рекомендация берилет.

Жыйынтыктоочу корутунду:

Бул отчетто баяндалган «Кумтөр» кен ишканасындагы өндүрүштүк чөйрөнүн абалы жөнүндө корутундулар кен ишканасынын иш объектилериндеги санитардык шарттарды комплекстүү изилдөөнүн жана кийин рекомендацияланган түзөтүүчү чараларды чыгаруу менен ички процедураларды жана нормативдерди талдоонун натыйжасында түзүлгөн биздин көз карандысыз кесипкөй пикирибизден жаралды.

Ишкананын өндүрүштүк чөйрөсүн аудитордук анализдөөнү жүзөгө ашыруунун жүрүшүндө айтылган бардык комментарийлер жана рекомендациялар иш участкаларын санитардык инспекциялоонун; гигиеналык өлчөөлөр процессинде алынган аба чөйрөсүнүн үлгүлөрүнүн лабораториялык анализинин натыйжаларына; жана долбоорду жүзөгө ашыруунун жүрүшүндө бизге берилген башка топтолгон маалыматтарга негизделет. Демек, отчеттун маалыматтары аудиттин тизмесине кирбеген башка объектилерге же өндүрүштүк процесстин факторлоруна жайылтыла АЛБАЙТ.

WESA компаниясы башка жактар берген маалыматтын аныктыгына жоопкерчилик тартпайт, алардын анализинин негизинде корутундулардын жана рекомендациялардын алгылыктуулугуна кепилдик бербейт.

Бул отчет иш ордундагы саламаттыкты сактоо жана коопсуздук боюнча жергиликтүү жөнгө салуучу орган тарабынан кабыл алынган өнөр жай нормативдери менен стандарттарды түшүндүргөн юридикалык корутунду болуп саналбайт.

Отчет кызматташуу жөнүндө контрактты түзүүдө расмий келишимдин алкактарында WESA компаниясы тарабынан атайын Кумтөр Оперейтинг Компани үчүн даярдалган. Документти үчүнчү тараптын санкция берилбеген пайдалануусуна, тигил же бул чечимди кабыл алуусунда отчеттун пункттарына шилтеме жасоого, ал маселени WESA компаниясынын өкүлдөрү менен алдын-ала жазуу түрүндөгү макулдашуусуз жол берилбейт. WESA Inc. башка ар кандай алдын ала көрүүгө мүмкүн болбогон шарттар сыяктуу эле, бул документти санкция берилбеген пайдалануунун натыйжасында келип чыккан мүлктүн жоголуусу же бүлдүрүлүшү үчүн жоопкерчилик тартпайт.

Кандайдыр-бир маселелер же проблемалар келип чыкса, төмөнкү телефон менен кайрылыңыздар: (613) 839-3053, контакт номери №257.

Урматтоо менен,

Лидия Н. Рентон,

Илимдин бакалавры, CIH, ROH

WESA компаниясынын «Эмгекти жана курчап турган чөйрөнү коргоо» департаментинин
Директору.

Шилтеме: CB7166-06 Корутунду отчет, 28-август, 2012-ж.

WESA Inc.